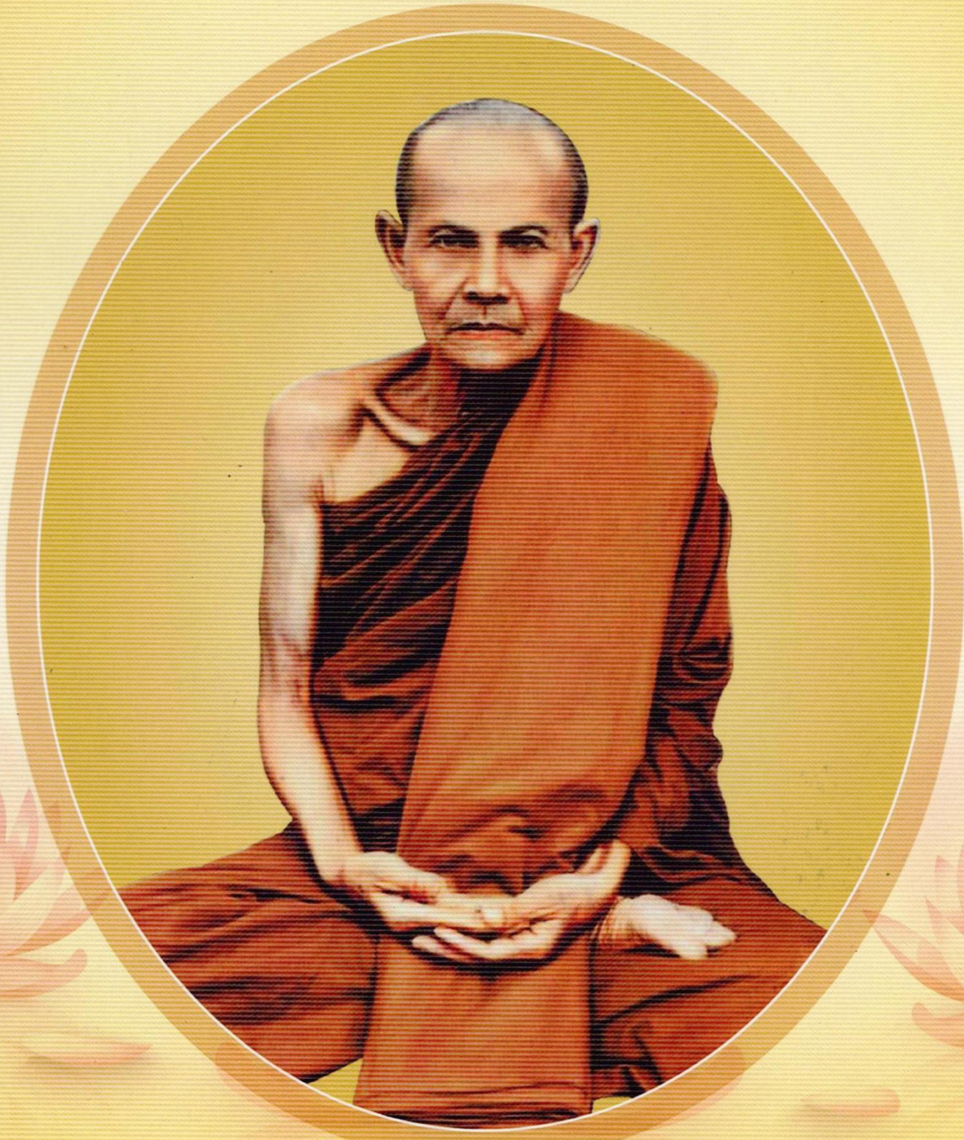

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ

โดย

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

ชมรมพุทธศาสน์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

ธัมมานุธัมมปฏิปัติ
โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๕
จำนวน ๑๒,๐๐๐ เล่ม
ออกแบบและดำเนินการจัดพิมพ์
ชมรมพุทธศาสน์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย
พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด
๒๓ / ๙-๑๐ ถนนดำรงค์รักษ์ แขวงคลองมหานาค
เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ ๑๐๑๐๐
โทร. ๐-๒๒๘๐ ๒๐๗๔-๖

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๒
จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
ออกแบบและดำเนินการจัดพิมพ์
ชมรมพุทธศาสน์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย
พิมพ์ที่ บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด
๕๕๕ หมู่ ๑๒ ถนนพุทธมณฑลสาย ๕ ตำบลไร่ขิง
อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๒๑๐
โทร. ๐ ๒๑๑๘ ๓๕๕๕
sales@rungsilp.com www.rungsilp.com

คำปรารภ

ชมรมพุทธศาสน์การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย มีวัตถุประสงค์ในการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายและเป็นที่เข้าใจอย่างถูกต้อง การจัดพิมพ์หนังสือธรรมะและการจัดทำสื่อธรรมะเผยแพร่บนอินเทอร์เน็ต เป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะช่วยส่งเสริมเพิ่มพูนความรู้และแบบอย่างแห่งวิถีธรรมที่พ่อแม่ครูบาอาจารย์ได้ปฏิบัติไว้ถูกต้องดีงามแล้ว ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้แนวทางการปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นกำลังในการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

ด้วยความเคารพเลื่อมใสและเป็นการบูชาธรรมขององค์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในวาระอันสำคัญที่ท่านได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกประจำวาระปี ๒๕๖๓-๒๕๖๔ จากการประชุมสมัยสามัญของยูเนสโกครั้งที่ ๔๐ และมีมติรับรองการร่วมเฉลิมฉลองในวาระครบรอบบุคคลสำคัญและเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ๑๕๐ ปีชาตกาล พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในวันที่ ๒๐ ม.ค. ๒๕๖๓ เพื่อให้สอดคล้องกับวาระอันสำคัญนี้ ชมรมพุทธศาสน์ กฟผ. ได้น้อมนำหนังสือธรรมะ เรื่อง ธัมมานุธัมมปฏิบัติ โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ซึ่งเป็นคำโต้ตอบปัญหาธรรมะระหว่างพระผู้ใหญ่ฝ่ายธรรมยุติรูปหนึ่งกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มาจัดพิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อมอบให้กับสมาชิกชมรมพุทธศาสน์ กฟผ. และเผยแพร่บนอินเทอร์เน็ต เป็นธรรมทานแก่ผู้ปฏิบัติงานการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยและประชาชนผู้สนใจทั่วไป

(นายวิบูลย์ ฤกษ์ศิระทัย)
ผู้ว่าการการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย
ในฐานะประธานคณะกรรมการบริหารงานชมรมพุทธศาสน์ กฟผ.

สารบัญ

ปฏิปัตติวิภาค..๕
ปฏิปัตตินิเทศ..๒๓
ปฏิปัตติวิภังค์..๔๕
ปฏิปัตติปุจฉาวิสัชนา..๖๐
ปฏิปัตติวิภัชน์..๙๙

ปฏิปัตติวิภาค

(ฉบับเดิมพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕)

ถาม *ข้าพเจ้าไม่ได้พบท่านมานานแล้ว ท่านเป็นสุขสบายดีหรือ*

ตอบ พูดตามสมมติก็ว่าเป็นสุขแต่ส่วนปัญจขันธ์เป็นทุกข์จะตอบว่าสุขก็ขัดกับความจริง

ถาม *ข้าพเจ้าถามความสมมติของโลกที่เขาปราศรัยกันอยู่ในผู้ที่ได้จากกันไปนานๆ เมื่อตอบอย่างนี้ก็ไม่ได้ความในคำตอบของท่านว่า เป็นสุขหรือเป็นทุกข์*

ตอบ สุขเวทนาก็คือสังขาร ทุกขเวทนาก็คือสังขาร เพราะฉะนั้นจึงเป็นทุกข์ด้วยกันทั้งคู่ ข้าพเจ้าไม่เห็นสังขารชนิดใดที่จะเที่ยงหรือสุข เห็นมีแต่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ข้าพเจ้ากับท่านเป็นผู้ปฏิบัติเข้าวัดมานานแล้ว จึงตอบให้ตรงความจริง

ถาม *ท่านไม่ชอบพูดเรื่องโลกเลยแม้แต่คำเดียว ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะถามท่านในทางสัมมาปฏิบัติ*

ตอบ ข้าพเจ้ายินดีจะตอบกับท่านในทางสัมมาปฏิบัติ เรื่องโลกนั้นเราควรเบื่อกันเสียที ยิ่งเวลานี้เศรษฐกิจของโลกตกต่ำ ผู้ที่ยังกำหนดยินดีหมกมุ่นพัวพันติดอยู่ในโลก จึงมีความร้อนใจไปทุกคน ส่วนผู้ปฏิบัติก็มีแต่สังเวชสลดใจ เพราะได้เห็นคนทั้งหลายทุกข์ยาก ลำบากเศร้าโศกเดือดร้อนอยู่ เพราะไม่รู้ความจริงของโลกธรรม ที่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จึงตรงกันข้ามกับพระอริยสาวกที่ท่านเห็นความจริงแล้ว กำหนดรู้โลกธรรมทั้ง ๘ ว่า ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ใจของพระอริยสาวกนั้นมีความจริงเป็นอารมณ์ จึงไม่ยินดียินร้ายไปตามโลกธรรมทั้ง ๘

ถาม *อริยสาวกที่เป็นพระอเสขบุคคล (อเสขะ = ผู้ไม่ต้องศึกษาเพราะศึกษาเสร็จสิ้นแล้ว คือ พระอรหันต์) ท่านละความยินดียินร้ายในโลกธรรมทั้ง ๘ ได้ ส่วนพระเสขบุคคลท่าน*

ยังละความยินดียินร้ายในโลกธรรมทั้ง ๘ ไม่ได้ เมื่อเวลาโลกธรรมทั้ง ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เสขบุคคลกับปุถุชนนั้นจะต่างกันอย่างไร

ตอบ ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่า พระเสขบุคคลเวลาที่โลกธรรมทั้ง ๘ เกิดขึ้น สมัยที่ท่านมีสติสัมปชัญญะ กำหนดรู้โลกธรรมตามความเป็นจริง ความยินดียินร้ายในโลกธรรม ๘ ก็ไม่เกิดขึ้นในใจได้ สมัยที่เผลอสติ เวลาที่โลกธรรมทั้ง ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ก็มีความยินดียินร้าย แต่ว่าคงน้อยแล้วก็ละได้ง่าย ไม่ครอบงำใจเหมือนปุถุชน เพราะท่านได้เห็นความจริงแล้ว (พระเสขะ = ผู้ยังต้องศึกษา คือพระโสดาบัน สกทาคา อนาคา)

นี่เป็นส่วนความเข้าใจ ถ้าต้องการจะรู้ให้แน่ ก็จงประพฤติปฏิบัติทำตนให้เป็นพระเสขบุคคลจึงจะรู้ได้ว่า อัธยาศัยใจคอของท่านเป็นอย่างไร ส่วนปุถุชนนั้นมี ๓ จำพวก ที่เป็นกัลยาณชน มีศีลมีธรรมอันงาม ประพฤติปฏิบัติละเอียดมากขึ้นและทำในใจแยบคาย เวลาโลกธรรมทั้ง ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ก็มีความยินดียินร้ายน้อย

ส่วนผู้ที่ถึงสรณะแล้ว แต่ประพฤติปฏิบัติน้อย เวลาโลกธรรมทั้ง ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ก็มีความยินดียินร้ายในโลกธรรมนั้นมาก ส่วนปุถุชนที่ยังไม่ถึงสรณะ ไม่มีศีลและศรัทธานั้น เวลาโลกธรรมทั้ง ๘ ฝ่ายข้างดี ๔ อย่างเกิดขึ้นก็กำหนัดยินดีหมกมุ่นพัวพันไปตามโลกธรรมนั้น หรือโลกธรรมฝ่ายข้างไม่ดี ๔ อย่างเกิดขึ้น ก็ยินร้ายไม่ชอบเศร้าโศกเดือดร้อน เพราะปุถุชนที่ไม่ได้ประพฤติปฏิบัติก็ทำใจไม่แยบคาย ความยินดียินร้ายจึงเกิดขึ้น ครอบงำใจของปุถุชนนั้นได้

ถาม *เสขบุคคลมีหลายจำพวกคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เวลาที่โลกธรรมทั้ง ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ความยินดียินร้ายของพระเสขบุคคลเหล่านั้น จะเท่ากันหรือไม่เท่ากัน*

ตอบ ก็ใครจะรู้ใจของท่าน

ถาม *ข้าพเจ้านึกว่าท่านต่างชั้นกัน จึงคิดว่าความยินดียินร้ายคงจะไม่เท่ากัน*

ตอบ นั่นเป็นธรรมดา สังโยชน์ยังอยู่ทั้ง ๗ ความยินดียินร้ายก็มีมากสังโยชน์เหลืออยู่ ๕ ความยินดียินร้ายก็มีน้อย ตามแบบที่เราได้ฟังมาว่า พระอเสขบุคคล

ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ความยินดียินร้ายจึงไม่มี ใจของท่านนั้นเป็นฉฬังคุเบกขา เพราะความยินดียินร้ายนั้นเกิดมาจากปัจจัย คือ อวิชชาสังโยชน์

ถาม *โลกธรรมฝ่ายดี เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ๔ อย่างนี้ เป็นกุศลวิบาก คือผลของกุศลกรรม ส่งให้ส่วนโลกธรรมฝ่ายข้างไม่ดีคือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ ๔ อย่างนี้เป็นอกุศลวิบาก คือผลของอกุศลกรรมส่งให้ใช่ไหม*

ตอบ ใช่ ถูกแล้ว

ถาม *เวลาโลกธรรมทั้ง ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ผู้ที่สดับแล้วเช่นข้าพเจ้าก็จำไว้ได้ดีว่า โลกธรรมทั้ง ๘ นี้ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ทำไมในเวลาโลกธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ใจข้าพเจ้าจึงยินดียินร้ายไปตามโลกธรรมทั้ง ๘ นั้น*

ตอบ ผู้สดับฟังที่จำทรงปริยัติธรรมไว้ได้มากนั้น เป็นแต่จำเรื่องราวในพระพุทธศาสนาที่จะนำมาประพฤติปฏิบัติแต่ยังไม่ได้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติอย่างพระอริยสาวก จึงละความยินดียินร้าย ในโลกธรรมทั้ง ๘ ไม่ได้

ถาม *ข้าพเจ้าก็ปฏิบัติอยู่ คือเป็นผู้มีศีล มีธรรม และรู้เรื่องราวเข้าใจในคำสอนทั้งหลาย แต่ทำไมจึงละความยินดียินร้ายในโลกธรรมไม่ได้*

ตอบ ท่านรู้แต่ชั้นสัญญา ไม่รู้เห็นในชั้นปัญญา แต่สำคัญตนว่ารู้แล้ว เพราะนึกถึงธรรมเหล่าใดที่ได้จำทรงไว้ ก็ได้ความแจ่มแจ้งในชั้นสัญญา ไม่ใช่รู้เห็นตามความเป็นจริงซึ่งเป็นชั้นปัญญา เหมือนอย่างพระอริยสาวกที่ท่านได้เห็นความจริงคือไตรลักษณ์หรืออริยสัจ และได้ทำกิจตามหน้าที่ของอริยสัจทั้ง ๔ ด้วย จึงละความยินดียินร้ายในโลกธรรมทั้ง ๘ ได้

ถาม *ไตรลักษณ์และอริยสัจนั้นข้าพเจ้าเข้าใจดี และอธิบายให้คนอื่นฟังอีกก็ได้ ทำไมจึงว่าข้าพเจ้าไม่รู้ หรือจะให้ข้าพเจ้าเทศน์ไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ ให้ท่านฟังสักกัณฑ์ใหญ่ก็ได้*

ตอบ ข้าพเจ้าพูดถึงชั้นปัญญาของพระอริยสาวก ท่านก็พูดแต่ชั้นสัญญาอีกร่ำไป ท่านจงใคร่ครวญพิจารณาดูเองเถิด ถ้าความรู้ความเห็นของท่านไม่ใช่ชั้นสัญญา เป็นชั้นปัญญาแล้ว ก็คงละความยินดียินร้ายในโลกธรรมทั้ง ๘ ได้ เหมือนพระอริยสาวก

ที่ไหนจะเป็นปุถุชน

ถาม *ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่า ความรู้ชนิดไหนเป็นชั้นปัญญา เพราะข้าพเจ้านึกถึงธรรมทั้งหลายที่จำทรงไว้นั้น ก็ได้ความในคำสอนทั้งหลายชัดเจนแจ่มแจ้ง จึงสำคัญว่าเป็นชั้นปัญญา*

ตอบ ความจำทรงทั้งหลายไว้ได้มาก นี่เรียกว่าชั้นปริยัติ และนำคำสอนมาประพฤติปฏิบัติเจริญจรณะ ๑๕ จนแก่กล้าบริบูรณ์ขึ้นอีกแล้ว นี่เรียกว่าชั้นปฏิบัติ เมื่อวิชชาและวิมุตติเกิดขึ้น นี่เรียกว่าชั้นปฏิเวธ

ถาม *ข้าพเจ้าเข้าใจผิด และเป็นผู้ประมาทมาก ไม่ได้เจริญจรณะ ๑๕ ให้บริบูรณ์ขึ้นในตน จึ่งไม่ถึงซึ่งวิชชาและวิมุตติ ความศึกษาของข้าพเจ้า นั้นคงเป็นหมันเสียแล้ว*

ตอบ เมื่อท่านรู้ตัวได้เช่นนี้เป็นความดีสำคัญทีเดียว จะได้ตั้งใจเจริญจรณะ ๑๕ ให้แก่กล้าบริบูรณ์ จะได้ถึงซึ่งวิชชาและวิมุตติ

ถาม *จะทำในใจแยบคายอย่างไร จึงจะไม่ประมาทและมีความเพียรตั้งใจเจริญจรณะ ๑๕ ให้บริบูรณ์ขึ้น*

ตอบ ความไม่ประมาทก็มีอยู่ในจรณะ ๑๕ คือ ศรัทธา ศีล วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ก็พอครบสิกขา ๓ อยู่แล้ว แต่ท่านไม่เจริญให้มากขึ้น จึงไม่มีบริบูรณ์ในตน

ถาม *ข้อนั้นจริงอยู่ แต่ข้าพเจ้าคิดว่าจะต้องทำในใจให้แยบคายอย่างไรอีก เพื่อให้มีกำลังใจแข็งแรงและพากเพียรให้ยิ่งขึ้นขอท่านจงแนะนำให้ข้าพเจ้ายินดีในความไม่ประมาท และเห็นภัยในความประมาท*

ตอบ ต้องพิจารณาให้เห็นภัยในสังสารวัฏฏ์ หรือพิจารณาเห็นภัยในทุคติและกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานว่า ผู้ที่ประมาทแล้วนั้นต้องเวียนเกิดในวัฏฏะ ๓ เป็นเขตแดนแห่งมัจจุราชคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ตายแล้วไปเกิดๆ แล้วแก่เจ็บตาย ไม่มีที่สุดเวียนอยู่ใน ๓ ภพ ๓ ภพนั้นลำบากมาก เพราะประกอบด้วยชาติ ชรา มรณะ สมัยใดเสพสัตบุรุษและฟังธรรมก็ทำกรรมเป็นบุญ จึงได้เกิดในสุคติ สมัยใดเสพอสัตบุรุษก็ทำกรรมเป็นบาป เพราะผู้ที่ยังละอาสวะไม่ได้ก็ทำกรรมเป็นบาป ต้องไปเกิดในทุคติและกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เสวยทุกขเวทนาหยาบกล้าเผ็ดร้อน เหลือที่จะพรรณนา เพราะยังไม่ปิดประตูอบาย คือยังไม่บรรลุโสดาปัตติผล เราจะประพฤติปฏิบัติ

ได้ก็ในเวลายังมีชีวิตอยู่เท่านั้น ถ้าความตายมาถึงเข้าก็ไม่มีโอกาสที่จะทำความดีได้ และลมหายใจก็ไม่ได้นัดกับเราว่า จะหยุดลงวันใด เพราะฉะนั้นเราจึงควรพากเพียรให้ถึงซึ่งมรรคและผล จะได้พ้นภัยในอบายและภัยในสังสารวัฏฏ์ ดังพระพุทธภาษิตในภัทเทกรัตตสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ หน้า ๓๔๙ ว่า

อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ	ควรรีบทำความเพียรในวันนี้ทีเดียว
โก ชญฺญา มรณํ สุเว	ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมีมาในวันพรุ่งนี้
น หิ โน สงฺครนฺเตน	ความผัดเพี้ยนด้วยพญามัจจุราช
มหาเสเนน มจฺจุนา	ผู้มีเสนาใหญ่นั้น ย่อมไม่ได้เลยทีเดียว

ถาม *ข้าพเจ้าฟังท่านบรรยายถึงภัยในสังสารวัฏและภัยในอบาย ทำให้ข้าพเจ้าสะดุ้งกลัวและตั้งใจละความประมาท เจริญความไม่ประมาทให้สมบูรณ์ขึ้นในตน เพื่อให้ถึงซึ่งมรรคและผล*

ตอบ สาธุ ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความตั้งใจชอบเช่นนั้นของท่านด้วย

ถาม *ข้าพเจ้าเห็นว่า ความประมาทนั้นเป็นข้อสำคัญของผู้ปฏิบัติทีเดียว เพราะขาดสติในสมัยนั้น ไม่มีโอกาสที่จะทำความดีได้ คงมีแต่ใจที่เป็นอัญญสมานา คือ เป็นกลางๆ ไม่ใช่บาป แต่ก็ไม่เป็นบุญ ได้เห็นรูปฟังเสียงที่ดีก็เกิดความกำหนัดยินดีได้ง่ายๆ*

หรือเห็นรูปฟังเสียงที่ไม่ดีก็เกิดปฏิฆะหรือโทสะขึ้นได้ง่ายแล้วก็ดูเป็นคนโลเลและมีความหลับมาก เมื่อตื่นนอนขึ้นก็คิดฟุ้งซ่านไปในกามารมณ์ ข้อปฏิบัติที่จะตั้งอยู่ได้แต่ชั้นศีลก็ยากที่จะทำให้บริบูรณ์ ส่วนสมาธิและปัญญานั้นยากที่จะเกิดขึ้นได้ในใจของผู้ประมาท ส่วนมรรคผลนิพพานนั้น ไม่ต้องพูดถึงเสียเลย ต้องห่างไกลกันทีเดียว

ตอบ ถูกแล้ว ส่วนท่านผู้ไม่ประมาทและเห็นภัยในความประมาท จึงเป็นผู้ใกล้พระนิพพานทีเดียว ดังพระพุทธภาษิตในคาถาธรรมบทจิตตวรรคที่ ๒ ว่า

อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ	ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท
ปมาเท ภยทสฺสิ วา	หรือเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในความประมาท
อภพฺโพ ปริหานาย	เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความเสื่อมรอบ
นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก	เป็นผู้ตั้งอยู่ที่ใกล้แห่งพระนิพพานนั่นเทียว

ถาม *จรณะ ๑๕ นั้นคือ*

ตอบ ๑. ศีลสังวร สำรวมกาย วาจา เรียบร้อย

๒. อินทรียสังวร สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖

๓. โภชนมัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ

๔. ชาคริยานุโยค ประกอบตามซึ่งความเพียร ไม่เห็นแก่นอนมากนัก

๕. ศรัทธา เชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ

๖. หิริ ละอายต่อบาปทุจริต

๗. โอตตัปปะ สะดุ้งต่อบาปทุจริต

๘. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้สดับมาก

๙. วิริยะ ความเพียรละบาป เจริญบุญ

๑๐. สติ ความระลึกอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศล

๑๑. ปัญญา ที่เห็นความเกิดขึ้นและดับไป

๑๒. ปฐมฌาน ละนิวรณ์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

๑๓. ทุติยฌาน ละวิตกวิจาร ประกอบด้วย ปีติ สุข เอกัคคตา

๑๔. ตติยฌาน ละปีติ ประกอบด้วย สุข เอกัคคตา

๑๕. จตุตถฌาน ละสุข ประกอบด้วยเอกัคคตา อุเบกขา

ถาม *ข้อปฏิบัติ ๑๕ อย่างนี้ ต้องทำให้บริบูรณ์อย่างนั้นหรือ*

ตอบ ถ้าเจริญให้บริบูรณ์เต็มที่แล้วก็ถึงซึ่งวิชชา และวิมุตติ ดังเสขปฏิปทาสูตรที่ ๓ ในคหปติวรรคที่ ๑ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ หน้า ๒๕ ความสังเขปว่า ศากยราชชาวเมืองกบิลพัสดุ์ สร้างศาลาใหญ่ขึ้นใหม่ยังไม่เคยมีใครบริโภคนั่งนอน จึงเชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคให้ประทับก่อน เพื่อให้เป็นมงคล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ และกษัตริย์ศากยราชทั้งหลาย

มีท้าวมหานามเป็นประธาน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมสิ้นเวลาเป็นอันมาก จนเมื่อยพระปฤษฎางค์ จึงตรัสเรียกพระอานนท์ให้แสดงข้อปฏิบัติของเสขบุคคล พระองค์ทรงปูลาดสังฆาฏิ สำเร็จสีหไสยามีพระสติสัมปชัญญะ กำหนดหมายจะลุกขึ้น

พระอานนท์จึงแสดงเสขปฏิบัติ ท้าวมหานามเป็นผู้รับธรรมเทศนา คือ จรณะ ๑๕ อย่างนั้น เมื่อจบแล้วจึงอุปมาว่าเหมือนแม่ไก่ไข่ออกมา ๘ ฟอง หรือ ๑๐ ฟอง ๑๒ ฟอง แม่ไก่นั้นกกไว้ให้อบอุ่น ไม่ต้องปรารถนาว่า ขอให้ลูกน้อยของเราจงเจาะกะเปาะฟองออกมา ลูกไก่ก็ต้องทำลายกะเปาะฟองด้วยปลายเล็บหรือจงอยปากออกมาเป็นตัวได้ เพราะเหตุที่แม่ไก่กกไว้เสมอ ข้อนี้ฉันใด อริยสาวกในธรรมวินัยผู้บริบูรณ์ด้วยจรณะ ๑๕ นั้น ก็อาจทำลายกะเปาะฟอง คืออวิชชาและบรรลุวิชชา ๓ คือ

๑. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ รำลึกชาติหนหลังของตนได้

๒. จุตูปปาตญาณ เห็นสัตว์จุติและปฏิสนธิ

๓. อาสวักขยญาณ ผู้จักทำอาสวะให้สิ้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นแล้ว จึงประทานสาธุการแก่พระอานนท์

ถาม *เรายังกังวลอยู่ด้วยกิจธุระการงานเป็นส่วนตัว และของผู้อื่นบ้าง การที่จะประพฤติปฏิบัติในจรณะ ๑๕ กลัวจะไม่บริบูรณ์ หรือจะต้องหลีกไปในที่สงัด แต่ในเวลานี้ ก็ยังไม่มีโอกาสที่หลีกไปได้ ข้าพเจ้าตั้งใจปฏิบัติจริงๆ ท่านจงช่วยบอกอุบายให้ข้าพเจ้าด้วย*

ตอบ ที่หลีกไปในที่สงัดนั้นเป็นการสะดวกมาก แต่เมื่อยังไม่มีโอกาสที่จะหลีกไปได้ เราอยู่ที่ไหนก็ต้องตั้งใจปฏิบัติที่นั่น ที่สงัดมี ๓ คือ ป่า ๑ โคนไม้ ๑ เรือนว่างเปล่า ๑ ตามสะดวก จะคอยให้ได้ที่สงัดเช่นป่านั้น ก็ยังไปไม่ได้ ถ้าความตายมาถึงเข้าก็จะเสียที

ถาม *ข้าพเจ้ายังมีกังวลด้วยกิจการงาน และยังไม่มีโอกาสจะหลีกไปในที่สงัด เราจะประพฤติปฏิบัติในจรณะ ๑๕ ให้บริบูรณ์ได้ไหม*

ตอบ ได้ตามกำลังใจของผู้ปฏิบัติ ส่วนกังวลที่จะต้องละนั้นคือ

ราคกิญจนํ กังวลเพราะความกำหนัดยินดี หรือหมกมุ่นติดอยู่ในกาม

โทสกิญจนํ กังวลเพราะความประทุษร้ายหรือโกรธเคืองและริษยาพยาบาทเกลียดชังตลอดกระทั่งความเพ่งโทษใครๆ หรือปฏิฆะอรติ

โมหกิญฺจนํ กังวลเพราะความหลงหรืออุทธัจจะความฟุ้งซ่านและวิจิกิจฉาความสงสัย

ความกังวลเพราะอกุศลทั้งหลายเหล่านี้ นี่แหละเป็นส่วนควรละ

ถาม *กังวลที่จะต้องละนั้นมีเท่านี้หรือ หรือยังมีอย่างอื่นอีก ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ ไม่ใช่เท่านี้ ยังมีอีกมาก แต่ยากที่จะบรรยายให้สิ้นเชิง ข้าพเจ้าจะกล่าวโดยย่อพอให้ท่านเข้าใจคือ สังโยชน์ ๑๐ โอฆะ ๔ โยคะ ๔ อนุสัย ๗ อาสวะ ๓ ตัณหาอุปาทาน ๔ นิวรณ์ ๕ อุปกิเลส ๑๖ อกุศลวิตก ๓ อกุศลกรรมบถ ๑๐ กิเลสทั้งหลายเหล่านี้ นี่แหละกังวลเป็นส่วนควรละ

ถาม *กิเลสทั้งหลายที่ท่านบรรยายให้ข้าพเจ้าฟังนี้ ต้องละให้หมดทั้งสิ้นหรือหรือเหลืออยู่บ้างนิดหน่อยก็ได้*

ตอบ กิเลสทั้งหลายเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคสอนให้ละหมด มิให้มีส่วนเหลือไว้ เพราะเป็นปัจจัยให้เกิดภพชาติ ไม่ให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ละกิเลสอาสวะทั้งหลายเหล่านี้สิ้นเชิงไม่มีส่วนเหลือ จึงถือซึ่งอนุปาทิเสสนิพพาน

ถาม *ความทำในใจอย่างไรกิเลสทั้งหลายเหล่านี้จึงมีได้มาก ข้าพเจ้าอยากทราบจะได้ตัดกำลังกิเลสเสียแต่ต้นทีเดียว*

ตอบ เช่นเวลาตาเห็นรูปที่ดีก็ไม่มีสติสัมปชัญญะ ไม่รู้จักตา ไม่รู้จักรูป ไม่รู้จักจักขุวิญญาณตามความเป็นจริง เกิดความยินดีขึ้น แต่ไม่ประกอบด้วยเจตนา จึงเป็นกามราคสังโยชน์ ไม่รู้ว่าเป็นโทษ ก็มิได้ละปล่อยให้ดับไปเอง

ภายหลังมานึกคิดถึงรูปที่ได้เห็นไว้ จึงเป็นรูปสัญญาปรากฏขึ้นทางใจ ก็ไม่รู้จักใจ ไม่รู้จักธัมมารมณ์ไม่รู้จักมโนวิญญาณตามความเป็นจริง จึงเกิดความยินดีทางใจขึ้น ไม่ประกอบด้วยเจตนา จึงเป็นกามราคสังโยชน์ ไม่รู้ว่าเป็นโทษ มิได้ละความยินดีทางใจปล่อยให้ดับไปเอง

ภายหลังมานึกคิดถึงรูปที่เข้าไปชอบ ติดกำหนัดยินดีพัวพันอยู่นั้น และทำในใจไม่แยบคาย ประกอบด้วยเจตนาคิดยืดยาวออกไป จึงเป็นกามวิตกคือมโนกรรมฝ่ายอกุศล

ถาม *ส่วนกิเลสประเภทรัก ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความชัดเจนดีแล้ว แต่กิเลสประเภทโกรธ เวลาที่เกิดขึ้นในใจก็อาศัยอายตนะ ๖ ใช่ไหม ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ ใช่ เช่นได้ยินเสียงที่ไม่ดี ก็ไม่มีสติสัมปชัญญะ ไม่รู้จักหู ไม่รู้จักเสียง ไม่รู้โสตวิญญาณตามความเป็นจริง เกิดความไม่ชอบไม่ถูกใจ เป็นโทมนัสหรือปฏิฆะขึ้น ไม่ประกอบด้วยเจตนา จึงเป็นปฏิฆสังโยชน์ ไม่รู้ว่าเป็นโทษก็มิได้ละปล่อยให้ดับไปเอง ภายหลังมานึกคิดถึงเสียงที่ได้ยินไว้ จึงเป็นสัททสัญญาปรากฏขึ้นทางใจ ไม่รู้จักใจ ไม่รู้จักธัมมารมณ์ ไม่รู้จักมโนวิญญาณตามความเป็นจริง จึงโทมนัสหรือปฏิฆสังโยชน์เกิดขึ้นทางใจ ไม่ประกอบด้วยเจตนา ไม่รู้ว่าเป็นโทษก็มิได้ละปล่อยให้ไปดับเอง

ภายหลังมานึกคิดถึงเสียงที่ไม่ชอบไม่ถูกใจ จึงเกิดโทมนัสหรือความโกรธประกอบด้วยเจตนาคิดยืดยาวออกไป จึงเป็นพยาบาทวิตก หรือในอกุศลกรรมบถ ๑๐ แม้กิเลสอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในใจ ก็อาศัยอายตนะภายนอก ๖ กระทบกันเข้าแล้วก็เกิดวิญญาณ ๖ ที่เรียกว่า ผัสสะ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

ผู้ที่ไม่มีสติหรือไม่รู้ความจริง ไม่ประกอบด้วยเจตนา อาสวะหรืออนุสัย โอฆะ โยคะ ตัณหา อุปาทานและสังโยชน์จึงเกิดขึ้นในใจได้ กิเลสวัฏฏ์เป็นมัคคาวรณ์ห้ามมรรค

ถ้าประกอบด้วยเจตนาก็เป็นนิวรณ์ ๕ อุปกิเลส ๑๖ อกุศลวิตก ๓ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชนิดนี้ ประกอบด้วยเจตนา คือกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาป เป็นสัคคาวรณ์ ห้ามสวรรค์ (สัคคะ = การสร้าง, การแต่ง, สวรรค์)

ถาม *ข้าพเจ้าฟังท่านบรรยายถึงกิเลสทั้งหลายแรกที่จะเกิดขึ้น คือความไม่รู้จักอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ ตามความเป็นจริง ดูอวิชชาช่างหนาแน่นมาก ปิดบังความจริงเสียหมดทีเดียว อ้อ! เช่นนี้นี่เองจึงเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ๓ ขึ้นทางอายตนะ ๖ ที่ได้เห็นและได้ฟัง หรือได้ทราบด้วยจมูก ลิ้น กาย ใจ และได้รู้ด้วยใจ สมุทัยจึงไม่ขาดสายลงได้*

ตอบ ถูกแล้ว เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในมหาปฏิจจสมุปบาทว่า อวิชชาเป็นหัวหน้าสมุทัย

ถาม *น่าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค ที่ทรงสั่งสอนไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ อนึ่งสังโยชน์เครื่องผูกย่อมเกิดขึ้น อาศัยนัยน์ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจกับธัมมารมณ์อันใดย่อมรู้จักอันนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้นด้วย อนึ่ง ความละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้นด้วย อนึ่ง ความที่สังโยชน์อันตนละเสียแล้วย่อมไม่เกิดขึ้น ต่อไปได้ด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้นด้วย นี่พระองค์ทรงแสดงเพื่อจะแก้ความไม่รู้ของผู้ปฏิบัติ*

ตอบ ถูกแล้ว แต่เดิมมาข้าพเจ้าไม่เข้าใจ ยังเคยนึกว่า นี่ทำไมพระผู้มีพระภาคจึงตรัสสอนสาวกให้รู้จักตา ให้รู้จักรูป ให้รู้จักหู ให้รู้เสียง ราวกับสอนเด็กๆ ครั้นภายหลังมาได้ความในธรรมที่ละเอียด จึงทราบว่าเมื่อไม่ศึกษาก็ไม่รู้ความจริงของอายตนะ กิเลสทั้งหลายจึงเกิดขึ้นในใจได้

ถาม *สังโยชน์เกิดขึ้นก็ไม่รู้ว่าเป็นโทษ ก็มิได้ละ ปล่อยให้ดับไปเองนี่อย่างหนึ่ง สังโยชน์เกิดขึ้นก็รู้ว่าเป็นโทษและละเสีย ไม่ปล่อยให้ครอบงำใจ นี่อย่างหนึ่ง ๒ อย่างนี้จะต่างกันอย่างไร*

ตอบ ต่างกันมาก ตรงกันข้ามทีเดียว สังโยชน์เกิดขึ้นก็ไม่รู้ว่าเป็นโทษ ก็มิได้ละปล่อยให้ดับไปเอง ชนิดนี้ไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ ไม่ได้มีส่วนปหานะ (ปหานะ = การละ การกำจัด หมายถึง กำจัดกิเลส ละตัณหา) เหมือนพระจันทร์ในปักษ์ข้างแรม มีแต่จะมืดไปทุกทีและเป็นปัจจัยให้เกิดมโนกรรมฝ่ายบาป หรือเลยไปถึงกาย ทุจริต วจีทุจริต ก็ยิ่งร้ายใหญ่นรกจึงเป็นบ้านอยู่อู่นอนของคนเช่นนั้น สังโยชน์เกิดขึ้นก็รู้จึงละเสีย ไม่ปล่อยให้ครอบงำใจ นี่เป็นผู้ปฏิบัติ มีส่วนปหานะอย่างดีทีเดียว นับว่าควรสรรเสริญเพราะไม่ปล่อยให้เลยไปถึงกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาป เหมือนพระจันทร์ในปักษ์ข้างขึ้นมีแต่จะแจ่มใสขึ้นทุกที แม้เป็นโลกีย์ก็ยังดี เมื่ออบรมให้แก่ขึ้นก็เป็นปัจจัยให้ถึงโลกุตตระได้

ถาม *ความละสังโยชน์ (กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์) มี ๒ อย่าง อย่างหนึ่งว่าความละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว เสียได้ด้วยประการใดก็รู้ประการนั้นด้วยอย่างหนึ่งว่าความที่สังโยชน์อันตนละเสียแล้วย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใดก็รู้ประการนั้นความละสังโยชน์ทั้ง ๒ อย่างนี้เหมือนกันหรือต่างกัน*

ตอบ ต่างกัน การที่ละสังโยชน์เสียได้ด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้นด้วย นี่เป็นส่วนโลกีย์คือมีสติสัมปชัญญะ และรู้จักอาการของสังโยชน์ เกิดขึ้นก็รู้จัก จึงละเสีย ไม่ปล่อยให้ครอบงำใจ แต่ละได้ชั่วคราวไม่ขาดแล้วก็เกิดขึ้นได้อีก อย่างหนึ่งว่าความที่สังโยชน์อันตนละเสียแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป ด้วยประการใดก็รู้ประการนั้นด้วย นี่เป็นส่วนโลกุตตระคือละได้ขาดด้วยอำนาจอริยมรรค ไม่มีโอกาสจะเกิดต่อไปได้อีก เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานเป็น ๒ ตอน

ถาม *ความละสังโยชน์ที่เป็นส่วนโลกีย์นั้นละไม่ได้ขาด แต่ส่วนความละสังโยชน์ด้วยอริยมรรค คือละได้ขาดเป็นโลกุตตระนั้น ทำไมการละสังโยชน์จึงได้ต่างกัน เหตุใดจึงเป็นโลกีย์และโลกุตตระมี ๒ อย่าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ สังโยชน์เป็นกิเลสที่ไม่ประกอบด้วยเจตนาผู้ปฏิบัติเมื่อศึกษารู้จักสังโยชน์แล้ว ทราบว่าเป็นโทษจึงตั้งใจละไม่ให้เกิดขึ้นครอบงำใจ นี่ประกอบด้วยเจตนาเป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบุญจึงละไม่ได้ขาด เมื่ออบรมในการละสังโยชน์อย่างนี้มากขึ้น พอสังโยชน์เกิดขึ้นก็ละได้ทุกคราวไป คือไม่เข้ากับตัว ไม่เข้ากับกิเลส จึงชำนาญในส่วนปหานะ และเวลาสังโยชน์ยังไม่เกิดก็มีสติสัมปชัญญะ เจริญสมถะวิปัสสนาให้มากขึ้น เมื่อชำนาญในส่วนปหานะและบริบูรณ์ด้วยภาวนาเช่นนี้ อริยมรรคจึงเกิดขึ้น ไม่ประกอบด้วยเจตนา ละสังโยชน์ได้ขาดตามกำลังแห่งมรรค คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค

ถาม *อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ กระทบกันเข้า เช่น เห็นรูปฟังเสียงที่ดีหรือไม่ดี ก็มีสติระวังไว้ไม่ให้ความยินดียินร้ายเกิดขึ้นครอบงำใจได้ แต่ไม่มีปัญญาที่รู้เห็นความจริงคือไตรลักษณ์ แต่ความยินดียินร้ายก็ไม่เกิดขึ้นในใจได้เช่นนี้ จะชื่อว่าเป็นการละกิเลสได้ไหม*

ตอบ ไม่ได้ละ เป็นแต่กั้นกิเลสเอาไว้ด้วยอำนาจอธิจิต (การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็ง) อย่างอ่อนๆ ที่เรียกว่าอินทรีย์สังวรเป็นข้อปฏิบัติที่ต่อจากศีล ควรสงเคราะห์เข้าในกองสมาธิ แต่ก็เป็นข้อปฏิบัตินับเข้าในจรณะ ๑๕ ด้วย (จรณะ = เครื่องดำเนินปฏิปทา คือข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุวิชชา มี ๑๕)

ถาม *เช่นเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงที่ดีหรือที่ไม่ดี ก็รู้ว่าความยินดียินร้ายนั้นเป็นโทษ แต่ทำไมจึงคอยจะเข้าไปยินดียินร้ายได้บ่อยๆ ต้องคอยระวังไว้เสมอ แต่ถึงเช่นนั้น เวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงที่ดีหรือไม่ดี พอเผลอไปเวลาใด ความยินดียินร้ายก็เกิดขึ้นในใจได้ทีเดียว ท่านจงบอกอุบายให้ข้าพเจ้าด้วย*

ตอบ เช่น เวลาตาเห็นรูปที่ดีควรทำในใจว่า รูปมาปรากฏกับตาแล้วเราจะเข้าไปกำหนดยินดีในรูปที่ดี รูปนี้ก็ได้เห็นแล้ว หรือจะไม่กำหนดยินดีในรูปที่ดี รูปนี้ก็ได้เห็นแล้ว เพราะฉะนั้นความเข้าไปกำหนดยินดีในรูปที่ดีจึงเป็นการเติมกิเลสเข้าไปเปล่าๆ หรือได้ฟังเสียงที่ไม่ดีควรทำในใจว่า เสียงที่ไม่ดีซึ่งเราได้ฟังนี้ เราจะเข้าไปมีปฏิฆะหรือโทสะ เสียงไม่ดีเราก็ได้ฟังแล้ว เราจะไม่ให้เกิดปฏิฆะหรือโทสะ เสียงที่ไม่ดีเราก็ได้ฟังแล้ว เพราะฉะนั้นการปล่อยให้ปฏิฆะหรือโทสะเกิดขึ้นจึงเป็นการเติมกิเลสเข้าไปเปล่าๆ อารมณ์ ๖ ส่วนที่ดี คือ อิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดยินดี อารมณ์ ๖ ส่วนที่ไม่ดี คือ อนิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้ายไม่ชอบ โกรธเคือง ควรทำในใจ แยบคายเช่นนี้ทุกๆ อารมณ์

ถาม *ความทำในใจโดยวิธีที่ท่านอธิบายให้ข้าพเจ้าฟังนี้ คือพิจารณาเห็นอารมณ์ ๖ ที่ดีหรือที่ไม่ดีก็มากระทบเข้าแล้ว เราจะไปชอบหรือไม่ชอบก็มากระทบเข้าแล้ว เพราะฉะนั้นการที่เข้าไปชอบหรือไม่ชอบ จึงเป็นการเติมกิเลสเข้าไปเปล่าๆ ถ้าใจยังไม่เห็นด้วย เป็นแต่แกล้งขืนใจพิจารณา ความยินดียินร้ายก็ยังเกิดขึ้นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จักทำในใจแยบคายอย่างไรต่อไป*

ตอบ ถ้าความยินดียินร้ายบังเกิดขึ้นได้นั้น ก็คืออัธยาศัยใจคอของเรายังหนักอยู่ข้างกิเลส คือความเข้าไปติดใจไว้ในอารมณ์ที่ดี หรือเข้าไปผูกใจไว้ใน อารมณ์ที่ไม่ดี จึงหมกมุ่นพัวพันอยู่ในอารมณ์เหล่านั้น นี่แหละเรียกว่าสังโยชน์เครื่องผูก คือกิเลสที่เข้าไปขมวดอารมณ์ที่ดีหรือที่ไม่ดีไว้ เพราะฉะนั้นจึงต้องพากเพียรเจริญสมถะและวิปัสสนาให้บริบูรณ์ขึ้น คือพิจารณาอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ที่มากระทบกันเข้าแล้ว ให้เกิดวิญญาณ ๖ จึงเกิดผัสสะ ๖ และเวทนา ๖ ที่เกิดแต่ผัสสะ ๖

เช่น ตากับรูปกระทบกันเข้าแล้วก็เกิดจักขุวิญญาณ ชื่อว่าจักขุสัมผัสและเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัสคือ สุข๑ ทุกข์๑ ไม่ทุกข์ไม่สุข๑ ท่านจงมีสติพิจารณาดูตามความเป็นจริงว่า ตาก็หมดไปสิ้นไปไม่ใช่ตัวตน รูปก็หมดไปสิ้นไปไม่ใช่ตัวตน

ความรู้ทางตาก็หมดสิ้นไปไม่ใช่ตัวตน จักขุสัมผัส ความกระทบถูกต้องทางตาก็หมดไปสิ้นไปไม่ใช่ตัวตน และเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัสก็หมดไปสิ้นไปไม่ใช่ตัวตน

ตลอดถึงหูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจกับธัมมารมณ์ ให้เกิดความเห็นชัดตามความเป็นจริงอย่างไร และสังเกตอารมณ์ ๖ ว่าเหมือนขบวนแห่ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปๆ

เช่น เวลาเราเคยดูขบวนแห่ผ่านตาเรามาแล้ว ก็เดินเลยไปๆ จนหมดขบวน ฉันใด อารมณ์ ๖ ก็ฉันนั้นนั่นเทียว ตั้งแต่เราเกิดมาได้เห็นและได้ฟัง หรือได้ทราบด้วยจมูก ลิ้น กาย และรู้ด้วยใจมากครั้งเหลือที่จะนับอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ดับไปสิ้นไปไม่ใช่ตัวตนไม่มีส่วนเหลืออยู่เลยแม้แต่อารมณ์เดียว

ที่เราพูดกันอยู่เดี๋ยวนี้ นี่ปัจจุบัน พูดออกไปคำหนึ่งเสียงก็หมดไปสิ้นไป หูที่ได้ ฟังเสียงก็หมดไปสิ้นไป ความรู้ทางหูก็หมดไปสิ้นไป ไม่มีส่วนเหลืออยู่เลยแม้แต่คำเดียว ดูเปล่าเงียบดับไปหมดไม่มีอะไร ไม่ใช่ตัวตน

เพราะฉะนั้นการที่เข้าไปกำหนดยินดียึดถือในอารมณ์ ๖ ที่ดี จึงเป็นการกำหนด ยินดียึดถือในสิ่งที่เปล่าๆ ไม่มีอะไร ไม่ใช่ตัวตน หรือเข้าไปยินดียินร้าย ไม่ชอบ โกรธเคือง ยึดถือในอารมณ์ ๖ ที่ไม่ดี จึงเป็นการยินร้ายไม่ชอบโกรธเคืองยึดถือในสิ่งที่เปล่าๆ

ไม่มีอะไร ไม่ใช่ตัวตน เมื่อพิจารณาไปก็จะเห็นความจริงชัดเจนขึ้น ก็จะรู้ด้วยใจว่าตัวเรานี้เท่ากับบ้า ในเวลาที่เข้าไปยินดียินร้ายในอารมณ์ ๖

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงสั่งสอนให้พิจารณาขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ให้เห็นเป็นอนัตตาด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างไร เพื่อให้ถ่ายถอนความเห็นผิด คือ อัตตานุทิฐิ

ถาม *สาธุ!...ข้าพเจ้าได้ฟังท่านบรรยายในส่วนอารมณ์ ๖ ว่า เป็นอนัตตาชัดเจนแจ่มแจ้งดีจริง เป็นการสะดวกแก่สัมมาปฏิบัติ ที่จะดำเนินใจไปตามคำแนะนำของท่านและรู้สึกเห็นคุณของพระผู้มีพระภาคว่า เป็นอัศจรรย์ที่พระองค์ตรัสรู้เองชอบแล้ว และพระธรรม คำสอนของพระองค์เป็นนิยยานิกธรรม นำผู้ปฏิบัติออกจากทุกข์ได้จริง และพระอริยสงฆ์หมู่ที่ฟังคำสั่งสอนของท่านปฏิบัติชอบแล้ว ทำตนให้พ้นทุกข์ได้จริง*

ตอบ ถูกแล้ว เพราะฉะนั้นพระรัตนตรัยจึงเป็นที่เลื่อมใสกราบไหว้ เคารพนับถือบูชาสักการะของโลก เพียงแต่เกิดความเชื่อความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยก็ยังเป็นทางไปสุคติ

ถาม *ผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ได้เจริญปัญญา ดูไม่สมกับที่ได้พบศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะการบำเพ็ญกุศลส่วนอื่นๆ เช่น ทาน ศีล ภาวนา ที่เป็นกามาวจรกุศล แม้นอกศาสนาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้นในโลกเขาก็ทำกันได้ ตลอดกระทั่งรูปาวจรและอรูปาวจร เช่นฤาษีทั้งหลาย ได้บรรลุรูปฌานและอรูปฌาน นอกพุทธกาลก็มีโดยมาก แต่ไม่มีปัญญาที่เป็นส่วนอริยมรรค เพื่อจะละสังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำและเบื้องบนให้ขาดได้*

ตอบ อย่างนั้นนะซี ผู้ที่ไม่ได้เจริญปัญญาจึงทำแต่กุศลที่วนอยู่ในโลกไม่สามารถจะตัดกิเลสวัฏฏ์ได้ กรรมวัฏฏ์ วิบากวัฏฏ์จึงไม่ขาดลงได้ เพราะการที่จะตัดกิเลสวัฏฏ์นั้น ก็ต้องอาศัยอริยมรรค บรรดากุศลส่วนอื่นๆ ไม่มีอำนาจที่จะตัดกิเลสวัฏฏ์ได้ เพราะโลกิยะกุศลทั้งหลายนั้นประกอบด้วยเจตนาเป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบุญสำหรับละกิเลสที่ประกอบด้วยเจตนา ซึ่งเป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาป แล้วก็ละได้ชั่วคราวไม่ขาด

เช่นเดียวกับตัดต้นไม้ที่ลิดใบหรือกิ่งลงเสียได้ แต่ส่วนลำต้นและรากแก้วนั้นยังอยู่ จึงงอกงามขึ้นอีกได้ฉันใด รากแก้วก็คือกิเลสวัฏฏ์ เช่น อนุสัยหรือสังโยชน์นั้น ยังอยู่เพราะกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบุญที่ประกอบด้วยเจตนา ไม่สามารถละและตัดกิเลสวัฏฏ์ได้ขาดก็ฉันนั้น

เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ ทรงแสดงธรรมในทางปัญญาให้พิจารณาขันธ์ อายตนะธาตุตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นปฏิปทาที่จะให้อริยมรรคเกิดขึ้น

จึงได้ละกิเลสวัฏฏ์ เช่นอนุสัยหรือสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดาน กรรมวัฏฏ์ วิบากวัฏฏ์จึงดับไป

เพราะไม่มีปัจจัย คือกิเลสวัฏฏ์ที่เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน เพราะหมดปัจจัยทั้งหลายทั้งปวง

ถาม *เป็นลาภมากที่เราได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา ได้ฟังธรรมซึ่งเป็นปฏิปทาให้เกิดปัญญาที่พระศาสดาสอนไว้ ถ้าเราจะไม่ประพฤติปฏิบัติเจริญศีล สมาธิ ปัญญาให้ครบสิกขา ๓ ก็จะไม่เป็นปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิพพาน เพราะการปฏิบัติเพียงทาน ศีลภาวนา หรืออย่างดีเพียงศีลกับสมาธิ ก็ยังเป็นกุศลที่วนอยู่ในโลก ไม่สามารถจะตัดกิเลสวัฏฏ์ได้ เพราะอย่างนี้นี่เองพระอริยสาวกผู้ดำเนินครบสิกขา ๓ ตามคำสอนของพระศาสดา จึงตัดกิเลสวัฏฏ์ เช่น อนุสัยหรือสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดานได้ จึงบริบูรณ์ด้วยความเชื่อ ความเลื่อมใสจนเป็นอจลศรัทธา (อจล = ไม่หวั่นไหว ไม่คลอนแคลน) ไม่มีฐานะที่จะอุทิศศาสดาอื่นได้ เพราะคำสอนของครูและอาจารย์เหล่าอื่นในโลกไม่มีปฏิปทาที่จะให้เกิดอริยมรรคมาตัดกิเลสวัฏฏ์ให้ขาดได้*

ตอบ ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธภาษิตในจูฬโคปาลสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ หน้า ๔๑๘ ใจความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาใกล้เมืองอุกกเวลา ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เรื่องนี้เคยมีแล้ว คนเลี้ยงโคชาวมคธราษฎร์ เป็นคนเขลาไม่มีปัญญา พอถึงฤดูสารทเดือนท้ายฤดูฝนไม่ได้พิจารณาเสียก่อนพาฝูงโค ข้ามฟากไปฝั่งวิเทหราษฎร์ โดยมิใช่ท่าที่ควรข้ามจึงพาฝูงโคไปตายเสียที่กลางกระแสแม่คงคา เพราะเหตุที่คนเลี้ยงโคเป็นคนเขลา

ข้อนี้ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ไม่ฉลาดในโลกนี้โลกหน้า ไม่ฉลาดในวัฏฏ์ ๓ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งมารและมัจจุราช และไม่ฉลาดในวิวัฏฏะ ซึ่งไม่เป็นที่ตั้งแห่งมารและมัจจุราช ชนทั้งหลายเหล่าใดจักเชื่อฟังถ้อยคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อทุกข์ มิใช่ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน

ภิกษุทั้งหลายเรื่องนี้เคยมีแล้ว คนเลี้ยงโคชาวมคธราษฎร์ เป็นผู้ฉลาดมีปัญญา พอถึงฤดูสารทเดือนท้ายฤดูฝน จึงพิจารณาดูเสียก่อน แล้วจึงพาโคพ่อฝูงและโคกำลังที่ฝึกแล้ว และโคผู้โคเมียที่รุ่นและลูกโคผอมทั้งลูกโคเล็กที่เกิดใหม่ในวันนั้นข้ามไปถึงฝั่งวิเทหราษฎร์ฟากโน้นโดยท่าที่ควรข้ามได้สะดวก เพราะเหตุที่คนเลี้ยงเป็นผู้ฉลาดฉันใด สมณหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในโลกนี้โลกหน้า เป็นผู้ฉลาดในวัฏฏะ ๓ อันเป็นที่ตั้งแห่งมารและมัจจุราชและฉลาดในวิวัฏฏะซึ่งไม่เป็นที่ตั้งแห่งมารและมัจจุราช

ชนทั้งหลายเหล่าใด จักเชื่อถือถ้อยคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน

และทรงแสดงว่า โคพ่อฝูงตัดขวางกระแสน้ำคงคาไปถึงฝั่งฟากโน้นได้โดยสะดวก แม้ฉันใด ภิกษุเหล่าใดเป็นอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำได้สำเร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว มีประโยชน์ตนถึงโดยลำดับแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นแล้ว พ้นวิเศษแล้วเพราะรู้ทั่วถึงด้วยอาการอันชอบ ภิกษุเหล่านั้นตัดขวางกระแสแห่งมารไปถึงฝั่งพระนิพพานได้แล้วโดยสะดวกฉันนั้นเทียวแล

โคเหล่าใดเป็นโคกำลัง คือโคควรฝึก ตัดขวางกระแสน้ำคงคาไปถึงฝั่งฟากโน้นได้โดยสะดวกแม้ฉันใด ภิกษุเหล่าใดเป็นอนาคามีละสังโยชน์ ๕ เบื้องต่ำได้แล้ว คือ เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกจักปรินิพพานในที่นั้น เป็นผู้ไม่กลับมาจากโลกนั้น ภิกษุเหล่านั้นตัดขวางกระแสแห่งมารไป จักถึงฝั่งพระนิพพานได้โดยสะดวกฉันนั้นเทียวแล

โคผู้โคเมียที่รุ่นทั้งหลายได้ตัดขวางกระแสแม่คงคาไปถึงฝั่งฟากโน้นโดยสะดวกแม้ฉันใด ภิกษุเหล่าใดเป็นสกทาคามีเพราะละสังโยชน์ ๓ ได้ และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง จะมาเกิดในโลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น จักถึงที่สุดแห่งทุกข์ ภิกษุเหล่านั้นตัดขวางกระแสแห่งมารไปจักถึงฝั่งพระนิพพานได้โดยสะดวก ฉันนั้นเทียวแล

ลูกโคผอมมีกำลังน้อยตัดขวางกระแสน้ำคงคาไปถึงฝั่งฟากโน้นได้โดยสะดวกแม้ฉันใด ภิกษุเหล่าใดเป็นโสดาบัน เพราะละสังโยชน์ ๓ ได้ มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้อันอริยมรรคกำหนดแน่แล้ว จะตรัสรู้ได้เองในเบื้องหน้า ตัดขวางกระแสแห่งมารไป จักถึงฝั่งพระนิพพานได้โดยสะดวกฉันนั้นเทียวแล

ลูกโคอ่อนแต่พอเกิดใหม่ในวันนั้น เมื่อลอยไปตามเสียงแม่ได้ตัดขวางกระแสแม่น้ำคงคาไปถึงฝั่งได้โดยสะดวกแม้ฉันใด ภิกษุเหล่าใดมีปกติแล่นไปตามธรรม มีปกติแล่นไปตามศรัทธา แม้ภิกษุเหล่านั้นตัดขวางกระแสแห่งมารไป จักถึงฝั่งพระนิพพานได้โดยสะดวกฉันนั้นเทียวแล

ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตเป็นผู้ฉลาดในโลกนี้ และเป็นผู้ฉลาดในโลกหน้า เป็นผู้ฉลาดในวัฏฏะ ๓ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งมารและมัจจุราช เป็นผู้ฉลาดในวิวัฏฏะ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งมารและมัจจุราช ชนเหล่าใดจักเชื่อฟังเราตถาคต ข้อนั้นจักเป็นไป

เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน

พระองค์ตรัสพระสูตรนี้จบแล้ว จึงตรัสนิคมคาถามีเนื้อความว่า โลกนี้ โลกหน้าอันเราตถาคตประกาศไว้ดีแล้ว ประตูอมตนิพพานอันเราตถาคตผู้ตรัสรู้ได้เอง ผู้รู้ทั่วถึง รู้ยิ่งซึ่งโลกทั้งหมด ทั้งที่มารถึงพร้อมแล้ว ทั้งที่มัจจุราชยังมาไม่ถึง (เรา) เปิดไว้แล้ว เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายถึงพระนิพพานอันเกษม กระแสแห่งมาร เราตถาคตปิดแล้ว กำจัดแล้ว ทำให้เหือดแห้งหมดไป ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงมีความปราโมทย์มาก พึงปรารถนาพระนิพพานอันเกษมเถิดฯ

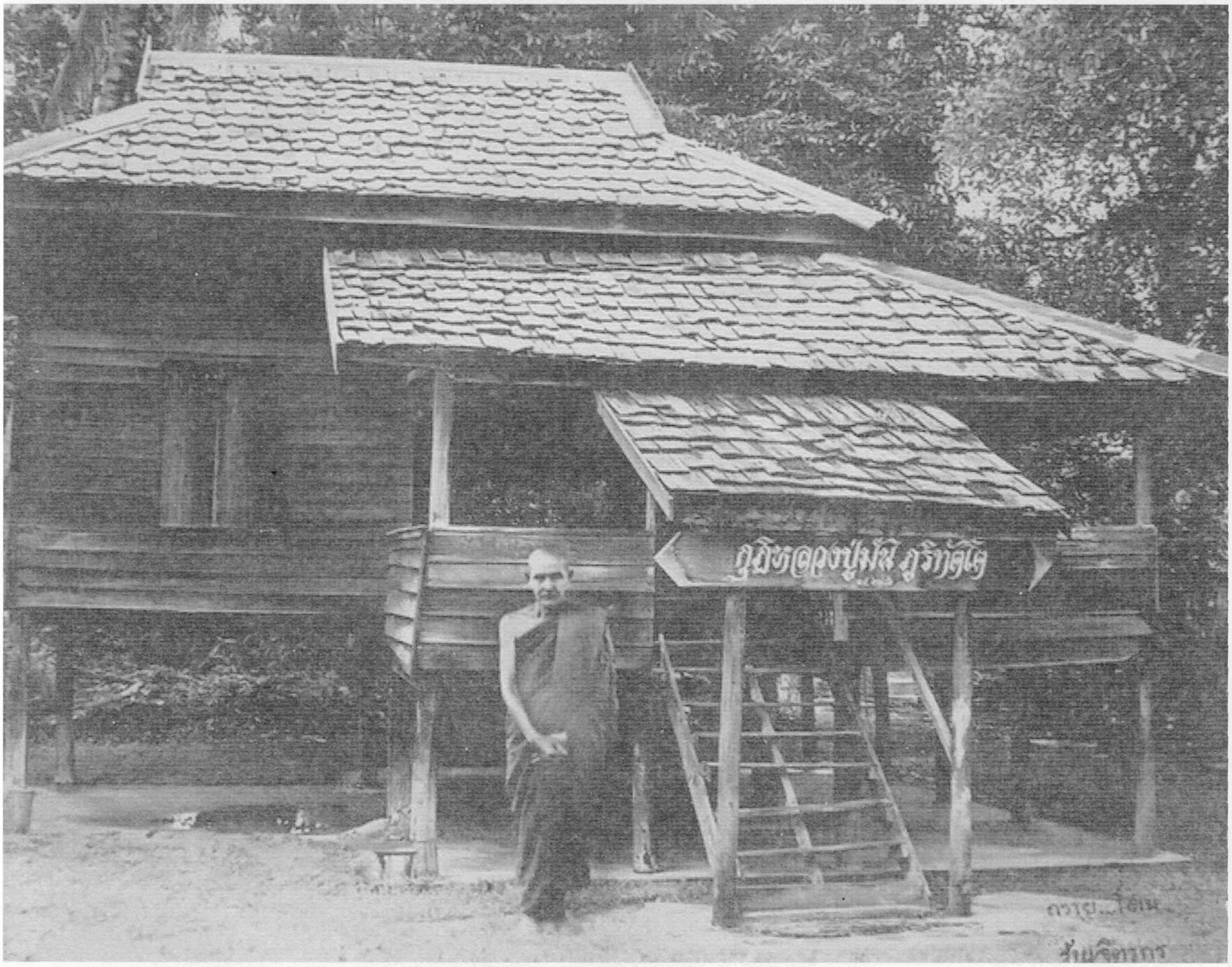
กุฏิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
ร้านจิตรกร

ปฏิปัตตินิเทศ

(ฉบับเดิมพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕)

ถาม ท่านนับถือศาสนาอะไร

ตอบ นับถือพระพุทธศาสนา

ถาม *ข้าพเจ้าก็ถือพระพุทธศาสนา แต่ยังไม่ทราบละเอียดว่าอะไรเป็นพระพุทธ ขอท่านจงอธิบายในเรื่องราวของพระพุทธเจ้าให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ ท่านผู้ตรัสรู้ธรรมก่อนผู้อื่น ไม่มีใครเป็นครูเป็นอาจารย์ และสั่งสอนธรรมนั้นแก่สัตว์ทั้งหลาย ท่านนั้นชื่อว่าพระพุทธเจ้า

ถาม *เมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงคุณอย่างไรบ้างเล่า พวกเราจึงต้องนับถือ*

ตอบ เมื่อท่านไม่รู้จักคุณของพระพุทธเจ้า แล้วท่านนำเอาอะไรมาถือเล่า ข้าพเจ้าเกือบไม่อยากตอบกับท่านหรือท่านแกล้งถาม

ถาม *ข้าพเจ้าไม่ทราบจริงๆ เป็นแต่ได้ยินพระนามของพระพุทธเจ้าและคนทั้งหลายเขาพากันเลื่อมใส ข้าพเจ้าก็พลอยเลื่อมใสไปด้วย ไม่ใช่แกล้งถาม ขอท่านจงกรุณาอธิบายพุทธคุณให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ท่านก็จะได้บุญในส่วนธรรมทานด้วย*

ตอบ เมื่อท่านไม่เข้าใจจริงๆ ข้าพเจ้าจะพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้าให้ท่านเข้าใจโดยย่อ เพราะว่าคุณของพระพุทธเจ้านั้นมากไม่มีที่สุด เหลือที่จะพรรณนา แต่ถ้าย่อเข้า ก็มี ๓ ประการคือ

๑. พระปัญญาคุณ เพราะพระองค์ตรัสรู้ธรรมอย่างเยี่ยม มีอริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น จึงได้ทรงพระนามว่า สมฺมาสมฺพุทฺโธ ผู้ตรัสรู้เองชอบแล้ว

๒. พระปริสุทธิคุณ เพราะพระองค์ไกลจากกิเลส มีพระสันดานบริสุทธิ์ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขเกิดขึ้น ควรจะเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสยินดี ก็ทรงทราบว่า

โลกธรรมฝ่ายดีทั้ง ๔ อย่างนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา โสมนัสยินดีเพราะโลกธรรมที่ดีทั้ง ๔ อย่างนั้นไม่เกิดขึ้นครอบงำทำพระหฤทัยของพระองค์ให้ผันแปรไปได้ หรือความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์เกิดขึ้น ควรจะเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเสียใจ ก็ทรงทราบว่าโลกธรรมฝ่ายข้างไม่ดีทั้ง ๔ นั้น ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา โทมนัสเสียใจเพราะโลกธรรมฝ่ายข้างไม่ดีทั้ง ๔ อย่างนั้น ไม่เกิดขึ้นครอบงำทำพระหฤทัยของพระองค์ให้ผันแปรไปได้ และพระสารีบุตรได้เคยแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ให้ทราบพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ ฉฬังคุเบกขา ๖ ความสังเขปว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นก็มีอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหมือนอย่างเราทั้งหลายนี้แหละ พระองค์ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นรูปารมณ์ รู้จักรูปที่ดีและไม่ดี และได้ทรงสดับสัททารมณ์ รู้จักเสียงที่ดีและไม่ดี และได้ทรงสูดดมคันธารมณ์ รู้จักกลิ่นที่ดีและไม่ดี และได้เสวยพระกระยาหาร รู้จักรสที่ดี และไม่ดี และได้ทรงกระทบโผฏฐัพพารมณ์ รู้จักกายสัมผัสที่ดีและไม่ดี และได้ทรงทราบ ธัมมารมณ์ อารมณ์ของใจที่ดีและไม่ดี อารมณ์ ๖ ส่วนที่ดีควรจะเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี อารมณ์ ๖ ส่วนที่ไม่ดีจะเป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย พระองค์ก็ไม่ทรงยินดียินร้าย พระหฤทัยเฉยเป็นกลางด้วยฉฬังคุเบกขา จึงได้ทรงพระนามว่า อรหํ ผู้ไกลจากกิเลส ผู้ควรรับบูชาสักการะเคารพนับถือของโลก

๓. พระกรุณาคุณที่พระองค์ทรงแสดงธรรมสั่งสอน โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบาก และไม่ได้ทรงมุ่งหวังต่อลาภสักการะ ทรงสอนไม่เลือกหน้าว่า กษัตริย์ พราหมณ์ เศรษฐี คฤหบดี หรือคนยากจนเข็ญใจ ผู้ใหญ่และเด็ก ตลอดถึงเทวดา อินทร์ พรหม พระองค์มีพระหฤทัยประกอบด้วยพระมหากรุณาแผ่ไปในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ แม้ที่สุดอยู่ในที่ไกลๆ ก็อุตส่าห์เสด็จไปสอน พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ๕ อย่าง จนตลอดดับขันธปรินิพพาน พุทธกิจ ๕ อย่างนั้น คือ

๑. *ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาตญฺจ*	เวลาเช้าบิณฑบาต
๒. *สายณฺเห ธมฺมเทสนํ*	เวลาเย็นทรงแสดงธรรม
๓. *ปโทเส ภิกฺขุโอวาทํ*	เวลาค่ำประทานโอวาทแก่ภิกษุ
๔. *อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺหนํ*	เวลาเที่ยงคืนพยากรณ์ปัญหาแก่เทวดา

๕. ปจฺจูเสว คเต กาเล	เวลาใกล้รุ่งทอดพระเนตรสัตว์
ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ	ที่ควรตรัสรู้และไม่ควรตรัสรู้
เอเต ปญฺจวิเธ กิจฺเจ	พระพุทธเจ้าเป็นมุนีผู้ประเสริฐ
วิโสเธติ มุนิปุงฺคโว	ได้ทรงยังกิจ ๕ อย่างนี้ให้หมดจด

ดั่งนี้จึงได้ทรงพระนามว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พระองค์เป็นครูสั่งสอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ถาม *ข้าพเจ้าได้ฟังคำอธิบายพระคุณ ๓ ประการ ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น รู้สึกปีติยินดีเลื่อมใส ควรไหว้ ควรบูชา แต่เดิมข้าพเจ้าไม่เข้าใจในพระพุทธคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ถึงเวลาไหว้พระสวดมนต์ก็ไม่ได้เกิดความเลื่อมใสเหมือนอย่างได้ฟังคำอธิบายในวันนี้*

ตอบ ถูกแล้ว ผู้ที่ไม่รู้จักเรื่องราวของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น แม้ถึงจะกราบไหว้ไป ก็ดำเนินใจไปตามพุทธคุณไม่ถูก จึงไม่เกิดความเลื่อมใส

ถาม *เมื่อทราบพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล้ว วิธีที่จะถึงพระองค์เป็นสรณะที่พึ่งนั้น จะถึงอย่างไร*

ตอบ วิธีถึงนั้นมี ๓ ชั้น ถ้ากราบไหว้ก็ถึงด้วยกาย ถ้าพรรณนาพุทธคุณมีบทอิติปิโสเป็นต้น ก็ถึงด้วยวาจา ถ้าระลึกพระพุทธคุณตามบทอิติปิโส หรือพระคุณ ๓ ประการที่ได้อธิบายมาแล้วก็ถึงด้วยใจ นี่แลเรียกว่าถึงพระพุทธเจ้า

ถาม *ผู้ที่ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกนั้นก็มีมากคนด้วยกัน แต่การเห็นคุณของพระพุทธเจ้านั้นจะเท่ากันหรือไม่เท่ากัน*

ตอบ ไม่เท่ากัน ใครประพฤติปฏิบัติน้อยก็เห็นคุณน้อย ประพฤติปฏิบัติมากก็เห็นคุณมาก เพราะพระองค์ตรัสไว้ว่า โย ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้น ชื่อว่าเห็นเราดังนี้

ถาม *วิธีบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีกี่อย่าง*

ตอบ มี ๒ อย่าง คือ บูชาสักการะด้วยดอกไม้ธูปเทียน เป็นต้น ชื่อว่า *อามิสบูชา* การประพฤติปฏิบัติทำตนของตนให้เป็นผู้มีศีล สมาธิ ปัญญา ชื่อว่า *ปฏิบัติบูชา* พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญปฏิบัติบูชาว่า ประเสริฐกว่าอามิสบูชา

ถาม *เช่นนั้นพระพุทธประสงค์ ทรงมุ่งให้พุทธบริษัทตั้งใจประพฤติปฏิบัติในสิกขา ๓ ให้บริบูรณ์อย่างนั้นหรือ*

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *พระธรรมนั้นมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง*

ตอบ พระธรรมนั้นมี ๓ อย่าง คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ พระธรรมคือคำสอน ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ประกาศข้อปฏิบัติคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ต้องศึกษาเล่าเรียน และแนะนำให้ประพฤติปฏิบัติ นี่แหละเรียกว่า *พระปริยัติธรรม* เมื่อผู้ศึกษาปริยัติธรรม เข้าใจได้ความในคำสอนทั้งหลายชัดเจนดีแล้ว ก็นำคำสอนนั้นมาประพฤติปฏิบัติ ทำศีล สมาธิ ปัญญา ให้มีขึ้นในตน เรียกว่า *ปฏิบัติธรรม* เมื่อปฏิบัติธรรม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แก่กล้าบริบูรณ์ขึ้นแล้วก็ถึงซึ่งมรรคและผล ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน นี่แหละชื่อว่า *ปฏิเวธธรรม* เพราะฉะนั้น ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม ๓ อย่างนี้ จึงชื่อว่า พระธรรม เพราะเกี่ยวเนื่องกัน

ถาม *วิธีที่จะถึงพระธรรม และเห็นคุณพระธรรมนั้น จะทำอย่างไรดี เพราะว่าพระธรรมนั้นเป็นธัมมาธิฏฐานส่วนเดียว ไม่เกี่ยวด้วยปุคคลาธิฏฐาน เหมือนอย่างพระพุทธหรือพระสงฆ์*

ตอบ วิธีถึงพระธรรมนั้น คือ ถึงโดยปริยัติ เพราะได้ฟังคำสอนทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้นั้นมีมากมายหลายประการ ล้วนแต่ป็นนิยยานิกธรรม นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ เกิดความเลื่อมใสในคำสอนและเคารพนับถือ นี่เรียกว่าถึงชั้นปริยัติ เมื่อได้นำคำสอนมาประพฤติปฏิบัติก็ได้รับความสงบระงับร่มเย็นเป็นสุข นี่เรียกว่า ถึงชั้นปฏิบัติ เมื่ออริยมรรคเกิดขึ้นฆ่าสังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำเบื้องบนให้หมดไป ตามกำลังแห่งข้อปฏิบัติ นี่เรียกว่าถึงชั้นปฏิเวธ

ส่วนการเห็นคุณพระธรรมนั้น ถ้าศึกษาอยู่เพียงปริยัติก็เห็นคุณในชั้นปริยัติ เมื่อมาประพฤติปฏิบัติอยู่ในชั้นศีล ก็จะเห็นคุณได้ในชั้นศีล ถ้าปฏิบัติให้ถึงสมาธิ ก็จะเห็นคุณในชั้นสมาธิ หรือปฏิบัติให้ถึงปัญญา ก็จะเห็นคุณได้ในชั้นปัญญา เพราะฉะนั้น การเห็นคุณในศีล สมาธิ ปัญญา นี่เรียกว่าเห็นคุณในชั้นปฏิบัติ ส่วนปฏิเวธธรรมนั้น ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผล หรือสกทาคามิผล และอนาคามิผล

หรือบรรลุอรหัตตผล ก็จะเห็นคุณในปฏิเวธธรรมตามผลที่ท่านได้บรรลุนั่นแหละ ที่เรียกว่าเห็นคุณในชั้นปฏิเวธ

ถาม ในส่วนพระธรรม และการถึงพระธรรมและเห็นคุณพระธรรมเป็น ๓ ชั้น ด้วยกันนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความแจ่มแจ้งดีแล้ว แต่ส่วนพระสงฆ์ยังไม่เข้าใจ ขอท่านจงอธิบายในส่วนสังฆคุณให้ข้าพเจ้าเข้าใจ จะได้เกิดความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

ตอบ พระสงฆ์หมู่ผู้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า คือภิกษุที่บวชในพระศาสนา แต่ยังไม่ได้บรรลุมรรคและผล ชื่อว่าสมมติสงฆ์จำพวกหนึ่ง และพระอริยสาวกที่ได้บรรลุเสขคุณแล้ว คือพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ๓ จำพวกนี้เป็นพระเสขบุคคล และพระอเสขบุคคล พระอรหันต์ จำพวกหนึ่งรวมเป็น ๔ จำพวกด้วยกัน แม้จะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต สตรี บุรุษ เทวดา อินทร์ พรหมก็ดี เหล่านี้เป็นพระอริยสงฆ์ สมมติสงฆ์ และพระอริยสงฆ์ หมู่ผู้ฟังคำสอน ๒ จำพวก ชื่อว่า พระสงฆ์

ถาม เมื่อพระอริยสงฆ์ทรงคุณดั่งที่ท่านได้บรรยายมานี้ นั่นก็เป็นส่วนความดีของพระอริยสงฆ์ วิธีที่จะถึงพระอริยสงฆ์นั้นจะถึงได้อย่างไรเพราะว่าเราไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า หรือเห็นเข้าไม่รู้จัก และวิธีจะเห็นคุณของพระอริยนั้นจะเห็นได้อย่างไร เพราะว่าเราก็ไม่ได้เป็นพระอริยเจ้า จะได้มีเครื่องวัดให้เรารู้ได้ว่าพระอริยสงฆ์ทรงคุณอย่างนี้

ตอบ วิธีที่จะถึงพระสงฆ์ ก็น้อมใจไหว้กราบและระลึกถึงพระอริยเจ้าเหล่านี้ ชื่อว่าถึงพระสงฆ์ แต่การที่จะเห็นคุณหรือรู้จักพระอริยสงฆ์นั้นรู้ได้ยาก จะต้องประพฤติปฏิบัติเจริญ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์ขึ้นในตน ละสังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำหรือเบื้องบน คือสังโยชน์ ๓ หรือสังโยชน์ ๕ หรือสังโยชน์ ๑๐ ให้หมดไปจากสันดาน จะรู้ได้ว่าพระอริยสงฆ์ชั้นนั้นทรงคุณค่าอย่างนั้นและพระอริยสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีให้ผู้ปฏิบัติ ประพฤติตามเพื่อที่จะเป็นเช่นท่านบ้าง

ถาม รวมความที่ท่านได้อธิบายให้ข้าพเจ้าฟังคือ พระพุทธท่านผู้ตรัสรู้ธรรมก่อนผู้อื่น และพระธรรมคือคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสรู้แล้ว และนำออกมาสั่งสอน พระสงฆ์คือหมู่ผู้ฟังคำสั่งสอน และประพฤติปฏิบัติทำตนให้เป็นพระอริยบุคคล ตามผลที่ท่านได้บรรลุนั่นแหละ นี่เรียกว่า รัตนะทั้ง ๓ ใช่ไหม

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *วิธีถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามที่ท่านอธิบายให้ข้าพเจ้าฟัง นี่เรียกว่าถึงไตรสรณคมน์ใช่ไหม*

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *การเห็นคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้นต้องเห็นตามชั้นของผู้ปฏิบัติใช่ไหม*

ตอบ ถูกแล้ว ท่านเข้าใจได้ความในเรื่องราวของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ รวดเร็วแจ่มแจ้งดีจริง ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความเชื่อและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยของท่านด้วย

ถาม *วิธีบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน และไหว้พระสวดมนต์ เช่น ทำวัตรเช้าค่ำและสวดมนต์อื่นๆ ที่เป็นพระสูตรพุทธภาษิต จะมิเป็นอามิสบูชาไปหมดหรือ เพราะไม่ใช่ศีล สมาธิ ปัญญา*

ตอบ อย่าเข้าใจให้ผิดว่าไม่ใช่สิกขา ๓ เช่น เวลาไหว้พระ กราบพระ นั่นเป็นสมฺมากมฺมนฺโต ที่พรรณนาพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ นั่นเป็นสมฺมาวาจา ควรสงเคราะห์เข้าในกองศีล ส่วนใจที่ระลึกพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ควรสงเคราะห์เข้าในกองสมาธิ ส่วนทำวัตรเช้าที่พรรณนาด้วยเรื่องขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนิจฺจํ หรือ อนตฺตา และสวดมนต์ พระสูตรอื่นๆ ที่มีไตรลักษณ์อยู่ในสูตรนั้น เวลาที่สวดไปใจก็กำหนดตามเถิด ความเห็นชัดว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือเป็นอนัตตา ในเวลาที่สวดอยู่นั้น ควรสงเคราะห์เข้าในกองปัญญา ก็พอครบสิกขา ๓ ตามแบบปฏิบัติบูชา ส่วนดอกไม้ ธูปเทียน และภาชนะที่ใส่ดอกไม้วางอยู่หน้าพระพุทธรูป ก็เป็นอามิสบูชา ข้าพเจ้าแยกเป็น ๒ ส่วนให้ท่านฟังนี้ ขอท่านจงจำไว้จะได้ไม่เห็นผิดว่า การไหว้พระสวดมนต์เป็นอามิสบูชา

ถาม *ข้าพเจ้าเคยฟังมาว่า สมฺมวาจา (สัมมะวาจา) เว้นจากวจีทุจริต ๔ สมฺมากมฺมนฺโต (สัมมากัมมันโต) เว้นจากกายทุจริต ๓ นี่ทำไมการไหว้พระสวดมนต์จึงเป็นสมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต (สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต) ด้วยเล่า*

ตอบ กิจในศาสนามี ๒ อย่างคือ ปหานะอย่างหนึ่ง ภาวนาอย่างหนึ่ง ส่วนการละวจีทุจริต ๔ หรือกายทุจริต ๓ นั้นเป็นส่วนปหานะ สมด้วยพุทธภาษิตใน

พุทธวรรคธรรมบทว่า สพฺพปาปสฺส อกรณํ (สัพพะ ปาปัสสะ อะกะระนัง) ความไม่ทำบาปทั้งปวง ฝ่ายการไหว้พระสวดมนต์ หรือการรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย และเกิดความเห็นชอบในธรรมทั้งหลายที่สวดอยู่นั้น เป็นส่วนภาวนา สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า กุสลสฺสูป สมฺปทา (กุสะลัสสูปะ สัมปะทา) ความทำกุศลให้สมบูรณ์

ถาม *ในพุทธกิจข้อ ๕ ที่ว่าเวลาใกล้รุ่งทอดพระเนตรสัตว์ที่ควรตรัสรู้และไม่ควรตรัสรู้ ท่านทรงทราบด้วยพระญาณหรือ จึงได้ทรงแสดงธรรมตามควรแก่อัธยาศัยของสัตว์*

ตอบ ถูกแล้ว พระพุทธเจ้าท่านบริบูรณ์ด้วยทศพล ญาณ ๑๐ แลเวสารัชชญาณ ๔ (เวสารัชช = ความเป็นผู้กล้าหาญ ความแกล้วกล้า)

ถาม *ทศพลญาณ ๑๐ นั้น คืออะไรบ้าง*

ตอบ คือ ๑. **ฐานาฐานญาณ** ปรีชากำหนดรู้ฐานะ คือเหตุที่ควรเป็นได้และอฐานะ คือไม่ใช่เหตุที่ควรเป็นได้ เช่น ปุถุชนแม้ถึงสรณะแล้วและกลับกลายเป็นอุทิศศาสดาอื่น หรือทำอนันตริยธรรม ๔ได้ ส่วนพระอริยสาวกตั้งแต่พระโสดาบันแล้วไป ไม่ใช่ฐานะที่จะอุทิศศาสดาอื่น และไม่ทำอนันตริยกรรม ๕ ได้

๒. **กัมมวิปากญาณ** ปรีชากำหนดรู้ผลแห่งกรรม เช่น ฤาษีทั้งหลายผู้บรรลุสมาบัติและทิพยจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายทำบาปไปเกิดในสุคติ สัตว์ทั้งหลายที่ทำบุญไปเกิดในทุคติ ก็สำคัญว่าผู้ที่ทำบาปก็ไปสุคติได้ ผู้ที่ทำบุญก็ไปทุคติได้ เพราะไม่มีกัมมวิปากญาณ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีกรรมวิปากญาณ ทรงทราบว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น แม้ประพฤติทุจริต แต่ก็ไม่ได้ทำอนันตริยกรรม ๕ เวลาตายมีใจเป็นกุศลก็ไปสุคติได้ และสัตว์ทั้งหลายที่ประพฤติสุจริต เป็นแต่กามาวจรกุศลไม่ได้บรรลุรูปฌานหรืออรูปฌาน และไม่ได้บรรลุโลกุตตรธรรม เวลาตายมีใจเศร้าหมอง ก็ต้องไปทุคติ

๓. **สัพพัตถคามินี ปฏิปทาญาณ** ปรีชากำหนดรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวง ทรงทราบว่าสัตว์ทั้งหลายประพฤติทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ เป็นทางไปอบายและสัตว์ที่ประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ เป็นกามาวจกุศล เป็นทางให้ไปสวรรค์ หรือบรรลุรูปฌานเป็นทางที่จะให้ไปเกิดในรูปภพ และบรรลุอรูปฌานเป็นทางที่

จะให้ไปเกิดในอรูปภพ หรือผู้ที่ดำเนินในองค์มรรค ๘ เป็นทางไปยังพระนิพพาน

๔. **นานาธาตุญาณ** ปรีชากำหนดรู้ธาตุต่างๆ

๕. **นานาธิมุตติกญาณ** ปรีชากำหนดรู้อธิมุตติ คืออัธยาศัยของสัตว์ว่าพวกนี้เป็นหีนาธิมุตติพอใจทำบาปกรรมต่ำช้าสัตว์จำนวนนี้เป็นปณีตาธิมุตติพอใจในกัลยาณคุณ การบุญที่ประณีต

๖. **อินทรียปโรปริยัตตญาณ** ปรีชากำหนดรู้ว่าสัตว์จำพวกนี้มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาแก่กล้าควรจะตรัสรู้ สัตว์จำพวกนี้อินทรีย์อ่อนยังไม่ควรจะตรัสรู้

๗. **ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ** ปรีชาทรงทราบธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองของฌาน เป็นต้น

๘. **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ** ปรีชากำหนดรู้ระลึกชาติได้

๙. **จุตูปปาตญาณ** ปรีชากำหนดรู้จุติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นต่างๆ กันโดยกรรม

๑๐. **อาสวักขยญาณ** ปรีชารู้จักทำอาสวะให้สิ้นด้วยเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุติ

ถาม *เวสารัชชาญาณ ๔ ประการนั้น คืออะไรบ้าง*

ตอบ ๑. สมฺมาสมฺพุทฺโธ พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ไม่มีใครเป็นครูเป็นอาจารย์สั่งสอน และไม่มีใครจะคัดค้านได้ว่า พระองค์ไม่ได้ตรัสรู้

๒. ขีณาสโว พระองค์สิ้นอาสวะแล้ว คือละกิเลสกับวาสนาได้ ไม่มีใครจะคัดค้านได้ว่า พระองค์ยังไม่สิ้นกิเลส (วาสนา = บุญหรือบาปที่ได้อบรมมา จรรยาที่ประพฤติจนชิน ความรู้ความประพฤติติดมาจากชาติก่อน)

๓.พระองค์ทรงทราบด้วยพระญาณแสดงว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอันตรายแก่สวรรค์มรรคผล นิพพาน ไม่มีใครคัดค้านได้ว่าไม่เป็นอันตราย

๔. ทรงแสดงธรรมเป็นนิยยานิกธรรม (นิยยานิกะ = เป็นเครื่องนำสัตว์ออกไปจากกองทุกข์) นำผู้ปฏิบัติออกจากทุกข์ได้ ไม่มีใครจะคัดค้านได้ว่าไม่เป็นนิยยานิกธรรม เพราะฉะนั้นพระองค์ทรงพิจารณาไม่เห็นว่าใครจะมาคัดค้านในความตรัสรู้และสิ้น

กิเลส และทรงแสดงธรรมของพระองค์ได้ จึงเป็นผู้แกล้วกล้าในธรรมทั้งหลาย เช่นทรงแสดงธรรมหรือตอบปัญหาในเวลามีผู้มาทูลถาม นี่แหละชื่อว่าเวสรัชชญาณ ๔ ประการ

ถาม *น่าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น สมควรเป็นศาสดา ไม่มีศาสดาอื่นจะยิ่งกว่า*

ตอบ ถูกแล้ว เมื่อเรารู้ได้อย่างนี้ว่า เราได้ครูผู้ประเสริฐ ผิดกับครูของใครๆ ในโลก เราก็ควรจะประพฤติปฏิบัติให้เป็นศิษย์สาวกที่ดี จะได้สมกับคราวที่เราได้เกิดเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา และได้ถึงสรณะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งที่ระลึกนั้น แม้พระองค์ปรินิพพานแล้ว แต่คำสอนทั้งหลายยังมีอยู่ เมื่อเราได้สดับแล้วฝึกใจไปตามคำสอน ก็พอจะประพฤติปฏิบัติทำตนให้พ้นทุกข์ได้ ดังพระพุทธภาษิตที่ทรงแสดงไว้ว่า

กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ การได้อัตตภาพเป็นมนุษย์เป็นของยาก
กิจฺฉํ มจฺจาน ชีวิตํ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายเป็นการยาก
กิจฉํ สทฺธมฺมสฺสวนํ ความได้ฟังซึ่งพระสัทธรรมเป็นการยาก
กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นการยาก

ถาม *ที่ว่าถึงพระธรรมชั้นปฏิเวธ คำที่ว่าอริยมรรคเกิดขึ้น ฆ่าสังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำหรือเบื้องบนให้หมดไป ตามกำลังแห่งข้อปฏิบัตินั้น ข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจว่าใครเป็นคนฆ่ากิเลส เพราะวิธีเจริญวิปัสสนาก็ต้องแยกเป็นขันธ์ ๕ และอายตนะ ๖ ธาตุ ๖ หรือนามรูป ให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนคนสัตว์ เมื่อเป็นเช่นนี้ใครจะฆ่ากิเลส*

ตอบ ถ้าเห็นเป็นตัวตนคนสัตว์ไปหมดก็ฆ่ากิเลสไม่ได้

ถาม *ก็เช่นนั้นที่ว่าอริยมรรคเกิดขึ้น ฆ่าสังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำหรือเบื้องบนนั้นฆ่าอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ *สมฺมาทิฏฺฐิ* ความเห็นชอบ ก็ฆ่า มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด
สมฺมาสงฺกปฺโป ความดำริชอบ ก็ฆ่า มิจฉาสังกัปปะ ความดำริผิด
สมฺมาวาจา เจรจาชอบ ก็ฆ่า มิจฉาวาจา เจรจาผิด

สมฺมากมฺมนฺโต การงานชอบ ก็ฆ่า มิจฉากัมมัตตะ การงานผิด

สมฺมาอาชีโว ความเลี้ยงชีวิตชอบ ก็ฆ่า มิจฉาอาชีวะ ความเลี้ยงชีวิตผิด

สมฺมาวายาโม ความพยายามชอบ ก็ฆ่า มิจฉาวายามะ ความพยายามผิด

สมฺมาสติ ความระลึกชอบ ก็ฆ่า มิจฉาสติ ความระลึกผิด

สมฺมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ ก็ฆ่า มิจฉาสมาธิ ความตั้งใจผิด

ถาม *ข้าพเจ้าถามถึงอริยมรรคที่เกิดขึ้น ฆ่าสังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำหรือเบื้องบน ให้หมดไปตามกำลังแห่งข้อปฏิบัติ ท่านกลับมาตอบว่า องค์มรรคทั้ง ๘ ซึ่งเป็นสัมมาปฏิปทามาฆ่ามิจฉาปฏิปทา ๘ อย่างให้ข้าพเจ้าฟังจึงไม่เข้าใจ เพราะไม่ใช่ฆ่าสังโยชน์ที่ข้าพเจ้าถาม ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ จะได้ตรงกับคำถาม*

ตอบ ก็ท่านถามว่าใครเป็นคนฆ่ากิเลส ข้าพเจ้าหาคนฆ่ากิเลสให้ท่านไม่ได้ จึงต้องตอบไปอย่างนั้น เพราะว่าองค์มรรคทั้ง ๘ เป็นธัมมาธิฏฐาน ส่วนเดียว ไม่เกี่ยวด้วยบุคคลาธิฏฐาน

ถาม *ข้าพเจ้าเข้าใจผิด เพราะเห็นว่าต้องมีคนปฏิบัติจึงฆ่ากิเลสได้ ก็ถามไปอย่างนั้น เพราะข้าพเจ้าเห็นเป็นตัวตนคนสัตว์อยู่เสมอ เวลาที่ทำความดีก็นึกว่าเราเป็นคนดี เวลาที่ทำความชั่ว ก็เห็นว่าเราเป็นคนชั่ว ขอท่านจงอธิบายสังโยชน์ ๑๐ ให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ สังโยชน์ ๑๐ นั้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ พยาบาท นี่เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา นี่เป็น สังโยชน์เบื้องบน

ถาม *สักกายทิฏฐิ คืออะไร*

ตอบ ก็ที่ท่านเห็นว่าเป็นตัวตนคนสัตว์ หรือเที่ยงสุขนั้นแหละ เป็นสักกายทิฏฐิ คือเห็นผิดจากความจริง

ถาม *ความเห็นผิดนั้นจะมีสักกี่ชั้น*

ตอบ มี ๓ ชั้น

ถาม *ชั้นไหนบ้าง*

ตอบ ความเห็นผิดในอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นมโนกรรมฝ่ายบาปนั้นอย่างหนึ่ง

ต้องละด้วยสัมมาทิฏฐิ ในมโนกรรมกุศลกรรมบถ ๑๐ นี่เป็นส่วนโลกีย์ ส่วนสักกายทิฏฐินั้นเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำที่พระโสดาบันละได้ นี่เป็นโลกุตตระ ส่วนอัตตานุทิฏฐินั้นเป็นสังโยชน์เบื้องบนที่พระอรหันต์ละได้ เช่น พระโมฆราช มีมาในโสฬสปัญหาที่ ๑๕ แม้พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านก็ละได้ทุกๆ องค์

ถาม เช่นนั้นผู้ปฏิบัติที่ละความเห็นผิด ๓ ชั้นนั้นได้ ส่วนสังโยชน์อื่นๆ ก็หมดไปด้วยหรือ เพราะเป็นพระอรหันต์แล้ว

ตอบ ถูกแล้ว ถ้าความเห็นผิด ๓ ชั้นนั้นหมด สังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำและเบื้องบน ก็เหลืออยู่ไม่ได้ ต้องหมดไปตามกัน

ถาม สักกายทิฏฐิ กับ อัตตานุทิฏฐินั้น จะต่างกันอย่างไร

ตอบ ความเห็นว่าปัญจขันธ์เป็นของเที่ยงสุข ตัวตนแก่นสารหรือเป็นสุภะสวยงาม ที่เรียกว่าทิฏฐิวิปลาส นี่แหละเป็นสักกายทิฏฐิ ส่วนอัตตานุทิฏฐินั้นความเห็นปัญจขันธ์ว่าเป็นเรา นี่แหละเป็นอัตตานุทิฏฐิ เพราะฉะนั้นจึงต่างกัน

ถาม ความเห็นผิด ๓ ชั้น ดังที่ท่านอธิบายให้ข้าพเจ้าฟังนี้ ดูเป็นของน่ากลัวน่าหนักใจในการที่จะละ

ตอบ ไม่ควรกลัว ไม่ควรหนักใจ เพราะธรรมทั้งหลายที่เป็นคู่ปรับสำหรับกันและกัน พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้แล้ว

ถาม ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้นั้นมีมากมายหลายอย่าง ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ ไม่ทราบว่าจะได้ธรรมอย่างไหนมาเป็นคู่ปรับ สำหรับละความเห็นผิด ๓ ชั้น ดังที่ท่านได้บรรยายให้ข้าพเจ้าฟังนี้

ตอบ ความเห็นชอบว่า มารดาบิดาที่เป็นผู้ก่อเกิด และได้เลี้ยงดูเรามากว่าจะโตใหญ่ ท่านก็ได้รับความลำบากเป็นอันมาก และมีใจเป็นห่วงดูแลพิทักษ์รักษาประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นพรหมของบุตร จึงเป็นผู้มีคุณอย่างยิ่ง และได้ความเห็นชอบตามพระพุทธภาษิต ที่ตรัสตอบสุภมาณพที่ทูลถามความสังเขปว่า

สัตว์ทั้งหลายทำไมจึงต่างกัน บางพวกอายุยืน โรคน้อย ผิวพรรณผ่องใสงดงาม มีอำนาจวาสนามาก บริบูรณ์ด้วยสมบัติ เกิดในชาติตระกูลสูง และมีปัญญา

เฉลียวฉลาด

ตรัสตอบว่า เหล่านี้เป็นผลของกุศลกรรมส่งให้ และบางพวกอายุสั้น โรคมาก ผิวพรรณเลวไม่งาม ไม่มีอำนาจวาสนา ยากจนไร้ทรัพย์ เกิดในชาติตระกูลต่ำ โง่เขลาไม่มีปัญญา เหล่านี้เป็นผลของอกุศลกรรมส่งให้ และทรงแสดงกรรมที่สัตว์ทำทั้งดีและชั่ว ๑๔ อย่างให้ตรงกับผลที่ตนได้รับความเห็นชอบเหล่านี้ เป็นสัมมาทิฏฐิในกุศลกรรมบถ ๑๐ จึงเป็นคู่ปรับสำหรับละความเห็นผิดในอกุศลกรรมบถ ๑๐ นี่เป็นส่วนโลกิยกุศล

ถาม *ความเห็นชอบในกุศลกรรมบถ ๑๐ จะกลับไปเห็นผิดเป็นอย่างอื่นได้ไหม*

ตอบ ไปเห็นผิดอีกก็ได้ เพราะธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายโลกิยกุศลเป็นกุปปธรรมกำเริบได้ (กุปปธรรม = ผู้มีธรรมที่ยังกำเริบได้ หมายถึง ผู้ที่ได้สมาบัติแล้วแต่ยังไม่ ชำนาญ อาจเสื่อมได้) เพราะฉะนั้นศรัทธาความเชื่อกรรม เชื่อผล และเชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของๆ ตน หรือความเชื่อความเลื่อมใสในพระตถาคต จึงเป็นจลสัทธา มีความกำเริบได้ คือบางคราวก็เชื่อ บางคราวก็ไม่เชื่อ เพราะเนื่องมาจากสัมมาทิฏฐิ ที่เป็นโลกีย์นี่เอง จึงมีฐานะที่จะอุทิศศาสดาอื่น หรือทำกรรมอันหนักคือ อนันตริยกรรม ๕ ได้ เช่น ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ และทำโลหิตุปบาท คือ ทำร้ายพระพุทธเจ้า ให้ห้อพระโลหิต และสังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน สมัยใดที่เสพบัณฑิตก็ทำกรรม เป็นบุญ สมัยใดที่เสพคนพาลก็ทำกรรมเป็นบาป เช่น พญาอชาตศัตรูเสพเทวทัตต์ ก็ทำอนันตริยกรรมได้ ภายหลังมาได้ความเชื่อความเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และถึงไตรสรณคมน์ แต่เพราะทำอนันตริยกรรม คือปิตุฆาตเสียแล้ว จึงปิดคุณสมบัติมรรคผลของตนเสีย

ถาม สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบในกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่เป็นโลกิยกุศลก็ยังดีกว่ามิจฉาทิฏฐิ เพราะเป็นฝ่ายกุศลเป็นทางไปสุคติ แต่ถึงเช่นนั้นก็ไม่น่าอุ่นใจที่กลับไปกลับมา เพราะเป็นกุปปธรรม

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *ข้าพเจ้านึกถึงตัวแล้วน่าสลดใจ เข้าวัดทำบุญมานานแล้ว ข้อปฏิบัติที่เป็น โลกีย์ อายุก็แก่ลงไป ความตายก็ใกล้เข้ามา ขอท่านจงแนะนำในธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอกุศล*

และธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายกุศลให้ข้าพเจ้าฟังบ้าง

ตอบ ที่ท่านปรารถนาเช่นนี้ก็ดีแล้ว จะได้ไม่ประมาท ปรารภความเพียรให้มากขึ้น และท่านจงนึกถึงธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอกุศลมาเทียบกันเข้ากับธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายกุศลว่าอย่างไหนจะดีกว่ากัน และจงตั้งใจละธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอกุศล และตั้งใจเจริญกุศลให้มากขึ้น

ถาม *ข้าพเจ้าไม่เข้าใจจะนำธรรมอะไรมาเปรียบกัน และธรรมเหล่าใดที่เป็นฝ่ายอกุศลจะต้องละ และธรรมใดที่เป็นฝ่ายกุศลจะเจริญ ท่านจงชี้ตัวอย่างให้ข้าพเจ้าฟังจะได้ทำในใจไปตามคำแนะนำของท่าน*

ตอบ ข้าพเจ้าจะชี้ตัวอย่างในธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอกุศลและธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายกุศล ท่านจงฟัง ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์

สัทธา กับ อัสสัทธา ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ (กับ) ความไม่เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ อย่างไหนจะดีกว่ากัน

วิริยะ กับ โกสัชชะ ความเพียรละบาปเจริญบุญ (กับ) ความเกียจคร้าน อย่างไหนจะดีกว่ากัน

สติ กับ ความประมาท ความระลึกรู้ตัวอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศล (กับ) เลินเล่อ ปล่อยใจไปในอกุศล อย่างไหนจะดีกว่ากัน

สมาธิ กับ ความฟุ้งซ่าน ความสงบระงับมีอารมณ์เป็นอันเดียว (กับ) ปล่อยใจไปในอกุศลวิตก ๓ อย่างไหนจะดีกว่ากัน

ปัญญา กับ โมหะ ที่เห็นความเกิดขึ้นแลเสื่อมไปตามความเป็นจริงอย่างไร (กับ) หลงไม่รู้เห็นตามความเป็นจริง อย่างไหนจะดีกว่ากัน

สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ๕ อย่างนี้คือ อินทรีย์ ๕ เป็นส่วนควรเจริญ

อัสสัทธา โกสัชชะ ความประมาท ความฟุ้งซ่าน โมหะ ๕ อย่างนี้คือ อกุศล เป็นส่วนควรละ

ข้าพเจ้าชี้ตัวอย่างให้ท่านฟังพอเป็นสังเขปขอท่านจงใคร่ครวญพิจารณาดูว่า อย่างไหนจะดีกว่ากัน แม้ธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายกุศลและธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอกุศลส่วนอื่นก็พึงเทียบเคียงอย่างนี้จะได้ละธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอกุศล

ไม่ให้เกิดขึ้นครอบงำใจและเจริญธรรมทั้งหลาย ที่เป็นฝ่ายกุศลให้สมบูรณ์ขึ้น

ถาม *น่าเลื่อมใสและน่าประพฤติปฏิบัติในธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายกุศล เพราะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนจริงๆ และน่าอายน่ากลัวในธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอกุศล เพราะเกิดขึ้นแล้วทำความฉิบหาย มิใช่ประโยชน์ให้แก่ตนจริงๆ*

ตอบ ถูกแล้ว เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงไว้ใน ปหานภาวนาสูตร มีใจความว่า

อกุสลํ ภิกฺขเว ปชหถฯ กุสลํ ภิกฺขเว ภาเวถฯ

ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละอกุศลเสีย เพราะอกุศลเป็นของละได้ เราจึงสอนให้ท่านละ ถ้าละไม่ได้หรือละแล้วเป็นไปเพื่อทุกข์ เราก็ไม่สอนให้ละ นี่ละแล้วเป็นไปเพื่อสุขฯ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเจริญกุศล กุศลเป็นของเจริญได้ เราจึงสอนให้ท่านทั้งหลายเจริญ ถ้าเจริญไม่ได้หรือเจริญแล้วเป็นไปเพื่อทุกข์ เราก็ไม่สอนให้ท่านทั้งหลายเจริญกุศล นี่เจริญกุศลแล้วเป็นไปเพื่อสุข

ถาม *ในทศพลญาณข้อที่ ๖ ที่ว่าทรงทราบว่าสัตว์จำพวกนี้มีอินทรีย์แก่ควรจะตรัสรู้ สัตว์จำพวกนี้มีอินทรีย์อ่อน ยังไม่ควรจะตรัสรู้นั้น คืออินทรีย์ ๕ ที่ท่านอธิบายให้ข้าพเจ้าเทียบกันกับธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ๕ อย่างนี้หรือ*

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *วิธีเจริญอินทรีย์ ๕ ขั้น คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ๔ อย่างนี้ก็พอจะดำเนินใจไปตามคำอธิบายของท่านได้ แต่ส่วนปัญญาข้อที่ ๕ ที่ว่ารู้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อผู้ที่ยังไม่เคยรู้ความจริง ทำอย่างไรจึงจะรู้ได้ ขอท่านจงอธิบายในส่วนปัญญาให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ๓ อินทรีย์นี้เป็นส่วนอธิจิตประกอบด้วยเจตนา ส่วนปัญญินทรีย์นั้นไม่ประกอบด้วยเจตนา คือเห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไปของ สังขารทั้งปวง ตามความเป็นจริงอย่างไร

ถาม *ก็เมื่อไม่มีเจตนาแล้วจะเห็นความจริงอย่างไรได้ หรือความจริงมาปรากฏให้เรารู้ได้เอง*

ตอบ เมื่อวิริยินทรีย์คือความเพียร หรือสตินทรีย์ความระลึกรู้ตัว และสมาธิอินทรีย์ เกิดขึ้นแล้ว ก็มีอารมณ์เป็นอันเดียว ในขณะนั้นก็ต้องสังเกตอารมณ์

ปัจจุบันที่เกิดขึ้นและเสื่อมไปนั้นตามความเป็นจริงอย่างไร เมื่อได้เห็นอารมณ์ปัจจุบันนั้นเกิดขึ้นและดับไปเฉพาะหน้า นี่แหละชื่อว่าปัญญินทรีย์

ถาม *อารมณ์ปัจจุบันนั้น เป็นพวกขันธ์ ๕ และอายตนะใช่ไหม*
ตอบ ใช่ ถูกแล้ว

ถาม *สัทธินทรีย์นั้นสงเคราะห์เข้าในสมาธิหรือปัญญา*
ตอบ สัทธินทรีย์นั้นควรสงเคราะห์เข้าในปัญญา เพราะความเชื่อนั้นเป็นคู่กับความเห็น เช่น สัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกีย์ สัทธาก็เป็นโลกีย์ไปด้วย ที่เรียกว่าจลสัทธา ส่วนสัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกุตตระ ตั้งแต่พระโสดาบันแล้วไปสัทธาก็เป็นโลกุตตระ ที่เรียกว่า อจลสัทธา

ถาม *สักกายทิฏฐิที่ว่าเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำนั้น ไม่ได้ตั้งใจให้เกิดก็เกิดขึ้นได้และไม่รู้ตัวด้วยว่าเป็นสักกายทิฏฐิ เมื่อเป็นเช่นนี้ข้าพเจ้าอยากทราบว่าธรรมอันใดจะเป็นคู่ปรับสำหรับละกัน ท่านได้บอกข้าพเจ้าว่าไม่ควรกลัว ไม่ควรหนักใจเพราะธรรมทั้งหลายที่เป็นคู่ปรับสำหรับละกัน พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้แล้ว*
ตอบ ตามแบบที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า พระอริยสาวกได้เห็นความเกิดขึ้นเสื่อมไปของสังขารทั้งปวงตามความเป็นจริงอย่างไร ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ละสักกายทิฏฐิเสียได้ ความเห็นชอบที่ละสักกายทิฏฐิได้นี้ คือปัญญินทรีย์นี่เองสมด้วยพระพุทธภาษิตในคาถาธรรมบท พราหมณวรรคที่ ๒๖ ว่า

สงฺขารานํ ขยํ ญตฺวา อกตญฺญูสิ พฺราหฺมณ ดูก่อนพราหมณ์ ท่านรู้จักความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหลาย แล้วจะรู้ได้ซึ่งพระนิพพาน อันปัจจัยอะไรๆ ทำไม่ได้แล้ว

ถาม *ข้าพเจ้าฟังแล้วยังไม่ได้ความโปร่งใจ เพราะสักกายทิฏฐิข้าพเจ้ายังละไม่ได้การที่จะปฏิบัติไปเหมือนว่ายน้ำกลางคืนเป็นเวลาเดือนมืด ไม่เห็นฝั่งที่หมายคือพระนิพพานทีเดียว*
ตอบ ต้องมืดไปก่อนเพราะความจริงยังไม่ปรากฏ แต่ก็ต้องอุตส่าห์ว่ายไป คือเจริญอินทรีย์ ๕ กว่าจะได้เห็นแสงจันทร์หรือแสงอาทิตย์สว่างขึ้น คือดวงตาเห็นธรรม ต่อนั้นไปก็ง่ายเข้าในการที่จะถึงฝั่ง (คือพระนิพพาน)

ถาม *ข้าพเจ้าได้ฟังท่านอุปมาถึงเรื่องว่ายน้ำกลางคืนเวลาคืนเดือนมืด ไม่เห็นฝั่งที่หมาย คือ พระนิพพาน ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงพระพุทธภาษิตคาถาธรรมบท บัณฑิตวรรคที่ ๖ ว่า*

อปฺปกา เต มนุสฺเสสุ	*ในมนุษย์ทั้งหลาย ชนผู้ถึงฝั่งฟาก*
เย ชนา ปารคามิโน	*โน้นคือพระนิพพาน มีจำนวนน้อย*
อถายํ อิตรา ปชา	*ส่วนประชาชนนอกนี้มัวแต่วิ่งอยู่*
ตีรเมวานุธาวติ	*ตามริมตลิ่งฟากนี้ (คือสักกายทิฏฐิ)*
เย จ โข สมฺมทกฺขาเต	*ฝ่ายชนทั้งหลายเหล่าใดเป็นผู้*
ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน	*ประพฤติตามธรรม ที่พระตถาคตตรัสชอบแล้ว*
เต ชนา ปารเมสฺสนฺติ	*จักถึงฝั่งฟากโน้น (คือพระนิพพาน)*
มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํ	*ชนทั้งหลายเหล่านั้น ข้ามแล้วซึ่งวัฏฏะ ๓ เป็น*

เขตแห่งมฤตยูอันบุคคลข้ามได้แสนยาก

ท่านอุปมาการว่ายน้ำที่จะข้ามไปฝั่งพระนิพพานด้วยการเจริญอินทรีย์ ๕ เช่นนั้นผู้ที่ไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ ก็คงยังไม่ได้ลงน้ำ มัวแต่วิ่งอยู่ตามริมตลิ่งฟากนี้ (คือสักกายทิฏฐิ) อย่างนั้นหรือ

ตอบ ถูกแล้ว ผู้ที่ยังไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ ไม่ใช่ฐานะที่จะถึงฝั่งพระนิพพานได้ เพราะอินทรีย์ ๕ เป็นมรรค เป็นส่วนที่ควรเจริญ

ถาม *ที่เห็นความเกิดขึ้นเสื่อมไปของสังขารทั้งปวงตามความเป็นจริงดังพระพุทธภาษิตที่ท่านอธิบายให้ข้าพเจ้าฟัง นี่หรือเรียกว่าได้ดวงตาเห็นธรรม จึงละสักกายทิฏฐิความเห็นผิดเสียได้ เรียกว่า พระโสดาบันใช่ไหม*

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *เมื่อละสักกายทิฏฐิได้แล้ว วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสก็หมดไปด้วยหรือ*

ตอบ ต้องหมดไปด้วย เพราะสังโยชน์ ๓ เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน

ถาม *ก็กามราคสังโยชน์และปฏิฆสังโยชน์อีก ๒ อย่างนั้น ทำไมจึงไม่หมดไปด้วย*

ตอบ เป็นสังโยชน์อย่างละประเภท ต้องละให้น้อยเบาบางด้วยสกทาคามิมรรค และละได้ขาดด้วยอนาคามิมรรค

ถาม *เห็นสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ละสักกายทิฏฐิได้ เช่นนั้นเห็นอย่างไร จึงจะละกามราคะ และปฏิฆสังโยชน์ได้*

ตอบ ก็ต้องเห็นความจริงอีกนั่นแหละเช่นเห็นทุกข์หรือเห็นอัตตาเห็นอย่างอื่นก็ละกามราคะและปฏิฆสังโยชน์ทั้ง ๒ ไม่ได้

ถาม *เห็นอะไรที่ว่าเห็นทุกข์ หรือเห็นอนัตตา*

ตอบ เห็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ นามรูป เหล่านี้แหละ

ถาม *เมื่อความเห็นทุกข์เห็นอนัตตายังไม่ปรากฏขึ้น จะทำในใจอย่างไรดีที่จะไม่ให้กามราคสังโยชน์เกิดขึ้นครอบงำใจได้*

ตอบ ก็ต้องเจริญ**สมฺมาสงฺกปฺโป**ให้มากขึ้น คือ เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป ดำริออกจากกาม

ถาม *วิธีเจริญ เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป (เนกขัมมสังกัปโป) จะทำในใจแยบคายอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าฟัง*

ตอบ ต้องพิจารณาโทษของกามที่มีอยู่ตามความเป็นจริง ให้เกิดความเห็นชัดซึ่งโทษของกามทั้งหลายเหล่านั้น มีอัสสาทะความยินดีน้อย (อัสสาทะ = ความยินดี, ความพึงพอใจ) และมีอาทีนพโทษมาก (อาทีนพ, อาทีนวะ = โทษ, ข้อเสีย, ข้อบกพร่อง, ผลร้าย) สุขกับทุกข์ไม่พอกัน และเป็นปปัญจธรรมที่ทำสัตว์ให้เนิ่นช้าและทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนคับแค้น (ปปัญจะ = กิเลสเครื่องเนิ่นช้า กิเลสทำให้คิดปรุงแต่งยืดเยื้อ พิสดาร หมายถึงตัณหา มานะ ทิฏฐิ) เศร้าโศกหมกมุ่นขุ่นหมองเจ็บช้ำระกำใจ เพราะกามทั้งหลายเหล่านั้น นั่นแหละ เมื่อพิจารณาไปก็เห็นโทษของความกำหนัด ยินดีในกามทั้งหลายชัดเจน จนเกิดความเบื่อในกามทั้งหลายเหล่านั้น นี่แหละเป็นปฏิปทา จะละกามราคะ สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นในใจ ไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมหายไป เมื่อความกำหนัด ยินดีในกามทั้งหลาย ไม่เกิดขึ้นในใจของผู้ปฏิบัติที่เห็นโทษแล้ว ก็จะเห็นอานิสงส์ ของเนกขัมมะที่ปรากฏขึ้นในใจไม่ต้องถามใครว่าจะสุขสักเพียงไร เพราะเป็นของเฉพาะตัวและมีพระพุทธภาษิตในโสฬสปัญหาที่ ๑๑ ที่ตรัสตอบ ชตุกัณณีมานพว่า

กาเมสุ วินย เคธํ ท่านจงนำความกำหนัดในกามทั้งหลายเสียให้สิ้น

เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต เห็นความออกไปจากกาม โดยความเกษมเถิด

ถาม *ข้าพเจ้าได้ฟังท่านอธิบายถึงโทษของความกำหนัดยินดีในกามทั้งหลายข้าพเจ้ารู้สึกสลดใจว่า เวลาที่ยังไม่รู้ก็ไม่ทราบว่าเป็นโทษ กลับเห็นเป็นดี ตรงกันข้ามกับคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่นกำหนัดยินดีในทรัพย์สมบัติอัฐพสเงินทองและตั้งใจทำมาหากิน แสวงหาลาภยศ เป็นทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ตลอดกระทั่งมีสามีภรรยาบุตรหลาน กำหนัดยินดีหมกมุ่นพัวพันและตั้งบ้านเรือนให้เป็นปึกแผ่นหลักฐานสำคัญว่าเป็นสุข จึงได้พยายามทำไปไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ก็ยิ่งได้รับความลำบากมากขึ้นเพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์และน่าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ทรงสั่งสอนให้นำความกำหนัดในกามทั้งหลายเสียให้สิ้น เห็นความออกไปจากกามโดยความเกษมข้าพเจ้าฟังแล้วเห็นชัดดังพระพุทธภาษิต ที่ตรัสและตั้งใจปฏิบัติตามให้เต็มความสามารถ*

ตอบ สาธุ ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความเห็นชอบเช่นนั้นของท่านด้วย

ถาม *ส่วนกามราคะสังโยชน์ ความกำหนัดยินดีในกามทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้ความทำในใจ และอุบายวิธีที่จะละ แต่ส่วนปฏิฆะสังโยชน์ จะได้อุบายแยบคายอย่างไรที่จะไม่ให้เกิดขึ้นครอบงำใจ*

ตอบ ก็ต้องเจริญสมฺมาสงฺกปฺโป (สัมมาสังกัปโป) อีกนั้นแหละ แต่ต่างอารมณ์กัน คือ อพฺยาปาท สงฺกปฺโป ดำริไม่พยาบาท อวิหึสาสงฺกปฺโป ดำริในความไม่เบียดเบียน คือพิจารณาถึงสัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นในโลกนี้ต่างๆ กัน โดยกิเลสและกรรมและวิบาก จึงมีอัธยาศัยใจคอต่างๆ กัน ประพฤติดีบ้าง ประพฤติชั่วบ้าง โง่บ้างฉลาดบ้าง มิได้เหมือนกัน แต่คงเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง คือชอบสุข ไม่ชอบทุกข์ด้วยกันหมดทั้งสิ้น แล้วเทียบเข้ากับตัวเราว่าชอบสุข ไม่ชอบทุกข์ฉันใด สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงก็ชอบสุข ไม่ชอบทุกข์ฉันนั้น ไม่เห็นชัดว่าเป็นหัวอกอันเดียวกันทั้งโลก จึงไม่โกรธเคือง ประทุษร้าย ให้ทุกข์เบียดเบียนกันและคิดให้เป็นสุข หรือสงสารเอ็นดูปราณีในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง นี่แหละเป็นปฏิปทา เพื่อจะละปฏิฆะสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นในใจไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมหายไป เมื่อปฏิฆะสังโยชน์ไม่เกิดขึ้นครอบงำใจของผู้ปฏิบัติ แม้พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตก ก็ไม่เกิดขึ้นได้คงมีแต่เมตตากรุณาซึ่งตรงกันข้ามกับปฏิฆะสังโยชน์

ถาม *อกุศลวิตก ๓ จะสงเคราะห์เข้าในจิตที่เป็นอกุศล จะสงเคราะห์เข้าอย่างไร*

ตอบ กามวิตกสงเคราะห์เข้าในจิตที่เป็นโลภะและราคะ พยาบาทวิตกสงเคราะห์เข้าในจิตที่เป็นโทสะวิหิงสาวิตกสงเคราะห์เข้าในจิตที่เป็นโมหะ

ถาม *วิหิงสาวิตก ตรึกคิดในความเบียดเบียฬ ข้าพเจ้านึกว่าเป็นพวกโทสะ นี่ทำไมจึงเป็นโมหะ*

ตอบ เช่น เห็นแก่สนุกนำเอาสัตว์มาเล่น และทรมานสัตว์ให้ลำบาก แต่ไม่มีความโกรธ แต่สัตว์นั้นได้ต้องรับทุกข์ มูลมาจากความหลง เพราะฉะนั้นจิตที่ประกอบด้วยกรุณา จะนำสัตว์มาทรมานให้ลำบากเล่นเช่นนั้นไม่ได้ เพราะมีความสงสารจึงเป็นข้าศึกแก่วิหิงสา

ถาม *กามราคะและปฏิฆสังโยชน์ กับกามวิตกและพยาบาทวิตก จะเหมือนกันหรือต่างกัน*

ตอบ ต่างกัน ส่วนกามราคสังโยชน์กับปฏิฆสังโยชน์ ๒ อย่างนั้น คือไม่ตั้งใจให้เกิดก็เกิดขึ้นได้ เช่น ได้เห็นรูปฟังเสียงที่ดีก็ชอบ ได้เห็นรูปฟังเสียงที่ไม่ดีก็ไม่ชอบ ไม่ถูกใจ ไม่ประกอบด้วยเจตนาเป็นกิเลสวัฏฏ์ เป็นมัคคาวรณ์ห้ามนิพพาน แต่ไปสวรรค์ได้ไม่ห้าม ส่วนกามวิตก พยาบาทวิตกวิหิงสาวิตกนั้น เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาปเป็นสัคคาวรณ์ห้ามสวรรค์ เพราะฉะนั้นจึงต่างกัน

ถาม *ข้อปฏิบัติที่จะละกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก กับข้อปฏิบัติที่จะละกามราคสังโยชน์กับปฏิฆสังโยชน์เหมือนกันหรือต่างกัน*

ตอบ ต่างกัน สมฺมาวายาโม สมฺมาสติสมฺมาสมาธิเป็นข้อปฏิบัติที่จะละอกุศลวิตก ๓ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป นั่นเป็นข้อปฏิบัติที่จะละกามราคสังโยชน์กับปฏิฆสังโยชน์

ถาม *สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ ที่ว่าละอกุศลวิตก ๓ นั้น ละได้ขาดหรือละได้ชั่วคราว*

ตอบ บรรดาธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอธิจิตนั้น ละกิเลสได้ชั่วคราว แล้วก็

เกิดขึ้นได้อีกไม่มีเวลาขาด เพราะเป็นกุปปธรรมต้องปฏิบัติซ้ำๆ อยู่ร่ำไป ส่วนธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายปัญญา เช่น สมฺมาทิฏฺฐิ หรือสมฺมาสงฺกปฺโป ที่เป็นอริยมรรคมีกำลังที่จะละสังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำและเบื้องบนให้ขาดได้ แต่ธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายปัญญา ก็ต้องอาศัยสมาธิจึงเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่มีวิริยะ สติ สมาธิ เป็นบาทก็เกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้น สมาธิและปัญญาจึงเป็นคู่กัน

ถาม *ข้าพเจ้าได้ฟังท่านอธิบายถึงธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอธิจิตต์ และธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอธิปัญญาว่า เป็นข้อปฏิบัติที่จะละสังโยชน์ ไม่ได้ยินพูดถึงศีล คือ สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว*

ตอบ ผู้ปฏิบัติที่มีธรรมคือ สมาธิ ปัญญา ก็ต้องมีศีลอยู่แล้ว จึงเป็นผู้มีธรรม เพราะศีลต่ำกว่าธรรม ส่วนผู้ที่ไม่มีศีล ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตจะเป็นผู้มีธรรมคือ สมาธิปัญญา ข้อนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เพราะความประพฤติทางกายทางวาจานั้นมาจากใจ เมื่อใจเป็นกุศล กายวาจาเป็นกุศล ใจเป็นอกุศล กายวาจาก็เป็นอกุศล ดังสาวก ภาษิต ที่พระสารีบุตรแสดงไว้ในทสุตตรสูตร หมวด ๒ ใจความว่า

เทฺว ธมฺมา ปริญฺเญยฺยา

ธรรม ๒ ประการ ควรกำหนดรู้คือ นาม๑ รูป๑

เทฺว ธมฺมา ปหาตพฺพา

ธรรม ๒ ประการ ควรละคือ อวิชชา๑ ภวตัณหา๑

เทฺว ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพ

ธรรม ๒ ประการ ควรทำให้แจ้งคือ วิชชา๑ วิมุติ๑

เทฺว ธมฺมา ภาเวตพฺพา

ธรรม ๒ ประการ ควรเจริญคือ สมถะ๑ วิปัสสนา๑

ดั่งนี้ท่านก็ไม่ได้พูดถึงศีล ก็ต้องหมายความว่า ผู้ที่เจริญสมถะวิปัสสนาก็ต้องเป็นผู้มีศีลอยู่แล้ว

ถาม *ธรรมอย่างละ ๒ ประการ ๔ คู่ที่พระสารีบุตรแสดงนี้ คืออริยสัจ๔ ใช่ไหม*

ตอบ ใช่ ถูกแล้ว

ถาม *สักกายทิฏฐิประกอบด้วยวิปลาส ๔ คือ เห็นผิดไม่ตรงกับความจริง พระโสดาบันท่านละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ทำไมอัตตานุทิฏฐิจึงยังอยู่ ข้าพเจ้าฉงนนัก*

ตอบ เป็นความเห็นอย่างละชั้น ถ้าเป็นชั้นเดียวกันแล้ว สังโยชน์ก็คงหมดไปทั้ง ๑๐ ที่ไหนจะเหลืออีกถึง ๗ เพราะฉะนั้นความเห็นผิดจึงมีหลายชั้น ไม่ใช่ชั้นเดียว แต่ไม่มีใครกล้าพูดว่าเป็นความเห็นผิดเพราะกลัวจะไปถูกมิจฉาทิฏฐิในอกุศลกรรมบถ ๑๐ เข้า

ถาม *ชั้นไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ จะได้หายฉงน*

ตอบ เช่นความเห็นผิดในมโนกรรมอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นชั้นหนึ่ง ที่ข้าพเจ้าได้อธิบายให้ท่านฟังแล้ว และความเห็นผิดคือสักกายทิฏฐิชั้นหนึ่งที่พระโสดาบันละได้ด้วยการที่เห็นสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง และความเห็นผิดว่าสังขารทั้งหลายในโลกส่วนที่ดีก็เห็นว่าเป็นดี ส่วนที่ไม่ดีก็เห็นว่าเป็นไม่ดี เพราะฉะนั้นความกำหนัดยินดีในสังขารที่ดีจึงเป็นกามราคะสังโยชน์ และไม่ชอบใจในสังขารที่ไม่ดีจึงเป็นปฏิฆะสังโยชน์

นี่แหละต้องละด้วยความพิจารณาเห็นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์แจ่มแจ้งชัดเจน จึงจะละกามราคะกับปฏิฆะสังโยชน์ได้ แต่ถึงเช่นนั้น อัตตานุทิฏฐิความเห็นผิด คือเห็นว่าปัญจขันธ์เป็นเรา คือมานะสังโยชน์ จึงมีความยินดีในรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ไม่ได้เกี่ยวกับเมถุน คือรูปราคะ และความยินดีในสมถะและวิปัสสนา หรือยินดีในเสขคุณที่ท่านได้บรรลุแล้ว

นี่ชื่อว่าอรูปราคะ และอุทธัจจะความฟุ้งซ่านไปในธรรมอยากจะพากเพียรให้เสร็จกิจ เมื่อเจโตวิมุติและปัญญาวิมุตติยังไม่เกิดขึ้น อวิชชาจึงยังอยู่ เพราะฉะนั้นอัตตานุทิฐิ ความเห็นผิดในส่วนละเอียดเช่นนี้ นี่แหละจึงเป็นประเภทของกิเลสที่ละเอียด คือตัณหา มานะ ทิฏฐิ ที่พระอรหันต์ละได้

ถาม *ส่วนอัตตานุทิฏฐิ ความเห็นว่า ปัญจขันธ์เป็นเราที่พระอรหันต์ละได้ เช่นพระโมฆราชในโสฬส ปัญหาที่ ๑๕ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจไม่ได้ความ ขอท่านจงอธิบายอัตตานุทิฏฐิในโสฬสปัญหาที่ ๑๕ ให้ข้าพเจ้าฟัง*

ตอบ พระโมฆราชทูลถามมีเนื้อความว่า

กถํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ มจฺจุราชา น ปสฺสติ ข้าพระองค์พิจารณาเห็นซึ่งโลกอย่างไร มัจจุราช (คือความตาย) จึงจะไม่แลเห็น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ ดูก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นคนมีสติ

โมฆราช สทา สโต ถอนอัตตานุทิฏฐิ (ความตายเห็นว่าเป็นตัวตน)

อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ ออกเสีย พิจารณาเห็นซึ่งโลก โดยความเป็นของสูญ (คือความเปล่าว่าง) จากเที่ยงจากตัวตนทุกเมื่อเถิด

เอวํ มจฺจุตโร สิยา ท่านจะพึงข้ามพ้นมัจจุราชเสียได้ด้วยข้อปฏิบัติอย่างนี้

เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ พระยามัจจุราชจะไม่แลเห็น

มจฺจุราชา ณ ปสฺสติ ซึ่งท่านผู้พิจารณาเห็นซึ่งโลกโดยอาการอย่างนี้

ถาม *โลกนั้นคืออะไร ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าอะไรเป็นโลก*

ตอบ คือขันธโลก อายตนะโลก ธาตุโลก เหล่านี้ชื่อว่าโลก

ถาม *พิจารณาเห็นซึ่งโลกโดยความเป็นของสูญคือว่างเปล่าจาก เที่ยง สุข ตัวตนนั้นจะพิจารณาอย่างไรจึงจะเห็นได้*

ตอบ คือเห็นขันธ์หรืออายตนะ ธาตุเป็นอนัตตา เช่น พระปัญจวัคคีย์เห็นตามในอนัตตลักขณสูตร หรือเห็นว่าธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตนแจ่มแจ้งแล้ว ก็เบื่อหน่ายในขันธ์อายตนะธาตุ ปราศจากความกำหนัดยินดีในขันธ์อายตนะธาตุเหล่านี้ ท่านผู้เห็นเช่นนี้จิตก็พ้นวิเศษจากอาสวะ และมีพระพุทธภาษิตในปุราเภทสูตรที่ทรงแสดงเรื่องอุปสันตบุคคลว่า

วิเวกทสฺสี ผสฺเสสุ มีปกติเห็นวิเวกเงียบสงัด (เปล่าว่าง) ในผัสสะทั้งหลาย

ทิฏฺฐีสุ จ น นิยฺยติ และอันกิเลสย่อมนำไปไม่ได้เพราะทิฏฐิทั้งปวง

ปฏิปัตติวิภังค์

(ฉบับเดิมพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๖)

ถาม *พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราเป็นอัศจรรย์ พระองค์ปรินิพพานมานานแล้วถึงสองพันสี่ร้อยปีเศษ ยังมีคนเลื่อมใสเคารพนับถือบูชาสักการะอยู่มาก พระธรรมคำสอนของพระองค์เป็นธรรมที่ดีเยี่ยมกว่าคำสอนของใครๆ หมด ธรรมเหล่าใดที่เป็นอกุศลทรงสั่งสอนให้ละ ถ้าละได้แล้วพ้นจากทุกข์และร้อนใจจริง ธรรมเหล่าใดที่เป็นกุศลทรงสั่งสอนให้เจริญ ถ้าเจริญขึ้นแล้ว ย่อมได้รับผล สงบระงับร่มเย็นเป็นสุขได้จริงๆ*

ตอบ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ปรินิพพานมานานแล้ว เราไม่ได้เห็นพระองค์ คงได้ฟังแต่คำสอนประพฤติปฏิบัติตาม ได้รับความโปร่งใจ ไม่มีความร้อนเพราะเหล่าอกุศลมาครอบงำใจ คงมีแต่ใจที่เป็นกุศลรื่นเริงอยู่ในสัมมาปฏิบัติ จึงรู้สึกเห็นพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ไม่มีอะไรจะสนองพระคุณจึงได้ตั้งใจปฏิบัติตามจนเต็มความสามารถ เพื่อเป็นปฏิปัตติบูชาตามพระพุทธประสงค์ที่พระองค์ทรงนิยม

ถาม *ข้าพเจ้าศึกษาน้อย และข้อปฏิบัติก็ยังอ่อน ส่วนท่านศึกษามากเข้าวัดมานานกว่าข้าพเจ้า เพราะฉะนั้นจึงขอโอกาสเพื่อจะถามธรรมที่ข้าพเจ้าสงสัยอยู่หลายอย่าง บางคราวถึงกับงง ไม่สามารถจะตัดสินด้วยตนเองได้*

ตอบ ข้าพเจ้าเต็มใจในการที่จะตอบ ยอมให้ท่านถ่ายความรู้ที่มีอยู่ในตัว บางข้อที่ ข้าพเจ้าไม่รู้ไม่สามารถจะตอบท่าน ก็เป็นการจนใจ

ถาม *คนชอบสุข ไม่ชอบทุกข์ด้วยกันทุกคน แต่บางคนทำเหตุของสุข บางคนทำเหตุของทุกข์ ย่อมได้รับผลต่างกัน ก็การเกิดเป็นคนมีตนเป็นที่รัก เหตุไรจึงทำกรรมที่เป็นอกุศลบ้าง กุศลบ้างต่างๆ กันดังนี้ ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ เพราะความเห็นผิด ดำริผิด กรรมอย่างเดียว เช่นฆ่าสัตว์ขายเลี้ยงชีวิต เห็นเป็นความเจริญหรือการลักทรัพย์ก็เห็นว่าเป็นความรวย คือได้มาเปล่าๆ แม้ความชั่วอื่นๆ ก็เห็นเป็นความดี จึงตั้งใจทำกรรมที่เป็นอกุศล ส่วนผู้ที่เห็นชอบ ดำริชอบ ประกอบด้วยศรัทธา จึงไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล มีฆ่าสัตว์เป็นต้น และละเหล่าอกุศลส่วนอื่นๆ ตั้งใจทำกรรมที่เป็นกุศล

ถาม ข้าพเจ้าสังเกตดูท่านผู้ย้ายบ้านเข้ามาอยู่ในวัด ข้อปฏิบัติทำไมจึงต่างกัน บางท่านมีศีลอันงามมีธรรมอันงาม เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม น่านำมาซึ่งความเลื่อมใส บางท่านไม่มีศีลอันงาม ไม่มีธรรมอันงาม และทำกรรมอันไม่ควร ไม่สมกับอยู่วัด ไม่น่านำมาซึ่งความเลื่อมใส

ตอบ ผู้ปฏิบัติดีย้ายบ้านแล้วท่านก็ย้ายใจด้วย คือออกจากกามด้วยกาย และและก็ออกด้วยใจ ที่ในองค์มรรค ๘ เรียกว่า เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป

ถาม ก็ท่านผู้ย้ายบ้านแล้วไม่ย้ายใจ มีลักษณะอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ตอบ ท่านผู้ย้ายบ้านแล้วไม่ย้ายใจ คืออัธยาศัยใจคอเคย เป็นผู้หมกมุ่นติดอยู่ในกาม หรือเคยมีความยินดีติดอยู่ในอารมณ์อะไรๆ ในโลก และเป็นผู้เกียจคร้าน ไม่ปรารภความเพียร เพื่อจะละอกุศลและไม่เจริญกุศล เป็นผู้ประมาทมาก ไม่เห็นภัยในอบาย ไม่เห็นภัยในสังสารวัฏ ไม่เห็นโทษของกาม ไม่เห็นอานิสงส์ของเนกขัมมะ เพราะฉะนั้นคงอยู่วัดแต่กาย ส่วนใจนั้นอยู่นอกวัด มีความเห็นผิดดำริผิดเป็นโคจร คืออัธยาศัยใจคอ เมื่อครั้งอยู่บ้านเป็นเช่นใด ครั้นมาอยู่วัดก็เป็นเช่นนั้น นี่แหละ ผู้ย้ายบ้านแล้วไม่ย้ายใจ

ถาม ข้าพเจ้าฟังท่านอธิบายถึงผู้ย้ายบ้านแล้วไม่ย้ายใจ เช่นนั้นคงอยู่วัดไม่ได้นาน ต้องกลับเข้าบ้านตามเดิม นี่แหละอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งไม่ออกจากวัดก็ต้องเอาวัดทำบ้าน คือติดลาภสักการะ คิดดูแล้วน่าสลดใจในการที่เห็นผิดดำริผิด เพราะอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสอนให้ละมิจฉาทิฏฐิมิจฉาสังกัปปะ และให้เจริญสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ นี่มาเปลี่ยนปฏิปทาเสีย ประพฤติตรงกันข้ามกับคำสอนของพระผู้มีพระภาค ธรรมเหล่าใดเป็นส่วนอกุศลทรงสั่งสอนให้ละ กลับเจริญให้มากขึ้น ธรรมเหล่าใดเป็นส่วนกุศล ทรงสอนให้เจริญกลับละเสีย

ตอบ ถูกแล้ว เพราะฉะนั้นจึงไม่มีความเจริญงอกงามในธรรมวินัย เป็นการเสียผลของตนเอง เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาค ประกอบด้วยพระมหากรุณา ซึ่งตรัสสอน สาวกในทสธัมมสูตร มีเนื้อความว่าธรรม ๑๐ เหล่านี้ บรรพชิตควรพิจารณาทุกๆ วันคือ

๑. บัดนี้เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว อาการกิริยาใดๆ ของสมณะเราต้องทำอาการกิริยานั้นๆ

๒. ความเลี้ยงชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น เราควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย

๓. อาการกาย วาจา อย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่แต่เพียงเท่านี้

๔. ตัวของเราเองติเตียนตัวเราเองโดยศีลได้หรือไม่

๕. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วติเตียนเราโดยศีล ได้หรือไม่

๖. เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งนั้น

๗. เรามีกรรมเป็นของๆ ตัว เราทำดีจะได้ดี เราทำชั่วจะได้ชั่ว

๘. วันคืนล่วงไปๆ วันนี้เราทำอะไรอยู่

๙. เรายินดีในที่สงัดหรือไม่

๑๐.คุณวิเศษของเรามีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขินในเวลาเพื่อนบรรพชิตมาถามเมื่อภายหลัง

ถาม *ผู้ปฏิบัติบางคนได้เป็นรูป ฟังเสียงที่ไม่ดี ก็คิดหนีอารมณ์นั้น สำคัญว่านิพพิทา ความเบื่อหน่ายบางคนก็หมายว่าเนกขัมมะ เพราะเห็นว่าใจคิดไปจากหมู่นั้นเป็นธรรม เที่ยวหาเสนาสนะที่สงัดเช่นวัดเงียบๆ หรือป่า ถ้ำ เขา เป็นต้น แล้วปรารภความเพียร แต่ทำไมครั้นไปแล้ว กิเลสทั้งหลายเคยเกิดในใจอย่างใด ก็คงเกิดได้อย่างนั้น นิพพิทา ทำไมจึงไม่ต่อกับวิราคะและวิมุตติ ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ นั่นไม่ใช่นิพพิทา เป็นความยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่ดีนั้น เป็นอภิชฌาโทมนัส (อภิชฌา = โลภอยากได้ของเขา, ความคิดเพ่งเล็งจ้องจะเอาของผู้อื่น) ถ้าไม่ชอบใจแก่ขึ้นไปอีกหน่อยก็เป็นปฏิฆะ ถ้าเลยไปถึงโกรธก็เป็นโกธะ ความอึดอัดระอาในอารมณ์ที่ไม่ดีนั้น เป็นอัฏฏิยนา คือความอิดหนาระอาใจ ก็เป็นเรื่องของกิเลสทั้งนั้น แต่ตัวสำคัญว่า เป็นธรรม จึงไม่เป็นไปเพื่อวิราคะและวิมุติ

ถาม *แม้น่าตกใจในการที่ไม่รู้จักลักษณะของกิเลสว่าเป็นเหตุของทุกข์ จึงไม่ได้ตั้งใจละ กลับเห็นเป็นมรรค ซึ่งเป็นเหตุของนิโรธ เพราะเห็นผิดอย่างนี้ จึงไม่มีเวลาพ้น*

ตอบ กิเลสกับมรรคนั้น ผิดกันมาก เพราะลักษณะของกิเลสประเภทโกรธอาศัยเหตุที่ไม่ชอบใจในรูปเสียง เป็นต้น หรือในคนที่ไม่ถูกกันจึงคิดหนีไปให้พ้นก็คิดวนไปวนมาในใจไม่โปร่ง และรู้สึกหนักใจในเวลาที่ยังไปไม่พ้น ผู้ปฏิบัติควรสังเกตดูใจว่า กิเลสประเภทโกรธที่ปรากฏขึ้นในใจแม้นิดหน่อยเพียงแต่ความยินร้ายไม่ชอบ ก็ผิดกับจิตต์ธรรมดาที่เป็นขันธ์แท้ ส่วนมรรคที่เป็น *เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป* หรือนิพพิทาละเอียดประณีตยิ่งนัก

ถาม *ก็เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป กับ นิพพิทานั้นมีลักษณะอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ จะได้เจริญถูก*

ตอบ อารมณ์ที่ดีๆ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ประณีต หรือลาภยศทรัพย์สมบัติเงินทอง ที่บ้านนาสวน ที่เป็นส่วนดีๆและสามีภรรยาบุตรหลานที่สัตว์ยินดี ปรารถนารักใคร่ห่วงใยอาลัยพัวพันติดอยู่ ผู้ปฏิบัติเห็นโทษของกามทั้งหลายเหล่านี้ จึงดำริออก และละความยินดีห่วงใย อาลัยพัวพันในกามเหล่านั้นเสียได้ ชื่อว่า เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป ดำริออกจากกาม

ถาม *เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป ดำริออกจากกาม ข้าพเจ้าได้ความชัดเจน แต่ส่วนนิพพิทานั้นเบื่ออะไร ขอท่านจงอธิบายในส่วนนิพพิทาให้ข้าพเจ้าฟัง*

ตอบ นิพพิทามี ๒ ชั้น คือความเบื่อหน่ายในกามทั้งหลาย คลายความกำหนัดยินดีหลุดพ้นจากความเสียดายอาลัยพัวพันในกามเหล่านั้นสิ้นเชิง นี่เป็นชั้นละสังโยชน์เบื้องต่ำ และความเบื่อหน่ายในปัญจขันธ์ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เบื่อหน่ายแล้วคลายกำหนัดในขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูปวิราคะ อริยมรรคพ้นจากอาสวะ คือวิมุตติอริยผล นี่เป็นชั้นละสังโยชน์เบื้องบน

ถาม *น่าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ทรงแสดงธรรม มีปริยายหลายอย่างล้วนเป็นนิยยานิกธรรม ข้าพเจ้าได้ฟังคำอธิบาย ในส่วนเนกฺขมฺมสงฺกปฺโป กับ นิพพิทาเพียง ๒ อย่างเท่านั้นยังรู้สึกโปร่งใจ พระอริยสาวกในธรรมวินัยผู้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมท่านจะเย็นเป็นสุขสักเพียงไร*

ตอบ พระอริยสาวกบริสุทธิ์และเย็นเป็นอัศจรรย์ เพราะฉะนั้นเราระลึกถึงท่านจึงเกิดความเลื่อมใสและเย็นเป็นสุขสงบระงับที่ตามแบบเรียกว่า สังฆานุสสติ

ถาม *เมตตากรุณา กับรัก นั้นเหมือนกันหรือต่างกัน*

ตอบ ต่างกันมาก อย่างละอริยสัจทีเดียว ความรักนั้นเป็นสมุทัย เมตตากรุณาเป็นมรรค

ถาม *เช่นรักบุตรหลานญาติมิตร คิดให้เป็นสุขและให้พ้นทุกข์หรือสงสาร จะว่าเป็นสมุทัยอย่างไร รู้สึกรสชาติของใจประกอบด้วยความเอ็นดูปราณี*

ตอบ ความรักและความสงสารบุตรหลานญาติมิตร ประกอบด้วยฉันทราคะอาลัยห่วงใยกังวลพัวพันยึดถือ หนักใจไม่โปร่ง เมื่อคนรักเหล่านั้นวิบัติไป เช่น ตายเป็นต้น ก็เกิดทุกขโทมนัสเศร้าโศกเสียใจอาลัยคิดถึง ถ้ารักมากก็โศกมาก สมด้วยพระพุทธภาษิตคาถาธรรมบทปิยวรรคที่ ๑๖ ว่า

เปมโต ชายเต โสโก ความโศกย่อมเกิดแต่ความรัก
เปมโต ชายเต ภยํ ภัยย่อมเกิดแต่ความรัก
เปมโต วิปฺปมุตฺตสฺส ความโศกไม่มีแก่ผู้พ้นแล้ว
นตฺถิ โสโก กุโต ภยํ จากความรัก ภัยจะมีมาแต่ที่ไหน

เพราะฉะนั้น จึงผิดกับเมตตากรุณา ส่วนรักนั้นมีความชอบ และสงสารบุตรหลานญาติมิตร ไม่ทั่วไปในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เป็นแต่พรหมวิหาร ส่วนเมตตากรุณาที่เป็นอัปปมัญญานั้นทั่วไปในสัตว์ไม่มีประมาณ และไม่ประกอบด้วยความห่วงใยอาลัยพัวพันยึดถือ มีความโปร่งและเบาใจไม่หนัก มีจิตเย็นเป็นสุขและเป็นข้าศึกแก่พยาบาทโดยตรง และได้รับอานิสงส์ ๑๑ ประการด้วย ตามแบบที่ท่านแสดงไว้ ในเมตตานิสังสสูตรว่า

๑. *สุขํ สุปติ* หลับก็เป็นสุข
๒. *สุขํ ปฏิพุชฺฌติ* ตื่นก็เป็นสุข
๓. *น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ* ย่อมไม่ฝันเห็นลามก
๔. *มนุสฺสานํ ปิโย โหติ* ย่อมเป็นที่ชอบใจของมนุษย์ทั้งหลาย
๕. *อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ* ย่อมเป็นที่ชอบใจของอมนุษย์ทั้งหลาย
๖. *เทวตา รกฺขนฺติ* เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา

๗. *นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ*	ไฟหรือยาพิษหรือศัสตรา
วา สตฺถํ วา กมต	ย่อมไม่ต้องผู้เจริญเมตตานั้น
๘. *ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ*	จิตของผู้เจริญเมตตาย่อมมั่นเป็นสมาธิเร็ว
๙. *มุขวณฺโณ วิปฺปสีทติ*	สีหน้าของผู้เจริญเมตตาย่อมผ่องใส
๑๐. *อสมฺมูโฬฺห กาลํ กโรติ*	ย่อมมีสติไม่หลงตาย
๑๑. *อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต*	เมื่อยังไม่สำเร็จพระอรหันต์อันยิ่ง
พฺรหฺมโลกุปฺโค โหติ	ย่อมไปเกิดในพรหมโลก

ถาม *พระพุทธภาษิตบางแห่งทำไมจึงทรงแสดงโลภะ โทสะ โมหะ บางแห่งก็ทรงแสดงราคะ โทสะ โมหะ*

ตอบ ที่ทรงแสดงโลภะ โทสะ โมหะ สังเกตดูตามแบบโดยมากพระองค์ทรงสอนชาวบ้าน เช่น ทุจริต ๓ โลภะ โทสะ โมหะ ต้องมีอยู่ในที่นั้นด้วย และทรงแสดงสุจริต ๓ ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ก็มีอยู่ในที่นั้นด้วย เพราะชาวบ้านนั้นเกี่ยวกับเงินทอง คือ เนื่องด้วยการทำมาหากิน ซึ่งเป็นเหตุให้โลภอยากได้โดยไม่เป็นธรรม เอารัดเอาเปรียบกัน เมื่อไม่ได้อย่างใจก็โกรธ ส่วนผู้ที่เสียเปรียบก็ต้องโกรธเพราะทรัพย์ที่เสียไป

เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสสอนให้ละ โลภะ โทสะ โมหะ ส่วนราคะ โทสะ โมหะนั้น โดยมากพระองค์สอนพระภิกษุ เพราะราคะมีหลายชั้น เช่น หยาบคาย คือ กามวิตก อย่างกลางเป็นกามราคะสังโยชน์เบื้องต่ำอย่างละเอียดเป็นรูปราคะ อรูปราคะ สังโยชน์เบื้องบน และเป็นชื่อของกิเลสละเอียด ที่เรียกว่าฉันทราคะในปัญจขันธ์ เพราะฉะนั้นท่านผู้เพียรเพื่อพ้นอาสวะ ก็ต้องละราคะทั้งอย่างหยาบอย่างกลาง อย่างละเอียด ให้หมดไปจากสันดาน เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสอน ภิกษุ ให้ละราคะ โทสะ โมหะ

ถาม *อวิชชา กับ โมหะ ๒ อย่างนั้นเหมือนกันหรือต่างกัน*

ตอบ ต่างกั น อวิชชาคือความไม่รู้อริยสัจ ๔ และปฏิจสมุปบาท ไม่ประกอบด้วยเจตนา เป็นกิเลสวัฏฏ์ โมหะความหลงประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายอกุศลเป็นกรรมดำ

ถาม *โมหะความหลงนั้น หลงอะไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น ผู้ที่ไม่รู้ความจริงของเวทนาขันธ์ ไม่ประกอบด้วยเจตนา อวิชชานิสัยย่อมตามนอน แค่นี้เป็นกิเลสวัฏฏ์ ต่อนี้ไปไม่มีสติประกอบด้วยเจตนา ปล่อยให้ใจฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ แค่นี้เป็นโมหะ ความหลงและมืด ไม่เห็นธรรมความดี ความชอบ ประกอบด้วยความประมาท และสงสัยในธรรมทั้งปวง ถ้าไม่สงสัยไม่ฟุ้ง ก็ง่วง ถ้าจะกล่าววาจาก็เป็นติรัจฉานกถา

ถาม *โมหะมีลักษณะฟุ้งไปในอารมณ์ต่างๆ ที่จะเป็นความประมาท ก็เป็นธรรมดาของใจจะให้นึกแน่วอยู่ในอารมณ์เดียวจะอยู่ได้หรือ จำเป็นจะต้องนึกถึงเรื่องโน้นบ้าง เรื่องนี้บ้าง ถ้าผู้ที่มีธุระหลายๆ อย่างก็จำเป็นจะต้องนึกถึงสิ่งเหล่านั้นมิเป็นโมหะ ความหลง และประกอบด้วยความประมาทไปหมดหรือ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจไม่ได้ความในคำตอบ ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ จะได้หายมัวเมาในเรื่องโมหะ*

ตอบ โมหะความหลงฟุ้งไปในอารมณ์ต่างๆ และประกอบด้วยความประมาท หมายฟุ้งไปในเหล่าอกุศล เช่นกามฉันทะหรือพยาบาท ถ้าเกิดความกำหนัดยินดีก็เป็นกามฉันทนิวรณ์ ถ้าเกิดความโกรธประทุษร้าย ก็เป็นพยาบาทนิวรณ์ อาการที่ฟุ้งไปในระหว่างยังไม่รักไม่โกรธนั่นแหละ เป็นโมหะและเป็นไปเพื่อเบียฬตนเบียฬคนอื่น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ในโลกนี้โลกหน้า นี่แหละชื่อว่าความประมาท หรือโมหะ ความหลง และประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตได้

ดั่งพระพุทธภาษิตที่ทรงแสดงไว้ในกาลามสูตร ส่วนความคิดที่ประกอบด้วยประโยชน์ในโลกนี้โลกหน้า หรือคิดอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศล เช่นคิดอยู่ในเรื่องสัมปทาประโยชน์โลกนี้ ๔ อย่าง โลกหน้า ๔ อย่าง บุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ สติปัฏฐาน ๔ ก็มีมากอารมณ์ แต่ก็เป็นกุศลประกอบด้วยประโยชน์โลกนี้โลกหน้า จึงไม่ชื่อว่าโมหะความหลงและ ความประมาท

ถาม *ข้าพเจ้าฟังท่านอธิบายในส่วนประโยชน์โลกหน้า ก็พอจะเห็นด้วยว่า ไม่หลงไม่ประมาท เพราะระลึกอยู่ในส่วนกุศล แต่ประโยชน์โลกนี้ ๔ อย่างนั้น ถ้าใจไปหมกมุ่นเข้า จะไม่เป็นความหลงและความประมาทหรือ เพราะประโยชน์โลกนี้ ๔ อย่างนั้นเป็นกาม ถ้าไปกำหนดยินดีในทรัพย์สมบัติเหล่านี้ ก็ชื่อว่ากำหนัดในวัตถุกาม ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ พระอริยสาวกไม่ได้ประกอบแต่ประโยชน์โลกนี้ ๔ อย่างเท่านั้น ท่านถึงพร้อมด้วยประโยชน์โลกหน้า ๔ อย่างด้วย เพราะประโยชน์โลกหน้ามีปัญญาสัมปทาอยู่ด้วย เพราะฉะนั้นจึงไม่หลงและไม่ประมาทส่วนผู้ประกอบแต่ประโยชน์โลกนี้ ๔ อย่าง ไม่ถึงพร้อมด้วยประโยชน์โลกหน้า ๔ อย่าง ก็ต้องหลงและประมาท เป็นธรรมดาเพราะไม่มีสัมมาปฏิบัติ

ถาม ถ้าเช่นนั้น โมหะก็หยาบมากจึงประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตได้ แต่ทำไมจึงไม่รู้จักลักษณะของโมหะ คงรู้จักแต่โทสะ

ตอบ ที่ไม่รู้จักลักษณะของโมหะ เพราะปล่อยสติมัวคิดเลอะพูดเลอะทำเลอะอยู่ จึงไม่รู้ว่าเป็นโทษถึงราคะความกำหนัดยินดีมีโทษก็ไม่รู้ เพราะเป็นสุขเวทนา คงรู้จักแต่โทสะ เพราะร้อนใจไม่มีสุขเป็นทุกขเวทนา

ถาม อ้อ!...เช่นนี้จึงไม่รู้ เพราะราคะความกำหนัดยินดีเกิดขึ้นเสวยสุขเวทนา โทสะความประทุษร้ายเกิดขึ้นเสวยทุกขเวทนา โมหะความหลงเกิดขึ้นเสวยอทุกขมสุขเวทนา เคยได้ยินเขาบ่นกันว่าเกิดกิเลสหรือร้อนใจอะไรๆ เป็นเรื่องของโทสะทั้งนั้น ส่วนราคะหรือโมหะไม่ใคร่ได้บ่นว่าร้อนใจ

ตอบ กิเลสที่เป็นประเภทราคะ โทสะ โมหะ ๓ อย่างนี้ ท่านรวมเข้าไว้ว่าเป็นเหตุให้เกิดบาปอกุศลเหล่าอื่นๆ มากมายหลายประการ บรรดาอกุศลทั้งหลายที่เกิดขึ้นในใจได้ ก็อาศัยมูล ๓ คือโลภะ (ราคะรวมเป็นพวกเดียวกัน) โทสะ โมหะ นี้แหละ เป็นรากเง่าของเหล่าอกุศลเหล่าอื่นๆ บรรดาที่เป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาป

ถาม กิเลสมีหลายอย่าง ถ้าเราไม่รู้จักลักษณะแล้วจะละอย่างไรได้ เพราะฉะนั้นการรู้จักแต่โทสะอย่างเดียวเท่านั้น ดูเป็นการบกพร่องมาก เพราะผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติก็รู้จักลักษณะของโทสะอย่างเดียวเหมือนกัน

ตอบ ถูกแล้ว เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงไว้ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ให้พิจารณาเห็นในจิตเนืองๆ อยู่ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่าจิตมีโทสะ หรือจิตมีโมหะก็รู้ชัดว่าจิตมีโมหะ หรือจิตหายราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ชัดว่าจิตหายราคะ โทสะ โมหะ นี่ข้าพเจ้ากล่าวโดยย่อเพียง ๓ อย่างเท่านั้น แต่จิตตานุปัสนาสติปัฏฐานของท่านมี ๑๖ อย่าง

ถาม *พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนสาวกในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้รู้เรื่องในตัวคือ กาย เวทนา จิตธรรม เช่นจิตที่เป็นอกุศลหรือกุศลก็ให้รู้ ตลอดกระทั่งขันธ์ อายตนะธาตุ เพราะฉะนั้นพระสาวกของท่านจึงชำนาญในอริยสัจ ๔ ธรรมเหล่าใดประเภททุกข์ เป็นส่วนควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่าใดประเภทสมุทัยเป็นส่วนควรละธรรมเหล่าใด ประเภทนิโรธเป็นส่วนควรทำให้แจ้ง ธรรมเหล่าใดประเภทมรรค เป็นส่วนควรเจริญ ท่านเข้าใจได้ความกันดีจึงทำหน้าที่ของอริยสัจ ๔ ถูก เพราะฉะนั้นท่านจึงถึงมรรคและผลได้ง่าย*

ตอบ ถูกแล้ว ก็เดี๋ยวนี้เราไม่รู้ว่าการทำกิจของอริยสัจ ๔ ต้องทำที่ในตัว เช่น กำหนดทุกข์ ทุกข์ที่มีอยู่ในตัวตามความเป็นจริง คือขันธ์ อายตนะ ธาตุ นามรูป การละสมุทัยคือกามตัณหา ภวตัณหา วิภาวตัณหา ๓ อย่างนี้ ที่เกิดขึ้นในใจจริงๆ การทำนิโรธให้แจ้ง คือดับสมุทัย ก็ต้องดับกิเลสความอยากของตนที่เกิดขึ้นในใจให้หมดไปจริงๆ และเจริญมรรค คือศีล สมาธิ ปัญญา ๓ สิกขานี้ ก็ต้องให้เกิดขึ้นในกาย วาจา ใจ และทิฏฐิของตนจริงๆ อย่างนี้ จึงชื่อว่าทำถูกหน้าที่ ของอริยสัจ ๔ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมสั่งสอนสาวกให้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ก็คือให้รู้เห็นของที่มีอยู่ในตัวจริงๆ แต่เราไม่เข้าใจ จึงคิดเห็นเป็นสูง ไม่สามารถจะทำได้ จึงไม่ตรัสรู้ตาม

ถาม *น่าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคที่ทรงแสดงธรรมสั่งสอนให้เจริญอสุภสัญญา ความจำหมายในกายว่าไม่งาม ปฏิกูลน่าเกลียดทั้งตนและผู้อื่น หรือพิจารณาให้เห็นโทษของกาม เห็นอานิสงส์ของเนกขัมมะ นี่เป็นปฏิปทาเพื่อจะละราคะความกำหนัดยินดีที่ยังไม่เกิดขึ้นในใจไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมหายไป และทรงสั่งสอนให้เจริญเมตตาทั่วไปในสัตว์ไม่มีประมาณและเจริญอพยาบาทสังกัปปะดำริไม่พยาบาทและมีขันติความอดใจไม่โกรธ ธรรมเหล่านี้เป็นปฏิปทาเพื่อจะละโทสะ ความโกรธประทุษร้ายที่ยังไม่เกิดขึ้นในใจไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมหายไปและทรงแสดงธรรมสั่งสอนให้เจริญอินทรีสังวร ความระวังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลาที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้อารมณ์ด้วยใจ ๖ อย่างนี้ ที่ดีคืออิฏฐารมณ์ ที่ไม่ดีคืออนิฏฐารมณ์ ไม่ให้อภิชฌาโทมนัส คือความยินดียินร้าย เกิดขึ้นครอบงำใจได้ และเจริญสติปัฏฐาน ๔ และยินดีในความไม่ประมาท เห็นภัยในความประมาทและเจริญอวิหิงสา สังกัปปะ ดำริในความไม่เบียดเบียฬ ธรรมเหล่านี้เป็นปฏิปทา เพื่อจะละโมหะ ความหลงที่ยังไม่เกิดขึ้นในใจไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมหายไป*

ตอบ สาธุ!...ท่านเข้าใจได้ความในคำสอนของพระผู้มีพระภาค ในการละราคะ โทสะ โมหะ ชัดเจน แจ่มแจ้งดีจริง ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความสามารถรอบรู้ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของท่านด้วย

ถาม ข้าพเจ้าสังเกตดูเวลาเจ็บไข้ ทำไมจึงมีสติมากแลเห็นทุกข์ชัด เวลาหายเจ็บแล้ว ไม่เห็นทุกข์และสติก็น้อย ต้องเพียรตั้งใจให้มีสติ แต่ถึงเช่นนั้นก็ไม่เห็นทุกข์เหมือนเวลาเจ็บ

ตอบ เวลาเจ็บเสวยทุกขเวทนา เวทนาที่ปรากฏอยู่นั้นเป็นธัมมารมณ์คู่กับใจ จึงเกิดมโนวิญญาณความรู้ทางใจ ชื่อว่า มโนสัมผัสสชาทุกขเวทนา ผู้ที่ไม่มีสติหรือไม่รู้ความจริง ปฏิฆานุสัยย่อมตามนอน ส่วนผู้ปฏิบัติทราบว่า ปฏิฆะเป็นโทษ จึงเป็นผู้สงบอยู่ กำหนดรู้ทุกขเวทนาที่ปรากฏอยู่นั้นเฉพาะทุกขเวทนาอารมณ์เดียว ครั้นทุกขเวทนาเหล่านั้นดับไปเปลี่ยนเป็นสุขเวทนาหรืออทุกขมสุขเวทนาจึงไม่เห็นทุกข์ เพราะเป็นชั้นสมถะ ไม่ใช่เห็นทุกข์อริยสัจ หรือเห็นทุกข์ไตรลักษณ์ที่เป็นชั้นปัญญา จึงไม่ทั่วไปในอารมณ์ทั้งปวง

ถาม การเห็นทุกขเวทนาในเวลาเจ็บไข้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเห็นทุกข์ในไตรลักษณ์ เพราะมีสติสงบอยู่ผิดกับผู้ไม่ปฏิบัติ แต่ไม่รู้ว่าเป็นชั้นสมถะ สำคัญว่าเป็นชั้นปัญญา แต่รู้สึกแปลกใจว่าเวลาที่หายเจ็บแล้วทำไมจึงไม่เห็นทุกข์ ขอท่านจงอธิบายในการรู้ทุกข์ที่เป็นลักษณะของมโนวิญญาณ และมีสติสงบอยู่เป็นชั้นสมถะและการเห็นทุกข์ที่เป็นชั้นปัญญาให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ตอบ เช่น เวลาเจ็บ เจ็บนั้นเป็นธัมมารมณ์คู่กับใจ จึงเกิดความรู้ทางใจชื่อว่ามโนวิญญาณ แม้ผู้ที่ไม่ปฏิบัติเวลาเจ็บไข้เขาก็รู้ว่าเจ็บ เพราะวิญญาณขันธ์ของใคร ๆ ก็มีด้วยกันทุกๆ คน เพราะฉะนั้นความรู้ทุกขเวทนาในเวลาเจ็บ จึงเป็นลักษณะของวิญญาณขันธ์ ผู้ปฏิบัติมีสติสงบใจไม่มีนิวรณ์มาครอบงำใจ นี่เป็นชั้นสมถะ ไม่เชื่อว่าเห็นทุกข์ที่เป็นชั้นปัญญา คงได้ชื่อว่าวิริยะ สติ สมาธิ เพราะปัญญานั้นไม่ใช่รู้อยู่เฉยๆเฉพาะอารมณ์เดียว คือมีสติสงบอยู่ และรู้เห็นความจริงของทุกข์ทั่วไปในขันธ์อายตนะ ธาตุ นามรูปตามความเป็นจริงอย่างไร หรือเห็นว่าสังขารทั้งหลายเป็นทุกข์แจ่มแจ้ง ชัดเจน จึงเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น นี่เป็นชั้นปัญญา

ถาม *รู้สุขเวทนา รู้ทุกขเวทนา รู้อทุกขมสุขเวทนา อย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นเป็นอารมณ์ปัจจุบัน และรู้สัญญาความจำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรสจำโผฏฐัพพะจำธัมมารมณ์ ๖ อย่างนี้ ที่เกิดขึ้นเป็นอารมณ์ปัจจุบัน หรือรู้สังขาร ความนึกความคิด เป็นบุญเป็นบาป และไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป ที่เกิดขึ้นเป็นอารมณ์ปัจจุบัน ความรู้ธัมมารมณ์ คือเวทนา สัญญา สังขาร เหล่านี้เป็นลักษณะของมโนวิญญาณความรู้ทางใจใช่ไหม*

ตอบ ใช่ ถูกแล้ว ท่านเข้าใจได้ความในเรื่องธัมมารมณ์ถูกต้องแบบแผนดีจริง

ถาม *ทุกขอริยสัจ กับ ทุกข์ในไตรลักษณ์เหมือนกันหรือต่างกัน*

ตอบ ต่างกัน ทุกขอริยสัจนั้นแคบกว่าทุกข์ในไตรลักษณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแต่ส่วนสังขารที่มีวิญญาณ เช่นคนหรือสัตว์ แบ่งเป็น ๒ ตอนชาติความเกิด ชราความแก่ มรณะความตาย ทุกข์กายเหล่านี้ที่เป็นเองไม่ประกอบด้วยกิเลสนี่ตอนหนึ่ง ทุกข์ตั้งแต่โสกะความโศก ปริเทวะความบ่นร่ำไรรำพัน โทมนัสความทุกข์ใจ อุปายาส ความคับแค้นก็ล้วนเป็นทุกข์

อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข ความประสบกับสัตว์และสังขารที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์

ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขาร ซึ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์

*ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ*ปรารถนาสิ่งใดย่อมไม่ได้ แม้ข้อที่ไม่สมประสงค์นั้นเป็นทุกข์

สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทา นกฺขนฺธาน ทุกฺขา โดยย่ออุปาทานักขันธ์ทั้งห้าเป็นทุกข์

ทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้เป็นทุกข์ของคนที่ประกอบด้วยกิเลสทุกข์ตั้งแต่โสกะจนถึงความยึดมั่นในขันธ์ ๕ เหล่านี้ ไม่มีแก่ท่านผู้ไม่มีกิเลสและสุขเวทนาไม่มีในทุกขสัจ ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์นั้นกว้างทั่วไปในสังขารที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง ส่วนเวทนาก็รวมหมดทั้งสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาคงรวมเป็นทุกขลักษณะ ดั่งพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ และทุกข์ในไตรลักษณ์เป็นสภาวทุกข์ล้วน ๆ ไม่ประกอบด้วยกิเลส

ถาม *ทุกขเวทนา ทุกขอริยสัจ ทุกข์ในไตรลักษณ์ก็ต่างกัน เช่นเวลาเจ็บไข้ ก็เป็นทุกขเวทนา เวลาหายเจ็บสบายดีแล้ว ก็เปลี่ยนเป็นสุขเวทนา ส่วนทุกขอริยสัจและทุกข์ในไตรลักษณ์ไม่มีเวลาเปลี่ยนเป็นสุขบ้างหรือ*

ตอบ ไม่มีเวลาเปลี่ยนเป็นสุข คงมีแต่ทุกข์ส่วนเดียว เพราะชาติชรามรณะทุกข์๔ อย่างนี้มีประจำอยู่ในร่างกายเป็นประเภททุกขสัจ เพราะฉะนั้นสุขในอริยสัจจึงไม่มี คงมีแต่ทุกขสัจ ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์นั้น สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ทั้ง ๓ อย่างนี้ก็เป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ และขันธ์ อายตนะ ธาตุ นาม รูป ชีวิต จิตใจ ก็เป็นทุกข์ในไตรลักษณ์หมด ตลอดกระทั่งสังขารที่มีวิญญาณครอง และสังขารที่ไม่มี วิญญาณครอง ก็เป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ เพราะฉะนั้นสุขในไตรลักษณ์จึงไม่มี คงมี แต่ทุกข์ในไตรลักษณ์

ถาม *น่าอัศจรรย์ใจ เมื่อความจริงมีแต่ทุกข์ ทั้งสังขารที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง ทำไมจึงไม่รู้ว่าเป็นทุกข์ จึงตั้งใจแสวงหาสุข*

ตอบ ก็เพราะชอบสุขเวทนา จึงเป็นเหตุให้เกิดตัณหา ๓ เพราะไม่รู้ว่าสุขเวทนาก็เป็นทุกข์ในไตรลักษณ์

ถาม *เพราะไม่ได้กำหนดตามความเป็นจริง จึงสำคัญว่าจะหาสุขได้ในเหล่าสังขาร อวิชชา ภวตัณหาจึงเกิดในใจได้มาก สังสารวัฏฏ์จึงไม่มีที่สุด*

ตอบ เพราะสังขารที่มีวิญญาณครอง และไม่มีวิญญาณครอง เป็นทุกข์อยู่เสมอ ไม่มีสุข ผู้ที่ไม่รู้ความจริง อัธยาศัยใจคอนั้นชอบสุข ทุกข์ไม่ชอบ จึงแสวงหาอามิสสุข คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ดีเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ครั้นหามาได้ก็กำหนัดยินดีติดอยู่เพลิดเพลินพัวพันเกิดสุขโสมนัสในกามเหล่านั้น ครั้นกามารมณ์ที่ตนชอบ เหล่านั้นวิบัติไป จึงเกิดความเดือดร้อน เศร้าโศกเสียใจ เพราะกามารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ก็เป็นสังขารที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง

ถาม *สุขที่เกิดแต่ความยินดีในกาม ไม่ใช่เวทนาขันธ์ส่วนเดียว มีกิเลสเข้าประกอบอยู่ด้วย ส่วนเวทนานั้นเป็นทุกข์ ความกำหนัดยินดีนั้นเป็นสมุทัย แม้จะแสวงหากามารมณ์ในโลกที่ดีๆ มาให้มากสักเท่าใด ก็คงได้มา ๒ อย่างคือ ทุกข์กับร้อน*

ตอบ ถูกแล้ว เพราะฉะนั้นพระอริยสาวกผู้สดับแล้ว ฝึกใจในคำสอนของพระผู้มีพระภาค จึงไม่แสวงหากาม ไม่แสวงหาภพ เพราะความยินดีในกามในภพนั้นเป็นสมุทัย ส่วนกามและภพนั้นเป็นทุกข์เพราะเป็นสังขาร แต่ยังแสวงหาพรหมจรรย์อยู่ เพราะท่านยังไม่เสร็จกิจเช่นพระเสขบุคคล ส่วนพระอเสขบุคคลนั้นเสร็จกิจ แม้พรหมจรรย์ท่านก็ไม่แสวงหา ที่เรยกว่าอริยวาสธรรม

ถาม *เช่นนั้นปุถุชนที่ไม่ได้ฝึกใจในธรรมของสัตบุรุษ ไม่รู้ว่าสังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ จึงปรารถนากามารมณ์ที่ดีๆ ชื่อว่าแสวงหากาม และปรารถนาภพชาติที่ดีๆ ชื่อว่าแสวงหาภพ แต่ไม่ได้แสวงหาพรหมจรรย์ เช่นให้ทานรักษาศีล ก็ตั้งใจปรารถนาเพื่อจะให้ไปเกิดในสวรรค์เป็นต้น เพราะไม่รู้ว่าสวรรค์นั้นก็เป็นสังขารไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เป็นทุกข์เหลือทน ทนอยู่ไม่ได้จะต้องดับไป เพราะฉะนั้นเหล่าเทวดาทั้งหลายได้เสวยสุขเวทนาจึงเรียกว่าสุคติที่ไปดี แต่ถึงเช่นนั้นก็ทนความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ของสังขารไม่ไหว จึงได้จุติเพราะฉะนั้นเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในสุคติก็ประกอบด้วยชาติ ชรา มรณะ*

ตอบ น่าสลดใจในผู้ที่ไม่รู้ความจริงของสังขาร จะป่วยกล่าวไปใยถึงในเวลาทำความชั่ว แต่เวลาที่ทำความดีเช่นทาน ศีล ภาวนาเป็นต้น ก็ยังปรารถนากามารมณ์อยู่อีก ชาตินี้ได้รับความร้อนใจ เพราะกามทั้งหลายเหล่านั้นเชือดเฉือนใจให้เดือดร้อน มากครั้งเหลือที่จะนับราวกับเขียงที่ถูกสับจนนับแผลไม่ถ้วน แต่ถึงเช่นนั้นก็ยังไม่เข็ด คงมีความกำหนัดยินดีกามทั้งหลายในโลกนี้ตามเคย แม้ทำบุญให้ทานอะไรๆ มากก็ตามน้อยก็ตาม ยังตั้งใจปรารถนากามารมณ์ที่ดีๆ ทั้งหลาย ให้ไปดักคอยอยู่โลกหน้าอีก เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสอน ให้ถอนใจเสียจากความกำหนัดยินดีในกามทั้งหลาย เหมือนกุญชรถอนตนขึ้นจากหล่มฉะนั้น สมด้วยพระพุทธภาษิตในคาถาธรรมบทนาควรรคที่ ๒๓ ว่า

อปฺปมาทรตา โหถ ท่านทั้งหลายจงยินดีในความไม่ประมาท
สจิตฺตมนุรกฺขถ จงตามรักษาจิตของตน
ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ จงถอนตนขึ้นจากหล่มที่ถอนได้ยาก
ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโร เหมือนช้างตกหล่มถอนตนขึ้นจากหล่มได้ฉะนั้น

ถาม *สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง และเป็นทุกข์อยู่ตามธรรมดา เพราะฉะนั้นใครจะเห็นความจริงก็ตาม หรือไม่เห็นความจริงก็ตาม คงเป็นเช่นนั้นอยู่เสมอทุกเมื่อ*

ตอบ ถูกแล้ว สังขารทั้งหลายมีลักษณะเหมือนเรือนไฟไหม้ ไม่มีเวลาหยุดพัก ไหม้นามรูปไปกว่าจะหมด ไฟที่ไหม้บ้านเรือนยังช่วยกันดับได้ ส่วนกองทุกข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความตาย ไม่มีใครจะมีอำนาจบังคับให้ดับได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า กองทุกข์

ถาม *จะทำในใจแยบคายอย่างไรที่จะไม่ให้ติดในอารมณ์ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน*

ตอบ ก็ต้องมีสติสังเกตดูอารมณ์ที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ดับไปหมดแล้ว อารมณ์ที่เป็นอนาคตยังไม่มาถึง เดี๋ยวนี้ก็ไม่มีเลยสักอารมณ์เดียว อารมณ์ที่เกิดขึ้นใหม่เป็นปัจจุบัน เกิดขึ้นครั้งใดก็ดับไปครั้งนั้นทุก ๆ อารมณ์ไป ไม่มีเหลืออยู่เลยแม้แต่อารมณ์เดียว เพราะฉะนั้นอายตนะภายในภายนอกกระทบกันเข้าครั้งใดก็ดับไปในอารมณ์นั้น ย่อมพลัดกันอยู่เสมอ เช่น ตาเห็นรูปเกิดความรู้ทางตาแล้วก็ดับไป ตานั้นย่อมพลัดกันกับรูป หูได้ฟังเสียงกิดความรู้ทางหูแล้วก็ดับไป หูนั้นย่อมพลัดกันกับเสียง จมูกได้ดมกลิ่นเกิดความรู้ทางจมูกแล้วก็ดับไป จมูกนั้นย่อมพลัดกันกับกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส เกิดความรู้ทางลิ้นแล้วก็ดับไป ลิ้นนั้นย่อมพลัดกันกับรส กายถูกต้อง โผฏฐัพพะ เกิดความรู้ทางกายแล้วก็ดับไป กายนั้นย่อมพลัดกันกับโผฏฐัพพะ ใจได้รับธัมมารมณ์เกิดความรู้ทางใจแล้วก็ดับไป ใจนั้นย่อมพลัดกันกับธัมมารมณ์

ถาม *เมื่ออารมณ์ที่เป็นอดีตก็ดับไปหมด อารมณ์ที่เป็นอนาคตก็ยังไม่มาถึง คงมีแต่อารมณ์ปัจจุบันปรากฏขึ้นครั้งใดก็ดับไปครั้งนั้นก็เช่นนั้นความชอบใจในอารมณ์ ๖ ที่ดี หรือความอยากได้อารมณ์ ๖ ที่ดี จะได้รับประโยชน์อะไรเล่า*

ตอบ ไม่ได้รับประโยชน์อะไร ได้รับแต่ความร้อนใจอย่างเดียวเท่านั้น เพราะความชอบความอยากนั้นสมุทัยจึงได้รับผลแต่ทุกข์

ถาม *เห็นอนิจจังกับเห็นทุกข์นั้นต่างกันอย่างไร*

ตอบ เห็นอนิจจังนั้นเป็นหน้าปฏิเสธ คือเห็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ นาม รูป ไม่มีเที่ยงไม่มีคงที่ยั่งยืน เห็นทุกข์นั้นเป็นหน้ารับ คือเห็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ นาม

รูป ว่าเป็นทุกข์เหลือทนและทนไม่ได้จะต้องดับไปจึงได้ต่างกัน

ถาม *เห็นอนัตตาเป็นหน้ารับหรือหน้าปฏิเสธ*

ตอบ เห็นอนัตตาคือเห็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ นาม รูป ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร และไม่ใช่ตัวตนเป็นหน้าปฏิเสธ แต่ละเอียดกว้างขวางกว่าเห็นอนิจจังหรือเห็นทุกข์

ถาม *เห็นอนัตตาละเอียดกว้างขวางกว่าเห็นอนิจจังหรือเห็นทุกข์นั้นอย่างไรขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ เห็นอนิจจังหรือเห็นทุกข์นั้น คือเห็นแต่ฝั่งสังขารทั้งหลายที่เป็นฝ่ายสังขตะส่วนเดียว เห็นอนัตตานั้นคือเห็นสองฝั่ง คือบรรดาธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายสังขตะคือสังขาร และธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอสังขตะที่เรียกว่าวิสังขารคือพระนิพพาน ดั่งแบบว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน

ถาม *อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ กระทบกันเข้าแล้วก็ดับไปไม่ใช่ตัวตน แต่ใจที่ยังไม่รู้ความจริง เห็นเป็นเราเป็นเขาเป็นของเรา ที่เรียกว่าตัณหามานะทิฏฐิ จึงเกิดฉันทราคะและความอยากขึ้นในเวลาที่ได้เห็นและได้ฟัง หรือได้ทราบด้วยจมูก ลิ้น กาย และได้รู้ด้วยใจ ถ้าไม่ได้ฟังคำสอนและไม่ได้ฝึกใจในธรรมของพระผู้มีพระภาค ก็ต้องเห็นผิดอยู่อย่างนี้ ไม่มีเวลารู้*

ตอบ ข้าพเจ้านึกถึงพระพุทธภาษิตในโสฬสปัญหาที่ตรัสตอบเหมกะมาณพว่า

อิธ ทิฏฺฐสุตมุตํ วิญฺญาเตสุ จ เหมก ฉนฺทราควิโนทนํ นิพฺพานปทมจฺจุตํ ดูก่อนเหมกะ ธรรมชาติคือพระนิพพาน เป็นธรรมไม่เคลื่อนคลาย เป็นที่ถ่ายถอนความกำหนัดพอใจในอารมณ์ที่น่ารักทั้งหลาย อันตนได้เห็นแล้วได้ฟังแล้วได้ทราบแล้ว ด้วยจมูกลิ้นกาย และได้รู้แล้วด้วยใจในโลกนี้

เอตทญฺญาย เย สตา ชนเหล่าใดตรัสรู้พระนิพพานนั้นแล้ว

ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตา เป็นคนที่มีสติมีธรรมได้เห็นแล้วดับกิเลสเสียได้

อุปสนฺตา จ เต สทา ชนเหล่านั้นเป็นผู้สงบระงับกิเลสได้ทุกเมื่อ

ติณฺณา โลเก วิสตฺติกนฺติ ได้ข้ามพ้นตัณหาความอยากอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้

ปฏิปัตติปุจฉาวิสัชนา

(ฉบับเดิมพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๖)

ถาม *ผู้ปฏิบัติศาสนาโดยมากปฏิบัติอยู่แค่ไหน*

ตอบ ปฏิบัติอยู่ภูมิกามาพจรกุศลโดยมาก

ถาม *ทำไมจึงปฏิบัติอยู่เพียงนั้น*

ตอบ อัธยาศัยของคนโดยมากยังกำหนัดอยู่ในกามเห็นว่ากามารมณ์ที่ดีเป็นสุข ส่วนที่ไม่ดีเห็นว่าเป็นทุกข์จึงได้ปฏิบัติในบุญกิริยาวัตถุ มีการฟังธรรมให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น หรือภาวนาบ้างเล็กน้อย เพราะความมุ่งเพื่อจะได้สวรรค์สมบัติ มนุษย์สมบัติ เป็นต้น ก็คงเป็นภูมิกามาพจรกุศลอยู่นั่นเอง เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมถึงสุคติบ้าง ไม่ถึงบ้างแล้วแต่วิบากจะซัดไป เพราะไม่ใช่นิตยบุคคล คือ ยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่บรรลุโสดาปัตติผล

ถาม *ก็ท่านผู้ปฏิบัติที่ดีกว่านี้ไม่มีหรือ*

ตอบ มี แต่ว่าน้อย

ถาม *น้อยเพราะเหตุอะไร*

ตอบ น้อยเพราะกามทั้งหลายเท่ากับเลือดในอกของสัตว์ยากที่จะละความยินดีในกามได้ เพราะการปฏิบัติธรรมละเอียด ต้องอาศัยกายวิเวก จิตตวิเวก จึงจะเป็นไปเพื่ออุปธิวิเวก (อุปธิ = สิ่งนุงนัง, สภาวะกลัว กิเลส สิ่งที่ยังระคนด้วยกิเลส) เพราะเหตุนี้แล้วจึงทำได้ด้วยยาก แต่ไม่เหลือวิสัยต้องเป็นผู้เห็นทุกข์จริง ๆ จึงจะปฏิบัติได้

ถาม *ถ้าจะปฏิบัติเพียงภูมิกามาพจรกุศล ดูไม่แปลกอะไร เพราะเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นภูมิกามาพจรอยู่แล้วส่วนการปฏิบัติจะให้ดีกว่าเก่าก็ต้องให้เลื่อนชั้นเป็นภูมิรูปาวจร หรืออรูปาวจรแลโลกอุดร จะได้แปลกจากเก่า?*

ตอบ ถูกแล้ว ถ้าคิดดูคนนอกพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุฌานชั้นสูงๆ ก็มีคนในพุทธกาลท่านก็ได้บรรลุมรรคแลผล มีพระโสดาบัน และพระอรหันต์โดยมาก นี่เราก็ไม่ได้บรรลุฌาน เป็นอันสู้คนนอกพุทธกาลไม่ได้ แลไม่ได้บรรลุมรรคผลเป็นอันสู้คนในพุทธกาลไม่ได้

ถาม *เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำอย่างไรดี*

ตอบ ต้องทำในใจให้เห็นตามพระพุทธภาษิตที่ว่า

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ ถ้าว่าบุคคลเห็นซึ่งสุขอันไพบูลย์ เพราะบริจาคซึ่งสุขมีประมาณน้อยเสียไซร้

จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ สุขํ บุคคลผู้มีปัญญาเครื่องทรงไว้ เมื่อเล็งเห็นซึ่งสุขอันไพบูลย์ พึงละเสียซึ่งสุขมีประมาณน้อย

ถาม *สุขมีประมาณน้อยได้แก่สุขชนิดไหน*

ตอบ ได้แก่สุขซึ่งเกิดแต่ความยินดีในกาม ที่เรียกว่าอามิสสุข นี่แหละสุขมีประมาณน้อย

ถาม *ก็สุขอันไพบูลย์ได้แก่สุขชนิดไหน*

ตอบ ได้แก่ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่เรียกว่านิรามิสสุข ไม่เจือด้วยกาม นี่แหละสุขอันไพบูลย์

ถาม *จะปฏิบัติให้ถึงสุขอันไพบูลย์ จะดำเนินทางไหนดี*

ตอบ ก็ต้องดำเนินทางองค์มรรค ๘

ถาม *องค์มรรค ๘ ใครๆ ก็รู้ ทำไมจึงเดินกันไม่ใคร่จะถูก*

ตอบ เพราะองค์มรรคทั้ง ๘ ไม่มีใครเคยเดิน จึงเดินไม่ใคร่ถูก พอถูกก็เป็นพระอริยเจ้า

ถาม *ที่เดินไม่ถูกเพราะเหตุอะไร*

ตอบ เพราะชอบเดินทางเก่า ซึ่งเป็นทางชำนาญ

ถาม *ทางเก่านั้นคืออะไร*

ตอบ ได้แก่กามสุขัลลิกานุโยค แล อัตตกิลมถานุโยค

ถาม *กามสุขัลลิกานุโยคนั้นคืออะไร*

ตอบ ความทำตนให้เป็นผู้หมกมุ่นติดอยู่ในกามสุขนี้แล ชื่อว่ากามสุขัลลิกานุโยค

ถาม *อัตตกิลมถานุโยคได้แก่ ทางไหน*

ตอบ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติผิด แม้ประพฤติเคร่งครัดทำตนให้ลำบากสักเพียงไร ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ ซึ่งมรรค ผล นิพพาน นี่แหละเรียกว่า อัตตกิลมถานุโยค

ถาม *ถ้าเช่นนั้นทางทั้ง ๒ นี้เห็นจะมีคนเดินมากกว่ามัชฌิมาปฏิปทาหลายร้อยเท่า*

ตอบ แน่ทีเดียว พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้จึงได้ทรงแสดงก่อนธรรมอย่างอื่นๆ ที่มาแล้วในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่อให้สาวกเข้าใจ จะได้ไม่ดำเนินในทางทั้ง ๒ มาดำเนินในทางมัชฌิมาปฏิปทา

ถาม *องค์มรรค ๘ ทำไมจึงยกสัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นกองปัญญาขึ้นแสดงก่อน ส่วนการปฏิบัติของผู้ดำเนินการทางมรรค ต้องทำศีลไปก่อนแล้วจึงทำสมาธิแลปัญญา ซึ่งเรียกว่าสิกขาทั้ง ๓*

ตอบ ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่าจะเป็น ๒ ตอน ตอนแรกส่วนโลกิยกุศล ต้องทำศีล สมาธิ ปัญญาเป็นลำดับไป ปัญญาที่เกิดขึ้นยังไม่เห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ สังโยชน์ ๓ ยังละไม่ได้ ขีดของใจเพียงนี้เป็นโลกีย์ ตอนที่เห็นอริยสัจจ์แล้ว ละสังโยชน์ ๓ ได้ ตอนนี้เป็นโลกุตตร

ถาม *ศีลจะเอาศีลชนิดไหน*

ตอบ ศีลมีหลายอย่าง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ แต่ในที่นี้ประสงค์ศีล ที่เรียกว่า สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว แต่ต้องทำให้บริบูรณ์

ถาม *สัมมาวาจา (สมฺมาวาจา) คืออะไร?*

ตอบ	*มุสาวาทา เวรมณี*	เว้นจากพูดเท็จ
	ปิสุณายวาจาย เวรมณี	เว้นจากพูดส่อเสียดให้เขาแตกร้าวกัน

ผรุสาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ
สัมผัปปลาปา (สมฺผปฺปลาปา) เวรมณี เว้นจากพูดโปรยประโยชน์

ถาม *สัมมากัมมันโต (สมฺมากมฺมนฺโต) กระทำชอบนั้นมีกี่อย่าง?*

ตอบ มี ๓ อย่าง คือ

ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์
อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์
อพรหมจริยา เวรมณี เว้นจากอสัทธรรม ไม่ใช่พรหมจรรย์

ถาม *สัมมากัมมันโต (สมฺมากมฺมนฺโต) ในที่อื่นๆ โดยมากเว้นอพฺรหฺม ส่วนในมหาสติปัฏฐาน ทำไมจึงเว้นกาเมสุมิจฉาจาร?*

ตอบ ความเห็นของข้าพเจ้าว่าที่ทรงแสดงศีลอพรหม (อพฺรหฺม) เห็นจะเป็นด้วยรับสั่งแก่ภิกษุ เพราะว่าภิกษุเป็นพรหมจารีบุคคลทั้งนั้น ส่วนในมหาสติปัฏฐาน ๔ ก็รับสั่งแก่ภิกษุเหมือนกัน แต่ว่าเวลานั้นพระองค์เสด็จประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกุรุ พวกชาวบ้านเห็นจะฟังอยู่มาก ท่านจึงสอนให้เว้นกามมิจฉาจาร เพราะชาวบ้านมักเป็นคนมีคู่

ถาม *สัมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ เว้นจากมิจฉาชีพนั้นเป็นอย่างไร?*

ตอบ บางแห่งท่านก็อธิบายไว้ว่า ขายสุรา ยาพิษ ศัสตราอาวุธ หรือขายสัตว์มีชีวิตต้องเอาไปฆ่าเป็นต้น เหล่านี้แหละเป็นมิจฉาชีพ

ถาม *ถ้าคนที่ไม่ขายของเหล่านี้ก็เป็นสัมมาอาชีโว อย่างนั้นหรือ?*

ตอบ ยังเป็นไม่ได้ เพราะวิธีโกงของคนมีหลายอย่างนัก เช่น ค้าขายโดยไม่ซื่อมีการโกงตาชั่งตาเต็งหรือเอารัดเอาเปรียบอย่างใดอย่างหนึ่งในเวลาที่ผู้ซื้อเผลอหรือเขาไว้ใจ รวมความพูดว่าอัธยาศัยของคนที่ไม่ซื่อ คิดเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเห็นแต่จะได้สุดแต่จะมีโอกาส จะเป็นเงินหรือของก็ดี ถึงแม้จะไม่ชอบธรรมสุดแต่จะได้เป็นเอาทั้งนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการเหล่านี้ก็เป็นมิจฉาชีพทั้งสิ้นสัมมาอาชีโวจะต้องเว้นทุกอย่าง เพราะเป็นสิ่งที่คดค้อมได้มาโดยไม่ชอบธรรม

ถาม *สัมมาวายาโม ความเพียรชอบนั้นคือเพียรอย่างไร?*

ตอบ *สังวรปธาน* เพียรระวังอกุศลวิตก ๓ ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น
ปหานปธาน เพียรละอกุศลวิตก ๓ ที่เกิดขึ้นแล้วให้หายไป
ภาวนาปธาน เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วไว้ให้สมบูรณ์

ถาม *สัมมาสติ ระลึกชอบนั้นระลึกอย่างไร?*

ตอบ ระลึกอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา ระลึกถึงกาย เวทนานุปัสสนา ระลึกถึงเวทนา จิตตานุปัสสนา ระลึกถึงจิต ธัมมานุปัสสนา ระลึกถึงธรรม

ถาม *สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ คือตั้งใจไว้อย่างไร จึงจะเป็นสัมมาสมาธิ*

ตอบ คือตั้งไว้ในองค์ฌานทั้ง ๔ ที่เรียกว่า ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เหล่านี้แหละเป็นสัมมาสมาธิ

ถาม *สัมมาสังกัปโป (สมฺมาสงฺกปฺโป) ความดำริชอบนั้นดำริอย่างไร?*

ตอบ *เนกขัมมสังกัปโป (เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป)* ดำริออกจากกาม
อัพยาปาทสังกัปโป (อพฺยาปาทสงฺกปฺโป) ดำริไม่พยาบาท
อวิหิงสาสังกัปโป (อวิหิงฺสาสงฺกปฺโป) ดำริในความไม่เบียดเบียน

ถาม *สัมมาวายาโม (เพียร) ก็ละอกุศลวิตา ๓ แล้ว สัมมาสังกัปโป (ดำริ) ทำไมจึงต้องดำริอีกเล่า ?*

ตอบ ต่างกันเพราะสัมมาวายาโม (ความเพียรชอบ)นั้น เป็นแต่เปลี่ยนอารมณ์ เช่น จิตที่ฟุ้งซ่านหรือเป็นอกุศลก็เลิกนึกเรื่องเก่าเสีย มามีสติระลึกอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศล จึงสงเคราะห์เข้าในกองสมาธิ ส่วนสัมมาสังกัปโป (ความดำริชอบ) มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษของกาม เห็นอานิสงส์ของเนกขัมมะ จึงได้คิดออกจากกามด้วยอาการที่เห็นโทษ หรือเห็นโทษของพยาบาทวิหิงสา เห็นอานิสงส์ของเมตตากรุณา จึงได้คิดละพยาบาท วิหิงสา การเห็นโทษแลเห็นอานิสงส์เช่นนี้แหละจึงผิดกับสัมมาวายาโม ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไว้ในกองปัญญา

ถาม *สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบนั้นคือเห็นอย่างไร?*

ตอบ คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่าอริยสัจ ๔ ความเห็นชอบอย่างนี้แหละชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ

ถาม *อริยสัจ ๔ นั้น มีกิจจะต้องทำอะไรบ้าง?*

ตอบ ตามแบบที่มีมาในธรรมจักร มีกิจ ๓ อย่างใน ๔ อริยสัจ รวมเป็น ๑๒ คือ สัจญาณรู้ว่าทุกข์ กิจญาณรู้ว่าจะต้องกำหนด กตญาณรู้ว่ากำหนดเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกขสมุทัยจะต้องละ แลได้ละเสร็จแล้ว และรู้ว่าทุกขนิโรธจะต้องทำให้แจ้ง และได้ทำให้แจ้งเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาจะต้องเจริญ แลได้เจริญเสร็จแล้ว นี่แหละเรียกว่ากิจในอริยสัจทั้ง ๔

ถาม *ทุกข์นั้นได้แก่สิ่งอะไร?*

ตอบ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูป เหล่านี้เป็นประเภททุกขสัจ

ถาม *ทุกข์มีหลายอย่างนักจะกำหนดอย่างไรถูก?*

ตอบ กำหนดอย่างเดียวก็ได้ จะเป็นขันธ์ ๕ หรืออายตนะ ๖ หรือธาตุ ๖ นามรูป อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ไม่ใช่ว่าจะต้องกำหนดทีละหลายอย่าง แต่ว่าผู้ปฏิบัติควรจะรู้ไว้เพราะธรรมทั้งหลายเหล่านี้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

ถาม *การที่จะเห็นอริยสัจก็ต้องทำวิปัสสนาด้วยหรือ?*

ตอบ ไม่เจริญวิปัสสนา ปัญญาจะเกิดอย่างไรได้ เมื่อปัญญาไม่มีจะเห็นอริยสัจทั้ง ๔ อย่างไรได้ แต่ที่เจริญวิปัสสนากันอยู่ ผู้ที่อินทรีย์อ่อนยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ เลย

ถาม *ขันธ์ ๕ ใครๆ ก็รู้ ทำไมจึงกำหนดทุกข์ไม่ถูก?*

ตอบ รู้แต่ชื่อ ไม่รู้อาการขันธ์ตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้นขันธ์ ๕ เกิดขึ้นก็ไม่รู้ว่าเกิดขันธ์ ๕ ดับไปก็ไม่รู้ว่าดับ แลขันธ์มีอาการสิ้นไปเสื่อมไปตามความเป็นจริง อย่างไรก็ไม่ทราบทั้งนั้น จึงเป็นผู้หลงประกอบด้วยวิปลาศ คือ ไม่เที่ยงก็เห็นว่าเที่ยง เป็นทุกข์ก็เห็นว่าเป็นสุข เป็นอนัตตาก็เห็นว่าเป็นอัตตาตัวตน เป็นอสุภไม่งาม ก็เห็นว่า เป็นสุภะงาม เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนสาวกที่มาแล้วในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้รู้จักขันธ์ ๕ แลอายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง จะได้กำหนดถูก

ถาม *ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นมีลักษณะอย่างไร เมื่อเวลาเกิดขึ้นแลดับไปจะได้รู้?*

ตอบ รูปคือธาติดิน ๑๙ น้ำ ๑๒ ลม ๖ ไฟ ๔ ชื่อว่ามหาภูตรูป เป็นรูปใหญ่แล อุปทายรูป ๒๔ เป็นรูปที่ละเอียดซึ่งอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ชื่อว่ารูป แต่จะแจงให้ละเอียดก็มากมาย เมื่ออยากทราบให้ละเอียดก็จงไปดูเอาในแบบเถิด

ถาม *ก็เวทนานั้นได้แก่สิ่งอะไร?*

ตอบ ความเสวยอารมณ์ ซึ่งเกิดประจำอยู่ในรูปนี้แหละ คือบางคราวก็เสวยอารมณ์เป็นสุข บางคราวก็เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ บางคราวก็ไม่ทุกข์ไม่สุข นี่แหละเรียกว่า เวทนา ๓ ถ้าเติมโสมนัส โทมนัส ก็เป็นเวทนา ๕

ถาม *โสมนัสโทมนัสเวทนา ดูเป็นชื่อของกิเลส ทำไมจึงเป็นขันธ์?*

ตอบ เวทนามี ๒ อย่าง คือกายิกะเวทนา เวทนาซึ่งเกิดทางกาย ๑ เจตสิกเวทนา เวทนาซึ่งเกิดทางใจ ๑ สุขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นสุข ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ ๒ อย่างนี้เกิดทางกายโสมนัสโทมนัส อทุกขมสุขเวทนา ๓ อย่างนี้เกิดทางใจ ไม่ใช่กิเลส คือ เช่นกับบางคราวอยู่ดีๆ ก็มีความสบายใจโดยไม่ได้อาศัยความรักความชอบก็มี หรือบางคราวไม่อาศัยโทสะ หรือปฏิฆะไม่สบายใจขึ้นเอง เช่นคนเป็นโรคหัวใจหรือโรคเส้นประสาทก็มี อย่างนี้เป็นขันธ์แท้ ต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ เมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ปรากฏขึ้น นั่นแหละเป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เมื่อเวทนาเหล่านี้ดับหายไปเป็นความดับแห่งเวทนา นี่แหละเป็นขันธ์แท้ เป็นประเภททุกขสัจ

ถาม *เวทนานั้นอาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น?*

ตอบ อาศัยอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖กระทบกันเข้าชื่อว่าผัสสะ เป็นที่เกิดแห่งเวทนา

ถาม *อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะ ๖ ก็ไม่ใช่กิเลส เป็นประเภททุกข์ทั้งนั้นไม่ใช่หรือ?*

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *แต่ทำไมคนเราเมื่อเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส หรือถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้รับอารมณ์ด้วยใจ ก็ย่อมได้เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง*

ไม่ใช่หรือ ก็อายตนะแลผัสสเวทนาก็ไม่ใช่กิเลส แต่ทำไมคนเราจึงเกิดกิเลสและความอยากขึ้นได้เล่า?

ตอบ เพราะไม่รู้ว่าเป็นขันธ์แลอายตนะ แลผัสสเวทนา สำคัญว่าเป็นผู้เป็นคนเป็นจริงเป็นจัง จึงได้เกิดกิเลสและความอยาก เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ ในฉฉักกะสูตรว่าบุคคลเมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้ราคานุสัย (ราคะ: ความยินดีในกาม) ตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้นก็ปล่อยให้ปฏิฆานุสัย (ปฏิฆะ: ความขัดใจ ความแค้นเคือง) ตามนอน อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นก็ปล่อยให้อวิชชานุสัย (อวิชชา : ความไม่รู้จริง ความหลง) ตามนอนการทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เป็นได้ ถ้าบุคคลเมื่อเวทนาทั้ง ๓ เกิดขึ้นก็ไม่ปล่อยให้อนุสัยทั้ง ๓ ตามนอน การทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้มีฐานะที่มีได้เป็นได้ นี่ก็เท่ากับตรัสไว้เป็นคำตายตัวอยู่แล้ว

ถาม *จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้อนุสัยทั้ง ๓ ตามนอน?*

ตอบ ก็ต้องมีสติทำความรู้สึกตัวไว้แลมีสัมปชัญญะความรู้รอบคอบในอายตนะแลผัสสเวทนาตามความเป็นจริงอย่างไร อนุสัยทั้ง ๓ จึงจะไม่ตามนอน สมด้วยพระพุทธภาษิตในโสฬสปัญหาที่๑ ตรัสตอบอชิตะมานพว่า สติ เตสัง นิวารณัง สติเป็นดุจทำนบเครื่องปิดกระแสเหล่านั้น ปัญญา เย เตปิถิยยเร กระแสเหล่านั้นอันผู้ปฏิบัติจะละเสียได้ด้วยปัญญา แต่ในที่นั้นท่านประสงค์ละตัณหา แต่อนุสัยกับตัณหา ก็เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน

ถาม *เวทนาเป็นขันธ์แท้ เป็นทุกข์สัจ ไม่ใช่กิเลส แต่ในปฏิจจสมุปบาท (ปฏิจจ-สมุปบาท:สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น,การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา) ทำไมจึงมีเวทนาปัจจยาตัณหา(เวทนาปัจจยา:เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี) เพราะเหตุอะไร?*

ตอบ เพราะไม่รู้จักเวทนาตามความเป็นจริงเมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เวทนาที่เป็นสุขก็ชอบเพลิดเพลินอยากได้ หรือให้คงอยู่ไม่ให้หายไปเสีย เวทนาที่เป็นทุกข์ ไม่ดีมีมาก็ไม่ชอบ ประกอบด้วยปฏิฆะอยากผลักไสไล่ขับให้หายไปเสีย หรืออทุกขมสุขเวทนาที่มีมาก็ไม่รู้อวิชชานุสัยจึงตามนอนสมด้วยพระพุทธภาษิตในโสฬสปัญหาที่ ๑๓ ที่อุทยะมานพทูลถามว่า กถัง สตัสสะ จรโตวิญญาณัง อุปรุชฌติ

(กถํ สตสฺส จรโตจิญฺญาณํ อุปรุชฺฌติ) เมื่อบุคคลประพฤติมีสติอย่างไร ปฏิสนธิวิญญาณจึงจะดับ ตรัสตอบว่า

อัชฌัตตัญจะ พหิทธา จ เวทนนัง นาภินนัทโต (อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ เวทนํ นาภินนฺทโต) เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินยิ่งซึ่งเวทนาทั้งภายในแลภายนอก

อวัง สตัสสะ จรโต วิญญาณัง อุปรุชฌติ (อวํ สตสฺส จรโต วิญฺญาณํ อุปรุชฺฌติ) ประพฤติมีสติอยู่อย่างนี้ ปฏิสนธิวิญญาณจึงจะดับ

ถาม *เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายนอก เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายใน?*

ตอบ เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตะสัมผัส ฆานะสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ๕ อย่างนี้ชื่อว่าเวทนาที่เป็นภายนอก เวทนาที่เกิดในฌาน เช่น ปีติหรือสุข เป็นต้น ชื่อว่าเวทนาภายในเกิดแต่มะโนสัมผัส

ถาม *ปีติแลสุขก็เป็นเวทนาด้วยหรือ?*

ตอบ ปีติแลสุขนั้นเกิดขึ้นเพราะความสงบ อาศัยความเพียรของผู้ปฏิบัติ ในคิริมานนทสูตร อานาปานสติหมวดที่ ๕ กับที่ ๖ ท่านสงเคราะห์เข้าในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะฉะนั้น ปีติแลสุขจึงจัดเป็นเวทนาภายในได้

ถาม *ที่เรียกว่านิรามิสเวทนา เสวยเวทนาไม่มีอามิสคือไม่เจือกามคุณ เห็นจะเป็นเวทนาที่เกิดขึ้นจากจิตที่สงบนี้เอง แต่ถ้าเช่นนั้นความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เรียกว่ากามคุณ ๕ เวทนาที่เกิดคราวนั้นก็เป็นอามิสเวทนา ถูกไหม?*

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *ส่วนเวทนาข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนสัญญาขันธ์ ความจำรูป จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จำธัมมารมณ์ ๖ อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร เมื่อรูป สัญญาความจำรูปเกิดขึ้นนั้นมีอาการเช่นไร แลเวลาที่ความจำรูปดับไปมีอาการเช่นไร ข้าพเจ้าอยากทราบเพื่อจะได้กำหนดถูก?*

ตอบ คือเราได้เห็นรูปคนหรือรูปของอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมานึกขึ้นรูปคนหรือรูปของเหล่านั้น ก็มาปรากฏขึ้นในใจเหมือนอย่างได้เห็นจริงๆ นี่เรียกว่าความจำรูป

ถาม *ยังไม่เข้าใจดี ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ขาวอีกสักหน่อย?*

ตอบ เช่นกับเมื่อเช้านี้เราได้พบคนที่รู้จักกันหรือได้พูดกัน ครั้นคนนั้นไปจากเราแล้ว เมื่อเรานึกถึงคนนั้น รูปร่างคนนั้นก็ปรากฏชัดเจนเหมือนเวลาที่พบกัน หรือได้เห็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ เมื่อเวลานึกขึ้นก็เห็นสิ่งนั้นชัดเจน เหมือนอย่างเวลาที่เห็นรวมเป็นรูป ๒ อย่างคือ อุปาทินนกรูป รูปที่มีวิญญาณ เช่นรูปคนหรือรูปสัตว์ อนุปาทินนกรูป รูปที่ไม่มีวิญญาณครอง ได้แก่สิ่งของต่างๆ หรือต้นไม้ ดิน หิน กรวด

ถาม *ถ้าเช่นนั้นคนเป็นก็เป็นรูปที่มีวิญญาณ คนตายก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณอย่างนั้นหรือ?*

ตอบ ถูกแล้ว น่าสลดใจ ชาติเดียวเป็นได้ ๒ อย่าง

ถาม *ถ้าเช่นนั้นสัญญาก็เป็นเรื่องของอดีตทั้งนั้น ไม่ใช่ปัจจุบัน?*

ตอบ อารมณ์นั้นเป็นอดีต แต่เมื่อความจำปรากฏขึ้นในใจเป็นสัญญาปัจจุบันนี่แหละเรียกสัญญาขันธ์

ถาม *ถ้าไม่รู้จักสัญญา เวลาที่ความจำรูปคนมาปรากฏขึ้นในใจก็ไม่รู้ว่าสัญญาของตัวเอง สำคัญว่าเป็นคนจริงๆ หรือความจำรูปที่ไม่มีวิญญาณมาปรากฏขึ้นในใจก็ไม่รู้ว่าสัญญา สำคัญว่าเป็นสิ่งเป็นของจริงๆ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีโทษอย่างไรบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ มีโทษมาก เช่นนึกถึงคนที่รัก รูปร่างของคนที่รักก็มาปรากฏกับใจ กามวิตก ที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงคนที่โกรธกัน รูปร่างของคนที่โกรธกันนั้นก็มาปรากฏชัดเจนเหมือนได้เห็นจริงๆ พยาบาทวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงสิ่งของที่สวยๆ งามๆ รูปร่างสิ่งของเหล่านั้น ก็มาปรากฏในใจ เกิดความชอบใจบ้าง แหละอยากได้บ้าง เพราะไม่รู้ว่าสัญญาขันธ์ของตัวเอง สำคัญว่าสิ่งทั้งปวงเป็นจริงเป็นจังไปหมด ที่แท้ก็เหลวทั้งนั้น

ถาม *ก็ความเกิดขึ้นแห่งสัญญามีลักษณะอย่างไร?*

ตอบ เมื่อความจำรูปอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏในใจเป็นความเกิดขึ้น

แห่งความจำรูป เมื่อความจำรูปเหล่านั้นดับหายไปจากใจเป็นความดับไปแห่งความจำรูป

ถาม *ความจำเสียงนั้นมีลักษณะอย่างไร?*

ตอบ เช่นเวลาเราฟังเทศน์ เมื่อพระเทศน์จบแล้วเรานึกขึ้นได้ว่าท่านแสดงว่าอย่างนั้นๆ หรือมีคนมาพูดเล่าเรื่องอะไรๆ ให้เราฟัง เมื่อเขาพูดเสร็จแล้ว เรานึกขึ้นจำถ้อยคำนั้นได้ นี่เป็นลักษณะของความจำเสียง เมื่อความจำเสียงปรากฏขึ้นในใจเป็นความเกิดขึ้นแห่งความจำเสียง เมื่อความจำเสียงเหล่านั้นดับหายไปจากใจเป็นความดับไปแห่งสัททสัญญา

ถาม *คันธสัญญา ความจำกลิ่นมีลักษณะอย่างไร?*

ตอบ เช่นกับเราเคยได้กลิ่นหอมดอกไม้หรือน้ำอบหรือกลิ่นเหม็นอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เมื่อนึกขึ้นก็จำกลิ่นหอมกลิ่นเหม็นเหล่านั้นได้ นี่เป็นความเกิดขึ้นของความจำกลิ่น เมื่อความจำกลิ่นเหล่านั้นหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งคันธสัญญา

ถาม *รสสัญญา ความจำรสนั้นมีลักษณะอย่างไร?*

ตอบ ความจำรสนั้น เมื่อเรารับประทานอาหารมีรสเปรี้ยว หวาน จืด เค็ม หรือขม เป็นต้น เมื่อรับประทานเสร็จแล้วนึกขึ้นก็จำรสเหล่านั้นได้อย่างนี้ เรียกว่าความจำรส เมื่อความจำรสปรากฏขึ้นในใจเป็นความเกิดขึ้นแห่งรสสัญญา เมื่อความจำรสเหล่านั้น ดับหายไปจากใจ เป็นความดับ ไปแห่งรสสัญญา

ถาม *โผฏฐัพพะสัญญานั้นมีลักษณะอย่างไร*

ตอบ ความจำเครื่องกระทบทางกาย เช่นเราเดินไปเหยียบหนาม ถูกหนามยอก หรือถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็งอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนึกขึ้นจำความถูกต้องกระทบทางกายเหล่านั้นได้ ชื่อว่าโผฏฐัพพะสัญญา

ถาม *เช่นเมื่อกลางวันนี้เราเดินทางไปถูกแดดร้อนจัด ครั้นกลับมาถึงบ้านนึกถึงที่ไปถูกแดดมานั้นก็จำได้ว่าวันนี้เราไปถูกแดดร้อน อย่างนี้เป็น โผฏฐัพพสัญญา ถูกไหม?*

ตอบ ถูกแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบถูกต้องทางกาย เมื่อเรานึกคิดอารมณ์เหล่านั้น จำได้เป็นโผฏฐัพพสัญญาทั้งนั้น เมื่อความจำโผฏฐัพพเกิดขึ้นในใจ

เป็นความเกิดขึ้นแห่งโผฏฐัพพสัญญา เมื่อความจำเหล่านั้นดับหายไปจากใจเป็นความดับไปแห่งโผฏฐัพพสัญญา

ถาม *ธัมมสัญญามีลักษณะอย่างไร?*

ตอบ ธัมมสัญญา ความจำธัมมารมณ์นั้นละเอียดยิ่งกว่าสัญญา ๕ ที่ได้อธิบายมาแล้ว

ถาม *ธัมมารมณ์นั้นได้แก่สิ่งอะไร?*

ตอบ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ๓ อย่างนี้ชื่อว่าธัมมารมณ์ เช่นเราได้เสวยเวทนาที่เป็นสุขหรือที่เป็นทุกข์ไว้ แลเวทนาเหล่านั้นดับไปแล้ว นึกขึ้นจำได้อย่างนี้ชื่อว่าความจำเวทนา หรือเราเคยท่องบ่นอะไรๆ จะจำได้มากก็ตามหรือจำได้น้อยก็ตาม เมื่อความจำเหล่านั้นดับไป พอนึกขึ้นถึงความจำเก่าก็มาเป็นสัญญาปัจจุบันขึ้น อย่างนี้เรียกว่าความจำสัญญา หรือเราคิดนึกเรื่องอะไรๆ ขึ้นเองด้วยใจ เมื่อความคิดเหล่านั้นดับไป พอเรานึกถึงเรื่องที่เคยคิดเอาไว้นั้นก็จำเรื่องนั้นได้ นี่เรียกว่าความจำสังขารขันธ์ ความจำเรื่องราวของเวทนา สัญญาสังขารเหล่านั้นแหละชื่อว่า ธัมมสัญญา ความจำธัมมารมณ์ เมื่อความจำธัมมารมณ์มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งธัมมสัญญา เมื่อความจำธัมมารมณ์เหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งธัมมสัญญา

ถาม *แหม! ช่างซับซ้อนกันจริงๆ จะสังเกตอย่างไรถูก?*

ตอบ ถ้ายังไม่รู้จักอาการขันธ์ก็สังเกตไม่ถูก ถ้ารู้จักแล้วก็สังเกตได้ง่าย เหมือนคนที่รู้จักตัวแลรู้จักชื่อกัน ถึงจะพบหรือเห็นกันมากๆ คนก็รู้จักได้ทุกๆ คน ถ้าคนที่ไม่เคยรู้จักตัวหรือรู้จักชื่อกัน มาแต่คนเดียวก็ไม่รู้จักว่าผู้นั้นคือใคร สมด้วยพระพุทธภาษิตในคุหัฏฐกสูตร หน้า ๔๘๖ ที่ว่า สัญญัง ปริญญาวิตเรยยะ โอฆัง (สญฺญํ ปริญฺญา วิตเรยฺย โอฆํ) สาธุชนมากำหนดรอบรู้สัญญาแล้วจะพึงข้ามโอฆะได้ (โอฆะ : ห้วงน้ำคือสงสาร, ห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิด)

ถาม *สังขารขันธ์คืออะไร?*

ตอบ สังขารขันธ์คือความคิดความนึก

ถาม *สังขารขันธ์เป็นทุกขสัจหรือเป็นสมุทัย?*

ตอบ เป็นทุกขสัจ ไม่ใช่สมุทัย

ถาม *ก็สังขารขันธ์ตามแบบอภิธัมมสังคหะ ท่านแจกไว้ว่ามีบาปธรรม ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ อัญญสมนา ๑๓ รวมเป็นเจตสิก ๕๒ ดวงนั้นดูมีทั้งบุญทั้งบาปและไม่ใช่บุญไม่ใช่บาปปนกัน ทำไมจึงเป็นทุกขสัจอย่างเดียว ข้าพเจ้ายังฉงนนัก?*

ตอบ อัญญสมนา ๑๓ ยกเวทนาสัญญาออกเสีย ๒ ขันธ์ เหลืออยู่ ๑๑ นี่แหละเป็นสังขารขันธ์แท้ นี่แหละเป็นสังขารขันธ์แท้ จะต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนบาปธรรม ๑๔ นั้นเป็นสมุทัยอาศัยสังขารขันธ์เกิดขึ้น เป็นส่วนปหาตัพพธรรมจะต้องละ ส่วนโสภณเจตสิก ๒๕ นั้นเป็นภาเวตัพพธรรมจะต้องเจริญ เพราะฉะนั้นบาปธรรม ๑๔ กับโสภณเจตสิก ๒๕ ไม่ใช่สังขารแท้ เป็นแต่อาศัย สังขารขันธ์เกิดขึ้นจึงมีหน้าที่จะต้องละแลต้องเจริญ ความคิดความนึกอะไรๆ ที่มาปรากฏขึ้นในใจเป็นความเกิดขึ้นแห่งสังขารขันธ์ ความคิดความนึกเหล่านั้น ดับหายไปจากใจก็เป็นความดับไปแห่งสังขารขันธ์

ถาม *วิญญาณขันธ์ที่รู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ๖ อย่างนี้มีลักษณะอย่างไร และเวลาเกิดขึ้นแลดับไปมีอาการอย่างไร?*

ตอบ คือ ตา ๑ รูป ๑ กระทบกันเข้าเกิดความรู้ทางตา เช่นกับเราได้เห็นคนหรือสิ่งของอะไรๆ ก็รู้ได้คนนั้นคนนี้ หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ ชื่อว่าจักขุวิญญาณ เมื่อรูปมาปรากฏกับตา เกิดความรู้ทางตา เป็นความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ เมื่อความรู้ทางตาดับ หายไป เป็นความดับไปแห่งจักขุวิญญาณ หรือความรู้ทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทางกายมาปรากฏขึ้น ก็เป็นความเกิดขึ้นแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อความรู้ทางหู จมูก ลิ้น กาย หายไปก็เป็นความดับไป แห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อใจกับธัมมารมณ์มากระทบกันเข้าเกิดความรู้ทางใจเรียกว่า มโนวิญญาณ

ถาม *ใจนั้นได้แก่สิ่งอะไร?*

ตอบ ใจนั้นเป็นเครื่องรับธัมมารมณ์ให้เกิดความรู้ทางใจ เหมือนอย่างตาเป็น

เครื่องรับรูปให้เกิดความรู้ทางตา

ถาม *รู้เวทนา รู้สัญญา รู้สังขารนั้น รู้อย่างไร*

ตอบ รู้เวทนานั้นเช่นสุขเวทนาเป็นปัจจุบันเกิดขึ้นก็รู้ว่าเป็นสุข หรือทุกขเวทนาเกิดขึ้นก็รู้ว่าเป็นทุกข์ อย่างนี้แลรู้เวทนา หรือสัญญาใดมาปรากฏขึ้นในใจจะเป็นความจำรูปหรือความจำเสียงก็ดี ก็รู้สัญญานั้น อย่างนี้เรียกว่า รู้สัญญา หรือความคิดเรื่อง อะไร ๆ ขึ้น ก็รู้ไปในเรื่องนั้นอย่างนี้รู้สังขาร ความรู้เวทนา สัญญา สังขาร ๓ อย่างนี้ ต้องรู้ทางใจ เรียกว่ามโนวิญญาณ

ถาม *มโนวิญญาณความรู้ทางใจก็เหมือนกันกับธรรมสัญญา ความจำธัมมารมณ์อย่างนั้นหรือเพราะนี่ก็รู้ว่าเวทนา สัญญา สังขาร นั่นก็จำเวทนา สัญญา สังขาร?*

ตอบ ต่างกัน เพราะสัญญานั้นจำอารมณ์ที่ล่วงแล้ว แต่ตัวสัญญาเองเป็นสัญญาปัจจุบัน ส่วนมโนวิญญาณนั้นรู้เวทนา สัญญา สังขารที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขารมาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญาณ เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขาร ดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งมโนวิญญาณ

ถาม *เช่นผงเข้าตา รู้ว่าเคืองตา เป็นรู้ทางตา ใช่ไหม?*

ตอบ ไม่ใช่ เพราะรู้ทางตานั้นหมายถึงรูปที่มากระทบกับตาเกิดความรู้ขึ้น ส่วนผงเข้าตานั้นเป็นกายสัมผัส ต้องเรียกว่ารู้โผฏฐัพพะ เพราะตานั้นเป็นกาย ผงนั้นเป็นโผฏฐัพพะ เกิดความรู้ขึ้นชื่อว่ารู้ทางกาย ถ้าผงเข้าตาคนอื่นเขาวานเราไปดู เมื่อเราได้เห็นผงเกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางตา

ถาม *สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความในเรื่องนี้ชัดเจนดีแล้ว แต่ขันธ์ ๕ นั้นยังไม่ได้ความว่าจะเกิดขึ้นทีละอย่างสองอย่าง หรือว่าต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ขันธ์?*

ตอบ ต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ขันธ์

ถาม *ขันธ์ ๕ ที่เกิดพร้อมกันนั้น มีลักษณะอย่างไร? และความดับไปมีอาการอย่างไร? ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ขาวสักหน่อย*

ตอบ เช่นเวลาเรานึกถึงรูปคนหรือรูปสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง อาการที่นึกขึ้น

นั้น เป็นลักษณะของสังขารขันธ์ รูปร่างหรือสิ่งของเหล่านั้นปรากฏขึ้นในใจ นี่เป็นลักษณะของรูปสัญญา ความรู้ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น นี่เป็นลักษณะของมโนวิญญาณ สุขหรือทุกข์ หรืออุเบกขาที่เกิดขึ้นในคราวนั้น นี่เป็นลักษณะของเวทนา มหาภูตรูป หรืออุปาทายรูป ที่ปรากฏอยู่นั้นเป็นลักษณะของรูปอย่างนี้เรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งขันธ์พร้อมกันทั้ง ๕ เมื่ออาการ ๕ อย่างเหล่านั้นดับไปเป็นความดับไปแห่งขันธ์ทั้ง ๕

ถาม *ส่วนนามทั้ง ๔ เกิดขึ้นและดับไปพอจะเห็นด้วย แต่ที่ว่ารูปดับไปนั้น ยังไม่เข้าใจ?*

ตอบ ส่วนรูปนั้นมีความแปรปรวนอยู่เสมอ เช่นของเก่าเสื่อมไปของใหม่เกิดแทน แต่ทว่าไม่เห็นเอง เพราะรูปสันตติ (สันตติ : ความสืบต่อ) รูปที่ติดต่อเนื่องกันบังเสีย จึงแลไม่เห็น แต่ก็ลองนึกดูถึงรูปตั้งแต่เกิดมาจนถึงวันนี้เปลี่ยนไปแล้วสักเท่าไร ถ้ารูปไม่ดับ ก็คงไม่มีเวลาแก่แลเวลาตาย

ถาม *ถ้าเราจะสังเกตขันธ์ ๕ ว่าเวลาเกิดขึ้นและดับไปนั้น จะสังเกตอย่างไรจึงจะเห็นได้แลที่ว่าขันธ์สิ้นไปเสื่อมไปนั้นมีลักษณะอย่างไร เพราะว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแล้วก็เกิดขึ้นได้อีกดูเป็นของคงที่ไม่เห็นมีความเสื่อม?*

ตอบ พูดกับคนที่ไม่เคยเห็นความจริงนั้น ช่างน่าขันเสียเหลือเกิน วิธีสังเกตขันธ์ ๕ นั้นก็ต้องศึกษาให้รู้จักอาการขันธ์ตามความเป็นจริง แล้วก็มีสติสงบความคิดอื่นเสียหมดแล้ว จนเป็นอารมณ์อันเดียวที่เรียกว่าสมาธิ ในเวลานั้นความคิดอะไรๆ ไม่มีแล้ว ส่วนรูปนั้นหมายลมหายใจ ส่วนเวทนาก็มีแต่ปีติหรือสุข ส่วนสัญญาก็เป็นธรรมสัญญาอย่างเดียว ส่วนสังขารเวลานั้นเป็นสติกับสมาธิ หรือวิตกวิจารณ์อยู่ ส่วนวิญญาณก็เป็นแต่ความรู้อยู่ในเรื่องที่สงบนั้น ในเวลานั้นขันธ์ ๕ เข้าไปรวมอยู่เป็นอารมณ์เดียว ในเวลานั้นต้องสังเกตอารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏอยู่เป็นความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ พออารมณ์ปัจจุบันนั้นดับไปเป็นความดับไปแห่งนามขันธ์ ส่วนรูปนั้นเช่นลมหายใจออกมาแล้ว พอหายใจกลับเข้าไปลมหายใจออกนั้นก็ดับไปแล้ว ครั้นกลับมาหายใจออกอีกลมหายใจเข้าก็ดับไปแล้ว นี่แหละเป็นความดับไปแห่งขันธ์ ๕ แล้วปรากฏขึ้นมาอีก ก็เป็นความเกิดขึ้นทุกๆ อารมณ์แลขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นดับไปไม่ใช่ดับไปเปล่าๆ รูปชีวิตินทรีย์ความเป็นอยู่ของรูปขันธ์

อรูปชีวิตินทรีย์ความเป็นอยู่ของนามขันธ์ทั้ง ๔ เมื่ออารมณ์ดับไป ครั้งหนึ่ง ชีวิตและอายุของขันธ์ทั้ง ๕ ก็สิ้นไปหมดไปทุกๆ อารมณ์

ถาม *วิธีสังเกตอาการขันธ์ที่สิ้นไปเสื่อมไปนั้นหมายเอาหรือคิดเอา?*

ตอบ หมายเอาก็เป็นสัญญา คิดเอาก็เป็นเจตนา เพราะฉะนั้นไม่ใช่หมาย ไม่ใช่คิด ต้องเข้าไปเห็นความจริงที่ปรากฏเฉพาะหน้า จึงจะเป็นปัญญาได้

ถาม *ถ้าเช่นนั้นจะดูความสิ้นไปเสื่อมไปของขันธ์ทั้ง ๕ มิต้องตั้งพิธีทำใจให้เป็นสมาธิทุกคราวไปหรือ?*

ตอบ ถ้ายังไม่เคยเห็นความจริงก็ต้องตั้งพิธีเช่นนี้ร่ำไป ถ้าเคยเห็นความจริงเสียแล้วก็ไม่ต้องตั้งพิธี ทำใจให้เป็นสมาธิทุกคราวก็ได้ แต่พอมีสติขึ้นความจริงก็ปรากฏ เพราะเคยเห็นแลรู้จักความจริงเสียแล้ว เมื่อมีสติรู้ตัวขึ้นมาเวลาใดก็เป็นสมถวิปัสสนากำกับกันไปทุกคราว

ถาม *ที่ว่าชีวิตแลอายุของขันธ์สิ้นไปเสื่อมไปนั้น คือสิ้นไปเสื่อมไปอย่างไร?*

ตอบ เช่นเราจะมีลมหายใจอยู่สัก ๑๐๐ หนก็จะตาย ถ้าหายใจเสียหุนหนึ่งแล้วก็คงเหลืออีก ๙๙ หน หรือเราจะคิดจะนึกอะไรได้สัก ๑๐๐ หน เมื่อคิดนึกเสียหนหนึ่ง แล้วก็คงเหลือ ๙๙ หน ถ้าเป็นคนอายุยืนก็หายใจอยู่ได้มากหน หรือคิดนึกอะไรๆ อยู่ได้มากหน ถ้าเป็นคนอายุสั้นก็มีลมหายใจและคิดนึกอะไรๆ อยู่ได้น้อยหนที่สุดก็หมดลงวันหนึ่งเพราะจะต้องตายเป็นธรรมดา

ถาม *ถ้าเราจะหมายจะคิดอยู่ในเรื่องความจริงของขันธ์อย่างนี้ จะเป็นปัญญาไหม?*

ตอบ ถ้าคิดเอาหมายเอาก็เป็นสมถะ ที่เรียกว่ามรณัสสติ เพราะปัญญานั้นไม่ใช่เรื่องหมายหรือเรื่องคิด เป็นเรื่องของความเห็นอารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏเฉพาะหน้าราวกับตาเห็นรูปจึงจะเป็นปัญญา

ถาม *เมื่อจิตสงบแล้วก็คอยสังเกตดูอาการขันธ์ที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เพื่อจะให้เห็นความจริง นั่นเป็นเจตนาใช่ไหม?*

ตอบ เวลานั้นเป็นเจตนาจริงอยู่ แต่ความจริงก็ยังไม่ปรากฏ เวลาที่ความจริงปรากฏขึ้นนั้นพ้นเจตนาทีเดียวไม่มีเจตนาเลย เป็นความเห็นที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษต่อจากจิตที่สงบแล้ว

ถาม *จิตคู่กับเจตสิก ใจคู่กับธัมมารมณ์ มโนธาตุคู่กับธรรมธาตุ ๓ คู่นี้เหมือนกันหรือต่างกัน?*

ตอบ เหมือนกัน เพราะว่าจิตกับมโนธาตุกับใจนั้นอย่างเดียวกัน ส่วนใจนั้นเป็นภาษาไทย ภาษาบาลีท่านเรียกว่ามโน เจตสิกนั้นก็ได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร ธัมมารมณ์นั้น ก็คือเวทนา สัญญา สังขาร ธรรมธาตุนั้นก็คือเวทนา สัญญา สังขาร

ถาม *ใจนั้นทำไมจึงไม่ใคร่ปรากฏ เวลาที่สังเกตดูก็เห็นแต่เหล่าธัมมารมณ์ คือเวทนาบ้าง สัญญาบ้าง สังขารบ้าง มโนวิญญาณความรู้ทางใจบ้าง เพราะเหตุไรใจจึงไม่ปรากฏเหมือนเหล่าธัมมารมณ์กับมโนวิญญาณ?*

ตอบ ใจนั้นเป็นของละเอียดเห็นได้ยาก พอพวกเจตสิกธรรมที่เป็นเหล่าธัมมารมณ์ มากระทบเข้าก็เกิดมโนวิญญาณ ถูกผสมเป็นมโนสัมผัสเสียทีเดียว จึงแลไม่เห็นมโนธาตุได้

ถาม *อุเบกขาในจตุตถฌาน เป็นอทุกขมสุขเวทนา ใช่หรือไม่?*

ตอบ ไม่ใช่ อทุกขมสุขเวทนานั้นเป็นเจตสิกธรรม ส่วนอุเบกขาในจตุตถฌานนั้นเป็นจิต

ถาม *สังโยชน์ ๑๐ นั้น คือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพัตตปรามาส กามราคะ พยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา ที่แบ่งเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ เบื้องบน ๕ นั้น ก็ส่วนสักกายทิฏฐิที่ท่านแจกไว้ตามแบบขันธ์ละ ๔ รวม ๕ ขันธ์ เป็น ๒๐ ที่ว่าย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมเห็นรูปในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนในรูปบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญาสังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามีเวทนา สัญญา สังขารวิญญาณบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ถ้าฟังดูท่านที่ละสักกายทิฏฐิได้แล้วดูไม่เป็นตัวเป็นตน แต่ทำไมพระโสดาบันก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว สังโยชน์ยังอยู่อีก ๗ ข้าพเจ้าฉงนนัก?*

ตอบ สักกายทิฏฐิที่ท่านแปลไว้ตามแบบใครๆ ฟังก็ไม่ใคร่เข้าใจ เพราะท่านแต่ก่อนพูดภาษามคธกัน ท่านเข้าใจได้ความกันดี ส่วนเราเป็นไทยถึงแปลแล้วก็จะไม่เข้าใจของท่าน จึงลงความเห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตนเสีย ดูออกจะแรงมากไปควรจะนึกถึงพระโกณฑัญญะ ในธัมมจักรท่านได้เป็นโสดาบันก่อนคนอื่น ท่านได้ความ

เห็นว่า

ยังกิญจิ สมุทยธัมมัง สัพพันตัง นิโรธธัมมัง (ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ) สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับเป็นธรรมดา

แลพระสารีบุตรพบพระอัสสชิ ได้ฟังอริยสัจย่อว่า

เย ธัมมา เหตุปปภวา เตสัง เหตัง ตถาคโต เตสัญจ โย นิโรโธ จ เอวังวาที มหาสณโณ (เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตํ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํวาที มหาสมโณ) ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุของธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติกล่าวอย่างนี้ ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรมละสักกายทิฏฐิได้

ถาม *ถ้าเช่นนั้นท่านก็เห็นความจริงของปัญจขันธ์ ถ่ายความเห็นผิด คือทิฏฐิวิปลาสเสียได้ ส่วนสีลัพพตปรามาส กับ วิจิกิจฉา ๒ อย่างนั้น ทำไมจึงหมดไปด้วย?*

ตอบ สักกายทิฏฐินั้นเป็นเรื่องของความเห็นผิดถึงสีลัพพตปรามาส ก็เกี่ยวกับความเห็นว่าสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกจะให้ดีให้ชั่วได้ วิจิกิจฉานั้นเมื่อผู้ที่ยังไม่เคยเห็นความจริงก็ต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรม คือ เห็นความจริงของสังขารทั้งปวง มีความเกิดขึ้นแลดับไป เป็นธรรมดา ก็เป็นสัมมาทิฏฐิ จึงถ่ายสักกายทิฏฐิเสียได้ ส่วนวิจิกิจฉานั้นเพราะท่านได้เห็นความจริงแล้ว ก็สิ้นความสงสัยในธรรมทั้งปวง ส่วนสีลัพพตปรามาสนั้น เพราะความเห็นของท่านตรงแล้ว จึงเป็นอจลสัทธา (อจล : ไม่หวั่นไหว) ไม่เห็นไปว่าสิ่งอื่นนอกจากกรรมที่เป็นกุศลแลอกุศลจะให้ ดีให้ชั่วได้ จึงเป็นอันละสีลัพพตปรามาสอยู่เอง เพราะสังโยชน์ ๓ เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน

ถาม *ถ้าตอบสังโยชน์ ๓ อย่างนี้แล้ว มิขัดกันกับสักกายทิฏฐิตามแบบที่ว่า ไม่เป็นตัวเป็นตนหรือ*

ตอบ คำที่ว่าไม่เป็นตัวเป็นตนนั้น เป็นเรื่องที่เข้าใจเอาเองต่างหาก เช่นกับพระโกณฑัญญะเมื่อฟังธรรมจักร ท่านก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ทำไมจึงต้องฟังอนัตตลักขณะสูตรอีกเล่า นี่ก็ส่อให้เห็นได้ว่าท่านผู้ที่ละสักกายทิฏฐิได้นั้น

คงไม่ใช่เห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตน

ถาม *ถ้าเช่นนั้นที่ว่าเห็นอนัตตา ก็คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนอย่างนั้นหรือ?*

ตอบ อนัตตาในอนัตตลักขณะสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงซักพระปัญจวัคคีย์ มีเนื้อความว่าขันธ์ ๕ ไม่เป็นไปในอำนาจ สิ่งที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับไม่ได้จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา ถ้าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาแล้วก็คงจะบังคับได้ เพราะฉะนั้นเราจึงควรเอาความว่า ขันธ์ ๕ ที่ไม่อยู่ในอำนาจจึงเป็นอนัตตา เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ ถ้าขันธ์ ๕ เป็น อัตตาตัวตนก็คงจะบังคับได้

ถาม *ถ้าเช่นนั้นเห็นอย่างไรเล่าจึงเป็นสักกายทิฏฐิ?*

ตอบ ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่รู้จักขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง เห็นปัญจขันธ์ว่าเป็นตนและเที่ยงสุข เป็นตัวตนแก่นสาร และเลยเห็นไปว่าเป็นสุภะความงามด้วย ที่เรียกว่าทิฏฐิวิปลาส นี่แหละเป็นสักกายทิฏฐิ เพราะฉะนั้นจึงเป็นคู่ปรับกับยังกิญจิ สมุทยธัมมัง สัพพันตัง นิโรธธัมมัง ซึ่งเป็นความเห็นถูก ความเห็นชอบ จึงถ่ายความเห็นผิดเหล่านั้นได้

ถาม *ถ้าเช่นนั้นท่านที่ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะเป็นอัธยาศัยได้ไหม?*

ตอบ ถ้าฟังดูตามแบบท่านเห็น ยังกิญจิ สมุทยธัมมัง สัพพันตัง นิโรธธัมมัง ชัดเจน อนิจจัง คงเป็นอัธยาศัย ส่วนทุกขัง กับ อนัตตา ถึงจะเห็นก็ไม่เป็นอัธยาศัย เข้าใจว่า ถ้าเห็นปัญจขันธ์เป็นทุกข์มากเข้า กามราคพยาบาทก็คงน้อย ถ้าเห็นปัญจขันธ์เป็นอนัตตามากเข้า กามราคพยาบาทก็คงหมด ถ้าเห็นว่า สัพเพ ธัมมา อนัตตา ชัดเจนเข้าสังโยชน์เบื้องบนก็คงหมด นี่เป็นส่วนความเข้าใจ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้

ถาม *ที่ว่าพระสกิทาคามี ทำกามราคพยาบาทให้น้อยนั้น ดูมัวไม่ชัดเจนเพราะไม่ทราบว่าน้อยแค่ไหน ไม่แตกหักเหมือนพระโสดาบัน พระอนาคามี แลพระอรหันต์?*

ตอบ แตกหักหรือไม่แตกหักก็ใครจะไปรู้ของท่าน เพราะว่าเป็นของเฉพาะตัว

ถาม *ถ้าจะสันนิษฐานไปตามแนวพระปริยัติก็จะชี้ตัวอย่างให้เข้าใจได้บ้างหรือไม่?*

ตอบ การสันนิษฐานนั้นเป็นของไม่แน่ ไม่เหมือนอย่างได้รู้เองเห็นเอง

ถาม *แน่หรือไม่แน่ก็เอาเถิด ข้าพเจ้าอยากฟัง?*

ตอบ ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าท่านที่ได้เป็นโสดาบันเสร็จแล้ว มีอัธยาศัยใจคอซึ่งต่างกับปุถุชน ท่านได้ละกามราคพยาบาท ส่วนหยาบถึงกับล่วงทุจริตซึ่งเป็นฝ่ายอบายคามีได้ คงเหลือแต่อย่างกลางอย่างละเอียดอีก ๒ ส่วน ภายหลังท่านเจริญสมถวิปัสสนามากขึ้นก็ละกามราคะปฏิฆะ สังโยชน์อย่างกลางได้อีกส่วนหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นว่า นี่แหละเป็นมรรคที่ ๒ ต่อมาท่านประพฤติปฏิบัติละเอียดเข้าก็ละกามราคพยาบาทที่เป็นอย่างละเอียดได้ขาด ชื่อว่าพระอนาคามี

ถาม *กามราคพยาบาทอย่างหยาบถึงกับล่วงทุจริต หมายทุจริตอย่างไหน?*

ตอบ หมายเอาอกุศลกรรมบท ๑๐ ว่าเป็นทุจริตอย่าหยาบ

ถาม *ถ้าเช่นนั้นพระโสดาบัน ท่านก็ละอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้เป็นสมุจเฉท (สมุฑเฉท: การตัดขาด)*

ตอบ ตามความเห็นของข้าพเจ้า เห็นว่ากายทุจริต ๓ คือ ปาณา อทินนา กาเมสุมิจฉาจาร มโน ทุจริต ๓ อภิชฌา (อภิชฌา : โลภอยากได้ของเขา) พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ นี้ละขาดได้เป็นสมุจเฉท ส่วนวจีกรรมที่ ๔ คือมุสาวาทก็ละได้ขาด ส่วนวจีกรรมอีก ๓ ตัวปิสุณาวาจา ผรุสวาจาสัมผัปปลาปละได้แต่ส่วนหยาบที่ปุถุชนกล่าวอยู่ แต่ส่วนละเอียดยังละไม่ได้ต้องอาศัยสังวรความระวังไว้

ถาม *ที่ต้องสำรวมวจีกรรม ๓ เพราะเหตุอะไร ทำไมจึงไม่ขาดอย่างมุสาวาท?*

ตอบ เป็นด้วยกามราคะ กับปฏิฆะ สังโยชน์ทั้ง ๒ ยังละไม่ได้

ถาม *วจีกรรม ๓ มาเกี่ยวอะไรกับสังโยชน์ทั้ง ๓ ด้วยเล่า?*

ตอบ บางคาบบางสมัย เป็นต้นว่ามีเรื่องที่จำเป็นเกิดขึ้นในคนรักของท่านกับคนอีกคนหนึ่ง ซึ่งเขาทำความไม่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง จำเป็นที่จะต้องพูด ครั้นพูดไปแล้วเป็นเหตุให้เขาห่างจากคนนั้นจึงต้องระวัง ส่วนปิสุณาวาจาบางคราวความโกรธเกิดขึ้น ที่สุดจะพูดออกไปด้วยกำลังใจที่โกรธว่าพ่อมหาจำเริญแม่มหาจำเริญที่เรียกว่า ประชดท่านก็สงเคราะห์เข้าในผรุสวาจา เพราะเหตุนั้นจึงต้องสำรวม

ส่วนสัมผัปปลาปนั้น ดิรัจฉานกถาต่างๆ มีมาก ถ้าสมัยที่เผลอสติมีคนมาพูด ก็อาจจะพลอยพูดไปด้วยได้ เพราะเหตุนั้นจึงต้องสำรวม

ถาม *อ้อ ! พระโสดาบันยังมีเวลาเผลอสติอยู่หรือ?*

ตอบ ทำไมท่านจะไม่เผลอ สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง ๗ ท่านไม่ใช่พระอรหันต์จะได้บริบูรณ์ด้วยสติ

ถาม *กามราคะ พยาบาท อย่างกลางหมายความเอาแค่ไหน เมื่อเกิดขึ้นจะได้รู้?*

ตอบ ความรักแลความโกรธที่ปรากฏขึ้น มีเวลาสั้นหายเร็ว ไม่ถึงกับล่วงทุจริตนี่แหละเป็นอย่างกลาง

ถาม *ก็กามราคะ พยาบาท อย่างละเอียดนั้นหมายเอาแค่ไหน แลเรียกว่าพยาบาทดูหยาบมากเพราะเป็นชื่อของอกุศล?*

ตอบ บางแห่งท่านก็เรียกว่าปฏิฆะสังโยชน์ก็มี แต่ความเห็นของข้าพเจ้าว่าไม่ควรเรียกพยาบาท ควรจะเรียกปฏิฆะสังโยชน์ดูเหมาะดี

ถาม *ก็ปฏิฆะ กับ กามราคะ ที่อย่างละเอียดนั้นจะได้แก่อาการของจิตเช่นใด?*

ตอบ ความกำหนัดที่อย่างละเอียด พอปรากฏขึ้นไม่ทันคิดออกไปก็หายทันที ส่วนปฏิฆะนั้น เช่น คนที่มีสาเหตุโกรธกันมาแต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธนั้นก็หายไปแล้ว และไม่ได้นึกถึงเสียเลย ครั้นไปในที่ประชุมแห่งใดแห่งหนึ่ง ไปพบคนนั้นเข้ามีอาการสะดุดใจไม่สนิทสนมหรือเก้อเขินผิดกับคนธรรมดา ซึ่งไม่เคยมีสาเหตุกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการเหล่านี้เป็นอย่างละเอียด ควรจะเรียกปฏิฆะสังโยชน์ได้ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้

ถาม *สังโยชน์ทั้ง ๒ เห็นจะเกิดจากคนโดยตรง ไม่ใช่เกิดจากสิ่งของทรัพย์สมบัติอื่นๆ ?*

ตอบ ถูกแล้ว เช่นวิสาขะอุบาสกเป็นพระอนาคามีได้ยินว่าหลีกจากนางธัมมทินนา ไม่ได้หลีกจากสิ่งของทรัพย์สมบัติส่วนอื่นๆ ส่วนความโกรธหรือปฏิฆะที่เกิดขึ้น ก็เป็นเรื่องคนทั้งนั้น ถึงแม้จะเป็นเรื่องสิ่งของก็เกี่ยวข้องกับคนตกลงโกรธคนนั้นเอง

ถาม *ส่วนสังโยชน์เบื้องต่ำนั้น ก็ได้รับความอธิบายมามากแล้ว แต่ส่วนสังโยชน์เบื้องบน ๕ ตามแบบที่อธิบายไว้ว่า รูปราคะคือยินดีในรูปฌาน อรูปราคะยินดีในอรูปฌาน ถ้าเช่นนั้นคนที่ไม่ได้บรรลุฌานสมาบัติ ๘ สังโยชน์ทั้ง ๒ ก็ไม่มีโอกาสจะเกิดได้ เมื่อเป็นเช่นนี้สังโยชน์ ๒ ไม่มีหรือ*

ตอบ มี ไม่เกิดในฌาน ก็ไปเกิดในเรื่องอื่น

ถาม *เกิดในเรื่องไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?*

ตอบ ความยินดีในรูปขันธ์ หรือความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้นชื่อว่ารูปราคะ ความยินดีในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือยินดีในสมถวิปัสสนา หรือยินดีในส่วนมรรคผลที่ได้บรรลุเสขคุณแล้ว เหล่านี้ก็เป็น อรูปราคะได้

ถาม *ก็ความยินดีในกาม ๕ พระอนาคามีละได้แล้วไม่ใช่หรือ ทำไมจึงมาเกี่ยวกับสังโยชน์เบื้องบนอีกเล่า?*

ตอบ กามมี ๒ ชั้น ไม่ใช่ชั้นเดียว ที่พระอนาคามีละนั้นเป็นส่วนความกำหนัดในเมถุน ซึ่งเป็นคู่กับพยาบาท ส่วนความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ไม่ได้เกี่ยวกับเมถุน จึงเป็นสังโยชน์เบื้องบนคือรูปราคะ ส่วนความยินดีในนามขันธ์ทั้ง ๕ หรือสมถวิปัสสนาหรือมรรคผลชั้นต้นๆ เหล่านี้ชื่อว่าอรูปราคะ ซึ่งตรงกับความยินดีในธัมมารมณ์ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ทั้งหลายเบื่อหน่ายในรูปขันธ์ หรือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นภายนอก จึงได้สิ้นไปแห่งรูปราคะสังโยชน์ และท่านเบื่อในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณและ สมถหรือวิปัสสนาที่อาศัยขันธ์เกิดขึ้น เมื่อท่านสิ้นความยินดีในนามขันธ์แล้ว แม้ธรรมทั้งหลายอาศัยขันธ์เกิดขึ้นท่านก็ไม่ยินดี ได้ชื่อว่าละความยินดีในธัมมารมณ์ ซึ่งคู่กับความยินร้าย ในนามรูปหมดแล้ว ท่านจึงเป็นผู้พ้นแล้วจากความยินดียินร้ายในอารมณ์ทั้ง ๖ จึงพร้อมด้วยคุณ คือฉะฬังคุเบกขา

ถาม *แปลกมากยังไม่เคยได้ยินใครอธิบายอย่างนี้ ส่วนมานะสังโยชน์นั้นมีอาการอย่างไร?*

ตอบ มานะสังโยชน์นั้นมีอาการให้วัด เช่นกับนึกถึงตัวของตัวก็รู้สึกว่าเป็นเราส่วนคนอื่นก็เห็นว่าเป็นเขา แลเห็นว่าเราเสมอกับเขา หรือเราสูงกว่าเขา หรือเรา

ต่ำกว่าเขา อาการที่วัดชนิดนี้แหละเป็นมานะสังโยชน์ ซึ่งเป็นคู่ปรับกับอนัตตาหรือ สัพเพธัมมา อนัตตา

ถาม *ก็อุทธัจจสังโยชน์นั้นมีลักษณะอย่างไร เช่น พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต่ำได้หมดแล้ว ส่วนอุทธัจจสังโยชน์จะฟุ้งไปทางไหน?*

ตอบ ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่าฟุ้งไปในธรรม เพราะท่านยังไม่เสร็จกิจ จึงได้ฝักใฝ่อยู่ในธรรม

ถาม อวิชชาสังโยชน์นั้นไม่รู้อะไร?

ตอบ ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ไม่รู้ขันธ์ที่เป็นอดีต ๑ อนาคต ๑ ปัจจุบัน ๑ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑ ความไม่รู้ในที่ ๘ อย่างนี้แหละชื่อว่าอวิชชา

ถาม *พระเสขบุคคลท่านก็รู้อริยสัจ ๔ ด้วยกันทั้งนั้น ทำไมอวิชชาสังโยชน์จึงยังอยู่?*

ตอบ อวิชชามีหลายชั้น เพราะฉะนั้นวิชชาก็หลายชั้น ส่วนพระเสขบุคคล มรรคแลผลชั้นใดที่ท่านได้บรรลุแล้วท่านก็รู้เป็นวิชชาขึ้น ชั้นใดยังไม่รู้ก็ยังเป็นอวิชชาอยู่ เพราะฉะนั้นจึงหมดในขั้นที่สุด คือพระอรหันต์

ถาม *พระเสขบุคคลท่านเห็นอริยสัจ แต่ละตัณหาไม่ได้ มิได้ทำกิจในอริยสัจหรือ?*

ตอบ ท่านก็ทำทุกชั้นนั้นแหละ แต่ก็ทำตามกำลัง

ถาม *ที่ว่าทำตามชั้นนั้นทำอย่างไร?*

ตอบ เช่น พระโสดาบันได้เห็นปัญจขันธ์เกิดขึ้นดับไป ก็ชื่อว่าได้กำหนดรู้ทุกข์ และได้ละสังโยชน์ ๓ หรือทุจริตส่วนหยาบๆ ก็เป็นอันละสมุทัย ความที่สังโยชน์ ๓ สิ้นไปเป็นส่วนนิโรธตามชั้นของท่าน ส่วนมรรคท่านก็ได้เจริญมีกำลังพอละสังโยชน์ ๓ ได้ แลท่านปิดอบายได้ ชื่อว่าทำภพคือทุคติให้หมดไป ที่ตามแบบเรียกว่า ขีณนิรโย มีนรกสิ้นแล้ว ส่วนพระสกิทาคามีก็ได้กำหนดทุกข์คือ ปัญจขันธ์แล้ว แลละกามราคะพยาบาทอย่างกลางได้ ชื่อว่าละสมุทัย ข้อที่ละกามราคะพยาบาทอย่างกลางหมดไป จึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญมาได้เพียงละกามราคะพยาบาทอย่างกลาง นี่แหละจึงได้ทำภพชาติให้น้อยลง ส่วนพระอนาคามีมีทุกข์ได้กำหนดแล้ว ละกามราคะพยาบาทส่วนละเอียดหมดได้ชื่อว่าละสมุทัย

กามราคะพยาบาท อย่างละเอียดที่หมดไปจึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็ได้เจริญมาเพียงละสังโยชน์ ๕ ได้หมด และได้สิ้นภพคือกามธาตุ

ถาม *ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นโลกีย์ กับโลกุตตร นั้น ต่างกันอย่างไร?*

ตอบ ศีล สมาธิ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติอยู่ในภูมิกามาพจร รูปาพจรอรูปาพจร นี่แหละเป็นโลกีย์ ที่เรียกว่าวัฏฏคามีกุศลเป็นกุศลที่วนอยู่ในโลก ส่วนศีล สมาธิ ปัญญาของท่านผู้ปฏิบัติตั้งแต่โสดาบันแล้วไป เรียกว่าวิวัฏฏคามีกุศล เป็นเครื่องข้ามขึ้นจากโลก นี่แหละเป็นโลกุตตร

ถาม *ท่านที่บรรลุฌานถึงอรูปสมาบัติแล้ว ก็ยังเป็นโลกีย์อยู่ ถ้าเช่นนั้นเราจะปฏิบัติให้เป็นโลกุตตรก็เห็นจะเหลือวิสัย?*

ตอบ ไม่เหลือวิสัย พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงแสดงธรรมสั่งสอน ถ้าเหลือวิสัย พระองค์ก็คงไม่ทรงแสดง

ถาม *ถ้าเราไม่ได้บรรลุฌานชั้นสูง ๆ จะเจริญปัญญาเพื่อให้ถึงซึ่งมรรคแลผลจะได้ไหม?*

ตอบ ได้ เพราะวิธีที่เจริญปัญญาก็ต้องอาศัยสมาธิจริงอยู่ แต่ไม่ต้องถึงกับฌาน อาศัยสงบจิตที่พ้นนิวรณ์ ก็พอเป็นบาทของวิปัสสนาได้

ถาม *ความสงัดจากกามจากอกุศลของผู้ที่บรรลุฌานโลกีย์ กับความสงัดจากกามจากอกุศลของพระอนาคามีต่างกันอย่างไร?*

ตอบ ต่างกันมาก ตรงกันข้ามทีเดียว

ถาม *ทำไมจึงได้ต่างกันถึงกับตรงกันข้ามทีเดียว*

ตอบ ฌานที่เป็นโลกีย์ต้องอาศัยความเพียรมีสติคอยระวังละอกุศล แลความเจริญกุศลให้เกิดขึ้นมีฌานเป็นต้น และยังต้องทำกิจที่คอยรักษาฌานนั้นไว้ไม่ให้เสื่อม ถึงแม้จะเป็นอรูปฌานที่ว่าไม่เสื่อมในชาตินี้ ชาติหน้าต่อๆ ไปก็อาจจะเสื่อมได้ เพราะเป็นกุปปธรรม (กุปปธรรม : ผู้มีธรรมที่ยังกำเริบได้ หมายถึง ผู้ที่ได้สมาบัติแล้ว แต่ยังไม่ชำนาญ อาจเสื่อมได้)

ถาม *ถ้าเช่นนั้นส่วนความสงัดจากกามจากอกุศลของพระอนาคามีท่าน ไม่มีเวลาเสื่อมหรือ?*

ตอบ พระอนาคามีท่านละกามราคะสังโยชน์กับปฏิฆะสังโยชน์ได้ขาด เพราะฉะนั้นความสงัดจากกามจากอกุศลของท่านเป็นอัธยาศัยที่เป็นเองอยู่เสมอ โดยไม่ต้องอาศัยความเพียรเหมือนอย่างฌานที่เป็นโลกีย์ ส่วนวิจิกิจฉาสังโยชน์นั้นหมดมาตั้งแต่เป็นโสดาบันแล้ว เพราะฉะนั้นอุทธัจจนิวรณ์ที่ฟุ้งไปหากามและพยาบาทก็ไม่มี ถึงถีนะมิทธนิวรณ์ก็ไม่มี เพราะเหตุนั้นความสงัดจากกามจากอกุศลของท่านจึงไม่เสื่อมเพราะเป็นเอง ไม่ใช่ทำเอาเหมือนอย่างฌานโลกีย์

ถาม *ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ได้บรรลุพระอนาคามี ความสงัดจากกามอกุศลที่เป็นเองมิไม่มีหรือ?*

ตอบ ถ้านึกถึงพระสกิทาคามี ที่ว่าทำสังโยชน์ทั้งสองให้น้อยเบาบาง น่าจะมีความสงัดจากกามอกุศลที่เป็นเองอยู่บ้างแต่ก็คงจะอ่อน

ถาม *ที่ว่าพระอนาคามีท่านเป็นสมาธิบริปูริการี บริบูรณ์ด้วยสมาธิ เห็นจะเป็นอย่างนี้เอง?*

ตอบ ไม่ใช่เป็นสมาธิเพราะว่าสมาธินั้นเป็นมรรคต้องอาศัยเจตนา เป็นส่วนภาเวตัพพธรรม ส่วนของพระอนาคามีท่านเป็นเอง ไม่มีเจตนาเป็นสัจฉิกาตัพพธรรม เพราะฉะนั้นจึงได้ต่างกันกับฌานที่เป็นโลกีย์

ถาม *นิวรณ์แลสังโยชน์นั้น ข้าพเจ้าทำไมจึงไม่รู้จักอาการ คงรู้จักแต่ชื่อของนิวรณ์แลสังโยชน์?*

ตอบ ตามแบบในมหาสติปัฏฐาน พระพุทธเจ้าสอนสาวกให้รู้จักนิวรณ์แลสังโยชน์ พระสาวกของท่านตั้งใจกำหนดสังเกต ก็ละนิวรณ์แลสังโยชน์ได้หมดจนเป็นพระอรหันต์โดยมาก ส่วนท่านที่อินทรีย์อ่อนยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็เป็นพระเสขบุคคล ส่วนเราไม่ตั้งใจไม่สังเกต เป็นแต่จำว่านิวรณ์หรือสังโยชน์ แล้วก็ตั้งกองพูดแลคิดไป จึงไม่พบตัวจริงนิวรณ์แลสังโยชน์ เมื่ออาการของนิวรณ์แลสังโยชน์อย่างไรก็ไม่รู้จัก แล้วจะละอย่างไรได้

ถาม *ถ้าเช่นนั้นผู้ปฏิบัติทุกวันนี้ที่รู้จักลักษณะแลอาการของนิวรณ์แลสังโยชน์จะมีบ้างไหม?*

ตอบ มีถมไป ชนิดที่เป็นสาวกตั้งใจรับคำสอนแลประพฤติปฏิบัติจริงๆ

ถาม *นิวรณ์ ๕ เวลาที่เกิดขึ้นในใจมีลักษณะอย่างไร จึงจะทราบได้ว่าอย่างนี้คือกามฉันท์ อย่างนี้คือพยาบาท หรือถีนะมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิจฉา และมีชื่อเสียงเหมือนกับสังโยชน์ จะต่างกันกับสังโยชน์หรือว่าเหมือนกัน ขอท่านจงอธิบายลักษณะของนิวรณ์แลสังโยชน์ให้ข้าพเจ้าเข้าใจจะได้สังเกตถูก?*

ตอบ กามฉันทนิวรณ์คือความพอใจในกาม ส่วนกามนั้นแยกเป็นสอง คือ กิเลสกามหนึ่ง วัตถุกามอย่างหนึ่ง เช่น ความกำหนัดในเมถุนเป็นต้น ชื่อว่ากิเลสกาม ความกำหนัดในทรัพย์สมบัติเงินทอง ที่บ้านนาสวนและเครื่องใช้สอยหรือบุตรภรรยาพวกพ้อง และสัตว์ของเลี้ยงที่เรียกว่าสวิญญาณกทรัพย์อวิญญาณกทรัพย์เหล่านี้ชื่อว่าวัตถุกาม ความคิดกำหนัดพอใจในส่วนทั้งหลายเหล่านี้ชื่อว่า กามฉันทนิวรณ์ ส่วนพยาบาทนิวรณ์คือความโกรธเคือง หรือคิดแช่งสัตว์ให้พินาศ ชื่อว่าพยาบาทนิวรณ์ ความง่วงเหงาหาวนอน ชื่อว่าถีนมิทธนิวรณ์ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ชื่อว่าอุธัจจกุก กุจจนิวรณ์ ความสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แลสงสัยในกรรมที่สัตว์ทำเป็นบาป หรือสงสัยในผลของกรรมเหล่านี้ เป็นต้น ชื่อว่าวิจิกิจฉา รวม ๕ อย่างนี้ ชื่อว่านิวรณ์ เป็นเครื่องกั้นกางหนทางดี

ถาม *กามฉันทนิวรณ์ อธิบายเกี่ยวไปตลอดกระทั่งสวิญญาณกทรัพย์ อวิญญาณกทรัพย์ว่าเป็นวัตถุกาม ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ยังครองเรือนซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับทรัพย์สมบัติอัฐพสเงินทองพวกพ้องญาติมิตร ก็จำเป็นจะต้องนึกถึงสิ่งเหล่านี้ เพราะเกี่ยวเนื่องกับตนก็มิเป็นกามฉันทนิวรณ์ไปหมดหรือ?*

ตอบ ถ้านึกตามธรรมดาโดยจำเป็นของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ โดยไม่ได้กำหนดยินดีก็เป็นอัญญสมนาคือเป็นกลางๆ ไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป ถ้าคิดถึงวัตถุกามเหล่านั้นเกิดความยินดีพอใจรักใคร่เป็นห่วง ยึดถือหมกมุ่นพัวพันอยู่ในวัตถุกามเหล่านั้นจึงจะเป็นกามฉันทนิวรณ์ สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า น เต กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก อารมณ์ที่วิจิตรงดงามเหล่าใดในโลก อารมณ์เหล่านั้นมิได้เป็นกาม

สังกัปปราโค ปุริสสัส กาโม (สงฺกปฺปราโค ปุริสสฺส กาโม) ความกำหนัดอันเกิดจากความดำริ นี้แหละเป็นกามของคน

ติฏฐันติ จิตรานิ ตเถว โลเก (ติฏฺฐนฺติ จิตฺรานิ ตเถว โลเก) อารมณ์ที่วิจิตรงดงามในโลกก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเอง

อเถตถธีรา วินยันติ ฉันทัง (อเถตฺถ ธีรา วินยนฺติ ฉนฺทํ) เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้นักปราชญ์ทั้งหลายจึงทำลายเสียได้ซึ่งความพอใจในกามนั้น นี่ก็ทำให้เห็นชัดได้ว่า ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธภาษิตนี้ ถ้าคิดนึกถึงวัตถุกามตามธรรมดาก็ไม่เป็น กามฉันทนิวรณ์ ถ้าคิดนึกอะไรๆ ก็เอาเป็นนิวรณ์เสียหมด ก็คงจะหลีกไม่พ้นนรกเพราะนิวรณ์เป็นอกุศล

ถาม *พยาบาทนิวรณ์นั้นหมายความโกรธเคืองประทุษร้ายในคน ถ้าความกำหนัดในคน ก็เป็นกิเลสกามถูกไหม?*

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *ความง่วงเหงาหาวนอน เป็นถีนมิทธนิวรณ์ ถ้าเช่นนั้นเวลาที่เราหาวนอนมิเป็นนิวรณ์ทุกคราวไปหรือ?*

ตอบ หาวนอนตามธรรมดาเป็นอาการของร่างกายที่จะต้องพักผ่อน ไม่เป็นถีนมิทธนิวรณ์ กามฉันทหรือพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วก็อ่อนกำลังลงไปหรือดับไปในสมัยนั้น มีอาการมัวซัวแลง่วงเหงาไม่สามารถจะระลึกถึงกุศลได้ จึงเป็นถีนมิทธนิวรณ์ ถ้าหาวนอนตามธรรมดาเรายังดำรงสติสัมปชัญญะอยู่ได้จนกว่าจะหลับไป จึงไม่ใช่นิวรณ์ เพราะถีนมิทธนิวรณ์เป็นอกุศล ถ้าจะเอาหาวนอนตามธรรมดาเป็นถีนมิทธแล้ว เราก็คงจะพ้นจากถีนมิทธนิวรณ์ไม่ได้เพราะต้องมีหาวนอนทุกวันด้วยกันทุกคน

ถาม *ความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่ว่าเป็นอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์นั้น หมายฟุ้งไปในที่ใดบ้าง?*

ตอบ ฟุ้งไปในกามฉันทบ้าง พยาบาทบ้าง แต่ในบาปธรรม ๑๔ ท่านแยกเป็นสองอย่าง อุทธัจจะความฟุ้งซ่าน กุกกุจจะความรำคาญใจ แต่ในนิวรณ์ ๕ ท่านรวมไว้เป็นอย่างเดียวกัน

ถาม *นิวรณ์ ๕ เป็นจิตหรือเจตสิก?*

ตอบ เป็นเจตสิกธรรมฝ่ายอกุศล ประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล

ถาม *ประกอบอย่างไร?*

ตอบ เช่น กามฉันทนิวรณ์ก็เกิดในจิตที่เป็นพวกโลภะมูล พยาบาท กุกกุจจนิวรณ์ก็เกิดในจิต ที่เป็นโทสะมูล ถีนะมิทธอุทธัจจะ วิจิกิจฉา ก็เกิดในจิตที่เป็นโมหะมูล พระพุทธเจ้าทรงเปรียบนิวรณ์ทั้ง ๕ มาในสามัญญผลสูตร ฑีฆนิกายสีลักขันธวรรคหน้า ๙๓ ว่า กามฉันทนิวรณ์เหมือนคนเป็นหนี้ พยาบาทนิวรณ์เหมือนคนไข้หนัก ถีนมิทธนิวรณ์เหมือนคนติดในเรือนจำ อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์เหมือนคนเป็นทาส วิจิกิจฉานิวรณ์เหมือนคนเดินทางกันดารมีภัยน่าหวาดเสียว เพราะฉะนั้น คนที่เขาพ้นหนี้หรือหายเจ็บหนัก หรือออกจากเรือนจำ หรือพ้นจากทาส หรือได้ เดินทางถึงที่ประสงค์พ้นภัยเกษมสำราญ เขาย่อมถึงความยินดีฉันใด ผู้ที่พ้นนิวรณ์ ทั้ง ๕ ก็ย่อมถึงความยินดีฉันนั้น แลในสังคารวสูตร ในปัจจกนิบาต อังคุตตรนิกาย หน้า ๒๕๗ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบนิวรณ์ด้วยน้ำ ๕ อย่างว่าบุคคลจะส่องดูเงาหน้าก็ไม่เห็นฉันใด นิวรณ์ทั้ง ๕ เมื่อเกิดขึ้นก็ไม่เห็นธรรมความดีความชอบฉันนั้น กามฉันทนิวรณ์เหมือนน้ำที่ระคนด้วยสีต่างๆ เช่นสีครั่ง สีชมพูเป็นต้น พยาบาท นิวรณ์เหมือนน้ำร้อนที่เดือดพล่านถีนะมิทธนิวรณ์ เหมือนน้ำที่มีจอกแหนปิดเสียหมด อุทธัจจกุกกุจนิวรณ์เหมือนน้ำที่คลื่นเป็นระลอก วิจิกิจฉานิวรณ์เหมือนน้ำที่ขุ่นข้นเป็นโคลนตม เพราะฉะนั้นน้ำ ๕ อย่างนี้ บุคคลไม่อาจส่องดูเงาหน้าของตน ได้ฉันใด นิวรณ์ทั้ง ๕ ที่เกิดขึ้นครอบงำใจของบุคคล ไม่ให้เห็นธรรมความดีความชอบได้ก็ฉันนั้น

ถาม *ทำไมคนเราเวลาไข้หนักใกล้จะตาย ก็ทำบาปกรรมความชั่วอะไรไม่ได้แล้ว จะกล่าววจีทุจริตปากก็พูดไม่ได้ จะล่วงทำกายทุจริตมือแลเท้าก็ไหวไม่ได้แล้ว ยังเหลือแต่ความคิดนึกทางใจนิดเดียวเท่านั้น ทำไมใจประกอบด้วยนิวรณ์จึงไปทุคติได้ ดูไม่น่าจะเป็นบาปกรรมโตใหญ่อะไรเลย ข้อนี้น่าอัศจรรย์นัก ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?*

ตอบ กิเลสเป็นเหตุให้ก่อกรรม กรรมเป็นเหตุให้ก่อวิบาก ที่เรียกว่าไตรวัฏฏ์นั้น เช่น อนุสัย หรือสังโยชน์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นชื่อว่ากิเลสวัฏฏ์ ผู้ที่ไม่เคยประพฤติ

ปฏิบัติก็ทำในใจไม่แยบคาย ที่เรียกว่าอโยนิโส คิดต่อออกไป เป็นนิวรณ์ ๕ หรืออุปกิเลส ๑๖ จึงเป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาป ถ้าดับจิตไปในสมัยนั้นจึงได้วิบากวัฏฏ์ที่เป็นส่วนทุคติ เพราะกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาปส่งให้ อุปมาเหมือนคนปลูกต้นไม้ไปนำพืชพันธ์ของไม้ที่เบื่อเมามาปลูกไว้ ต้นแลใบที่เกิดขึ้นนั้นก็เป็นของเบื่อเมา แม้ผลแลดอกที่ออกมาก็เป็นของเบื่อเมาตามพืชพันธ์เดิมซึ่งนำมาปลูกไว้นิดเดียว แต่ก็กลายเป็นต้นโตใหญ่ไปได้เหมือนกัน ข้อนี้ฉันใด จิตที่เศร้าหมองเวลาตายก็ไปทุคติได้ฉันนั้น แลเหมือนพืชพันธ์แห่งผลไม้ที่ดี มีกลิ่นหอมมีรสหวาน บุคคลไปนำพืชพันธ์มานิดเดียวปลูกไว้แม้ต้นแลใบก็เป็นไม้ที่ดี ทั้งผลแลดอกที่ออกมาก็ใช้แลรับประทานได้ตามความประสงค์ เพราะอาศัยพืชที่ดี ซึ่งนำมานิดเดียวปลูกไว้ ข้อนี้ฉันใด จิตที่เป็นกุศลผ่องใสแล้วตายในเวลานั้น จึงไปสู่สุคติได้สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ว่า

จิตเต สังกิลิฏเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกังขา เวลาตายจิตเศร้าหมองแล้วทุคติเป็นหวังได้

จิตเต อสังกิลิฏเฐ สุคติ ปาฏิกังขา จิตผ่องใสไม่เศร้าหมอง เวลาตายสุคติเป็นหวังได้

ถาม *อโยนิโสมนสิกาโร ความทำในใจไม่แยบคาย โยนิโสมนสิกาโร ความทำในใจแยบคาย ๒ อย่างนั้น คือ ทำอย่างไรจึงชื่อว่าไม่แยบคาย ทำอย่างไรจึงชื่อว่าแยบคาย?*

ตอบ ความทำสุภนิมิตไว้ในใจ กามฉันทนิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงาม ความทำปฏิฆะนิมิตไว้ในใจ พยาบาทนิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงามอย่างนี้ ชื่อว่าทำในใจไม่แยบคาย การทำอสุภสัญญาไว้ในใจกามฉันทนิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป การทำเมตตาไว้ในใจ พยาบาทนิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป เช่นนี้เป็นตัวอย่างหรือความทำในใจอย่างไรก็ตาม อกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงาม ก็ชื่อว่าทำในใจไม่แยบคาย หรือจะคิดนึกอย่างไรก็ตาม กุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็บริบูรณ์ อย่างนี้ชื่อว่าทำในใจแยบคาย สมด้วยสาวกภาษิตที่พระสารีบุตรแสดงไว้ในพระทสุตตรสูตร หมวด ๒ ว่า

โย จ เหตุ โย จ ปัจจโย สัตตานัง สังกิเลสสาย ความไม่ทำในใจ โดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วยเพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย ๑

โย จ เหตุ โย จ ปัจจโย สัตตานัง วิสุทธิยา ความทำในใจโดยอุบายแยบคาย เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย เพื่อจะได้บริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย

ถาม ที่ว่าอนุสัย กับ สังโยชน์ เป็นกิเลสวัฏ ส่วนนิวรณ์หรืออุปกิเลส ๑๖ ว่าเป็นกรรมวัฏฏ์ เวลาที่เกิดขึ้นนั้นมีอาการต่างกันอย่างไร จึงจะทราบได้ว่าประเภทนี้เป็นนิวรณ์ หรืออุปกิเลส ๑๖ ?

ตอบ เช่น เวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธัมมารมณ์ด้วยใจ ๖ อย่างนี้ แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนที่ดีนั้นเป็นอิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี ส่วนอารมณ์ ๖ ที่ไม่ดีเป็นอนิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย ไม่ชอบโกรธเคืองผู้ที่ยังไม่รู้ความจริงหรือไม่มีสติเวลาที่ตาเห็นรูปที่ดี ยังไม่ทันคิดว่ากระไรก็เกิดความยินดีกำหนัดพอใจขึ้น แค่นี้เป็นสังโยชน์ ถ้าคิดต่อมากออกไปก็เป็นกามฉันทนิวรณ์หรือเรียกว่า กามวิตกก็ได้ หรือเกิดความโลภอยากได้ที่ผิดธรรม ก็เป็นอภิชฌาวิสมโลโภที่อยู่ในอุปกิเลส ๑๖ หรือในมโนกรรม อกุศลกรรมบท ๑๐ ชนิดนี้ประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาป เวลาตาเห็นรูปที่ไม่ดี ไม่ทันคิดว่ากระไร เกิดความไม่ชอบ หรือเป็นโทมนัสปฏิฆะขึ้น ไม่ประกอบด้วยเจตนา แค่นี้เป็นปฏิฆะสังโยชน์คือกิเลสวัฏฏ์ ถ้าคิดต่อออกไปถึงโกรธเคือง ประทุษร้ายก็เป็นพยาบาทนิวรณ์หรืออุปกิเลส หรืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ชนิดนี้ก็เป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาป เพราะประกอบด้วยเจตนา นี่ชี้ให้ฟังเป็นตัวอย่าง แม้กิเลสอื่นๆ ก็พึงตัดสินใจอย่างนี้ว่า กิเลสที่ไม่ตั้งใจให้เกิดก็เกิดขึ้นได้เอง เป็นพวกอนุสัยหรือสังโยชน์ เป็นกิเลสวัฏฏ์ ถ้าประกอบด้วยเจตนาคือยืดยาวออกไปก็เป็นกรรมวัฏฏ์

ถาม ถ้าเช่นนั้นเราจะตัดกิเลสวัฏฏ์ จะตัดอย่างไร?

ตอบ ต้องตัดได้ด้วยอริยมรรค เพราะสังโยชน์ก็ไม่มีเจตนา อริยมรรคก็ไม่มีเจตนาเหมือนกัน จึงเป็นคู่ปรับสำหรับละกัน

ถาม ถ้าการปฏิบัติของผู้ดำเนินยังอ่อนอยู่ ไม่สามารถจะตัดได้ สังโยชน์ก็ยังเกิดอยู่

แล้วก็เลยเป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาปต่อออกไป มิต้องได้วิบากวัฏฏ์ที่เป็นส่วนทุคติเสียหรือ?

ตอบ เพราะอย่างนั้นนะซิ ผู้ที่ยังไม่ถึงโสดาบันจึงปิดอบายไม่ได้

ถาม ถ้าเช่นนั้นใครจะไปสวรรค์ได้บ้างเล่า ในชั้นผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ถึงโสดาบัน?

ตอบ ไปได้เพราะอาศัยเปลี่ยนกรรมสังโยชน์ยังอยู่ก็จริงถ้าประพฤติทุจริต กาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมองก็ต้องไปทุคติ ถ้ามาตั้งใจเว้นทุจริต อยู่ในสุจริตทางกาย วาจา ใจ แลเวลาตายก็ไม่เศร้าหมอง มีสติสัมปชัญญะก็ไปสุคติได้ เพราะเจตนาเป็นตัวกรรม กรรมมี ๒ อย่าง กัณหัง (กัณฺหํ) เป็นกรรมดำคือทุจริต กาย วาจา ใจ สุกกัง (สุกฺกํ) เป็นกรรมขาวคือสุจริต กาย วาจา ใจ ย่อมให้ผลต่างกัน

ถาม ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ประพฤติสุจริตกาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมอง มิต้องไปทุคติเสียหรือ หรือผู้ที่ประพฤติกาย วาจา ใจ แต่เวลาตาย ใจเป็นกุศลมิไปสุคติได้หรือ?

ตอบ ก็ไปได้น่ะซี ได้เคยฟังหนังสือของสมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสบ้างหรือเปล่า เวลาลงโบสถ์ท่านเคยแสดงให้พระเณรฟัง ภายหลังได้มาจัดพิมพ์กันขึ้นรวมกับข้ออื่นๆ ท่านเคยแสดงว่าภิกษุรักษาศีลบริสุทธิ์ เวลาจะตายห่วงในจีวร ตายไปเกิดเป็นเล็น แลภิกษุอีกองค์หนึ่งเวลาใกล้จะตายนึกขึ้นได้ว่าทำใบตะไคร้น้ำขาด มองหาเพื่อนภิกษุที่จะแสดงอาบัติก็ไม่มีใคร ใจก็กังวลอยู่อย่างนั้นแหละ ครั้นตายไปก็เกิดเป็นพญานาค แลอุบาสกอีกคนหนึ่งเจริญกายคตาสติมาถึง ๓๐ ปี ก็ไม่ได้บรรลุคุณวิเศษอย่างใด เกิดความสงสัยในพระธรรม ตายไปเกิดเป็นจรเข้ด้วยโทษวิจิกิจฉานิวรณ์ ส่วนโตเทยยะพราหมณ์นั้นไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ ห่วงทรัพย์ที่ฝังไว้ตายไปเกิดเป็นลูกสุนัขอยู่ในบ้านของตนเองด้วย โทษกามฉันทนิวรณ์เหมือนกัน แลนายพรานผู้หนึ่งเคยฆ่าสัตว์มาก เวลาใกล้จะตาย พระสารีบุตรไปสอนให้รับไตรสรณคมน์ จิตก็ตั้งอยู่ในกุศลยังไม่ทันจะให้ศีลนายพรานก็ตายไปสู่สุคติ ด้วยจิตที่เป็นกุศลตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ นี่ก็เป็นตัวอย่างของผู้ที่ตายใจเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์กรรมของผู้ที่กระทำในเมื่อเวลาใกล้จะตายนั้น ชื่อว่าอาสันนกรรม ต้องให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ ท่านเปรียบว่าเหมือนโคอยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะแก่กำลังน้อย ก็ต้องออกได้ก่อน ส่วนโคอื่นถึงจะมีกำลัง ที่อยู่ข้างในก็ต้องออกทีหลัง ข้อนี้ฉันใด กรรมที่บุคคลทำเมื่อใกล้จะตายจึงต้องให้ผลก่อนฉันนั้น

ถาม *ส่วนอนุสัยแลสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏฏ์ นิวรณ์หรืออุปกิเลส ๑๖ หรืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบาป ส่วนกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบุญจะได้แก่อะไร?*

ตอบ กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล เหล่านี้เป็นกรรมวัฏฏ์ฝ่ายบุญ ส่งให้วิบากวัฏฏ์ คือมนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติบ้าง พรหมโลกบ้าง พอเหมาะแก่กุศลกรรมที่ทำไว้

ถาม *ถ้าเช่นนั้นกรรมทั้งหลายที่สัตว์ทำเป็นบุญก็ตาม เป็นบาปก็ตาม ย่อมให้ผลเหมือนเงาที่ไม่พรากไปจากตนฉะนั้นหรือ?*

ตอบ ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในอภิณหปัจจเวกขณ์ว่า

กัมมัสสโกมหิ (กมฺมสฺสโกมฺหิ) เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของๆ ตน

กัมมทายาโท (กมฺมทายาโท) เป็นผู้รับผลของกรรม

กัมมโยนิ (กมฺมโยนิ) เป็นผู้มีกรรมเป็นกำหนด

กัมมพันธุ (กมฺมพนฺธุ) เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธ์

กัมมปฏิสรโณ (กมฺมปฏิสรโณ) เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย

ยัง กมมัง กริสสามิ (ยํ กมมํ กริสฺสามิ) เราจักทำกรรมอันใด

กัลยาณัง วา ปาปกัง วา (กลฺยานํ วา ปาปกํ วา) ดีหรือชั่ว

ตัสสะ ทายาโท ภวิสสามิ (ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ) เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

ถาม *อนุสัยกับสังโยชน์ ใครจะละเอียดกว่ากัน? (อนุสัย=กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี ๗ อย่าง กามราคะ ปฏิฆะ ทิฎฐิ วิจิกิจฉา มานะ ภวราคะ อวิชชา)*

ตอบ อนุสัยละเอียดกว่าสังโยชน์ เพราะสังโยชน์นั้นเวลาที่จะเกิดขึ้น อาศัยอายตนะภายในภายนอกกระทบกันเข้าแล้วเกิดวิญญาณ ๖ ชื่อว่าผัสสะ เมื่อผู้ที่ไม่มีสติหรือไม่รู้ความจริง เช่น หูกับเสียงกระทบกันเข้าเกิดความรู้ขึ้น เสียงที่ดีก็ชอบเกิดความยินดีพอใจ เสียงที่ไม่ดีก็ไม่ชอบไม่ถูกใจ ที่โลกเรียกกันว่าพื้นเสีย เช่นนี้แหละชื่อว่าสังโยชน์จึงหยาบกว่าอนุสัย เพราะอนุสัยนั้นย่อมตามนอนในเวทนาทั้ง ๓ เช่น สุขเวทนาเกิดขึ้นผู้ที่ไม่เคยรู้ความจริงหรือไม่มีสติราคานุสัยจึงตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ปฏิฆานุสัยย่อมตามนอน อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น

อวิชชานุสัยย่อมตามนอน เพราะฉะนั้นจึงละเอียดกว่าสังโยชน์ แลมีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า มหามาลุงโกฺยวาทสูตรว่า เด็กอ่อนที่นอนหงายอยู่ในผ้าอ้อมเพียงจะรู้จักว่านี่ตานี่รูปก็ไม่มีในเด็กนั้น เพราะฉะนั้นสังโยชน์จึงไม่มีในเด็กที่นอนอยู่ในผ้าอ้อม แต่ว่าอนุสัยย่อมตามนอนในเด็กนั้นได้

ถาม *อนุสัยนั้นมีประจำอยู่เสมอหรือ หรือมีมาเป็นครั้งเป็นคราว?*

ตอบ มีมาเป็นครั้งเป็นคราว ถ้ามีประจำอยู่เสมอแล้วก็คงจะละไม่ได้ เช่นราคานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในสุขเวทนา หรือปฏิฆานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในทุกขเวทนา หรืออวิชชานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในอทุกขมสุขเวทนา ตามนอนได้แต่ผู้ที่ไม่รู้ความจริงหรือไม่มีสติ ถ้าเป็นผู้ที่รู้ความจริงหรือมีสติก็ไม่ตามนอนได้ เรื่องนี้ได้อธิบายไว้ในเวทนาขันธ์แล้ว

ถาม *แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่าอนุสัยตามนอนอยู่ในสันดานเสมอทุกเมื่อ ไปเหมือนอย่างขี้ตะกอนที่นอนอยู่ก้นโอ่งน้ำ ถ้ายังไม่มีใครมาคนก็ยังไม่ขุ่นขึ้น ถ้ามีใครมาคนก็ขุ่นขึ้นได้. เวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดีเกิดความกำหนัดยินดีพอใจขึ้น หรือได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีก็เกิดปฏิฆะหรือความโกรธขึ้น เข้าใจว่านี่แหละขุ่นขึ้นมา ความเข้าใจเก่าของข้าพเจ้ามิผิดไปหรือ?*

ตอบ ก็ผิดน่ะซี เพราะเอานามไปเปรียบกับรูป คือโอ่งก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ น้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ แลขี้ตะกอนก้นโอ่งก็เป็นรูปไม่มีวิญญาณเหมือนกัน จึงขังกันอยู่ได้ ส่วนจิตเจตสิกของเราเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จะขังเอาอะไรไว้ได้ เพราะกิเลส เช่น อนุสัยหรือสังโยชน์ก็อาศัยจิตเจตสิกเกิดขึ้นชั่วคราวหนึ่ง เมื่อจิตเจตสิกในคราวนั้นดับไปแล้ว อนุสัยหรือสังโยชน์จะตกค้างอยู่กับใคร ลองนึกดู เมื่อเรายังไม่เกิดความรัก ความรักนั้นอยู่ที่ไหน ก็มีขึ้นเมื่อเกิดความรักไม่ใช่หรือ หรือเมื่อความรักนั้นดับไปแล้ว ก็ไม่มีความรักไม่ใช่หรือ และความโกรธเมื่อยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่มีเหมือนกัน มีขึ้นเมื่อเวลาที่โกรธ เมื่อความโกรธดับแล้วก็ไม่มีเหมือนกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ละเอียดเพราะไปติดสัญญาที่จำไว้นานแล้วว่าอนุสัยนอนอยู่ เหมือนขี้ตะกอนที่นอนอยู่ก้นโอ่ง

ถาม *ก็อนุสัยกับสังโยชน์ไม่มีแล้ว บางคราวทำไมจึงมีขึ้นอีกได้เล่า ข้าพเจ้าฉงนนัก*

แล้วยังอาสวะอีกอย่างหนึ่งที่ว่าดองสันดานนั้นเป็นอย่างไร?

ตอบ ถ้าพูดถึงอนุสัยหรืออาสวะแล้วเราควรเอาความว่า ความเคยตัวเคยใจที่เรียกว่ากิเลสกับวาสนา ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าละได้ทั้ง ๒ อย่าง ที่พระอรหันตสาวกละได้แต่กิเลสอย่างเดียว วาสนาละไม่ได้ เราควรจะเอาความว่าอาสวะหรืออนุสัยกิเลส เหล่านี้เป็นความเคยใจ เช่นได้รับอารมณ์ที่ดีเคยเกิดความกำหนัดพอใจ ได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีเคยไม่ชอบไม่ถูกใจ เช่นนี้เป็นต้น เหล่านี้แหละควรรู้สึกว่าเป็นเหล่าอนุสัยหรืออาสวะ เพราะความคุ้นเคยของใจ ส่วนวาสนานั้นคือความคุ้นเคยของกายวาจาที่ติดต่อมาจากความเคยแห่งอนุสัย เช่นคนราคะจริตมีมรรยาทเรียบร้อย หรือเป็นคนโทสะจริตมีมรรยาทไม่เรียบร้อย ส่วนราคะแลโทสะนั้นเป็นลักษณะของกิเลส กิริยา มรรยาทที่เรียบร้อยแลไม่เรียบร้อย นั่นเป็นลักษณะของวาสนา นี่ก็ควรจะรู้ไว้

ถาม *ถ้าเช่นนั้นเราจะละความคุ้นเคยของใจ ในเวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดีหรือที่ไม่ดีจะควรปฏิบัติประพฤติอย่างไรดี?*

ตอบ วิธีปฏิบัติที่จะละความคุ้นเคยอย่างเก่า คืออนุสัยแลสังโยชน์ก็ต้องมาฝึกหัดให้คุ้นเคยในศีลแลสมถวิปัสสนาขึ้นใหม่ จะได้ถ่ายถอนความคุ้นเคยเก่าเช่น เหล่าอนุสัยหรือสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดาน

ถาม *ส่วนอนุสัยกับสังโยชน์ ข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนอาสวะนั้น คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ๓ อย่างนั้นเป็นเครื่องดองสันดาน ถ้าฟังดูตามชื่อก็ไม่น่าจะมีเวลาว่าง ดูเหมือนดองอยู่กับจิตเสมอไป หรือไม่ได้ดองอยู่เสมอ แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเข้าใจไว้ แต่เดิมสำคัญว่าดองอยู่เสมอ ข้อนี้เป็นอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?*

ตอบ ไม่รู้ว่าเอาอะไรมาซอกแซกถาม ได้ตอบไว้พร้อมกับอนุสัยแลสังโยชน์แล้ว จะให้ตอบอีกก็ต้องอธิบายกันใหญ่ คำที่ว่าอาสวะเป็นเครื่องดองนั้น ก็ต้องหมายถึงรูปอีกนั่นแหละ เช่นกับเขาดองผักก็ต้องมีภาชนะ เช่นผักอย่างหนึ่ง หรือชามอย่างหนึ่ง แลน้ำอย่างหนึ่ง รวมกัน ๓ อย่างสำหรับแช่กัน หรือของที่เขาทำเป็นแช่อิ่มก็ต้องมีขวดโหลหรือน้ำเชื่อมสำหรับแช่ดอง เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นรูปจึงแช่แลดองกันอยู่ได้ ส่วนอาสวะนั้นอาศัยนามธรรมเกิดขึ้น นามธรรมก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว

อาสวะก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว จะแช่แลดองกันอยู่อย่างไรได้ นั่นเป็นพระอุปมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นไว้ว่า อาสวะเครื่องดองสันดาน คือกิเลสมีประเภท ๓ อย่าง เราก็เลย เข้าใจผิดถือมั่นเป็นอภินิเวสเห็นเป็นแช่แลดองเป็นของจริงๆ จังๆ ไปได้ ความจริงก็ไม่มีอะไร นามแลรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป อะไรจะมาแช่แลดองกันอยู่ได้ เพราะฉะนั้น ขอให้เปลี่ยนความเห็นเสียใหม่ ที่ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นจริงเป็นจังเสียให้ได้ ให้หมดทุกสิ่งที่ได้เข้าใจไว้แต่เก่าๆ แล้ว ก็ตั้งใจศึกษาเสียใหม่ให้ตรงกับความจริงซึ่งเป็นสัมมาปฏิบัติ

ถาม *จะทำความเห็นอย่างไรจึงจะตรงกับความจริง?*

ตอบ ทำความเห็นว่าไม่มีอะไร มีแต่สมมติแลบัญญัติ ถ้าถอนสมมติแลบัญญัติออกเสียแล้วก็ไม่มีอะไร หาคำพูดไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูปเหล่านี้ก็เพื่อจะให้รู้เรื่องกันเท่านั้น ส่วนขันธ์แลอายตนะ ธาตุ นามรูป ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนอนุสัยหรือสังโยชน์ อาสวะ โยคะ โอฆะ นิวรณ์ อุปกิเลสเหล่านี้เป็นสมุทัย อาศัยขันธ์หรืออายตนะหรือนามรูปเกิดขึ้นนั้นเป็นสมุทัย เป็นส่วนหนึ่งที่ควรละ มรรคมีองค์ ๘ ย่นเข้าก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นส่วนที่ควรเจริญ ความสิ้นไปแห่งกิเลส คือ อนุสัยหรือสังโยชน์ ชื่อว่านิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้งเหล่านี้แหละเป็นความจริง ความรู้ความเห็นใน ๔ อริยสัจนี้แหละคือเห็นความจริงละ

ถาม *สาธุ! ข้าพเจ้าเข้าใจแจ่มแจ้งทีเดียว แต่เมื่ออาสวะไม่ได้ดองอยู่เสมอ แล้วทำไมท่านจึงกล่าวว่า เวลาที่พระอรหันต์สำเร็จขึ้นใหม่ๆ โดยมากตามที่ได้ฟังมาในแบบท่านรู้ว่าจิตของท่านพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่าผู้ที่ยังไม่พ้นก็ต้องมีอาสวะประจำอยู่กับจิตเป็นนิตย์ไป ไม่มีเวลาว่างกว่าจะพ้น ได้ก็ต้องเป็นพระอรหันต์?*

ตอบ ถ้าขืนทำความเห็นอยู่อย่างนี้ก็ไม่มีเวลาพ้นจริงด้วย เมื่ออาสวะอยู่ประจำเป็นพื้นเพของจิตแล้ว ก็ใครจะละได้เล่า พระอรหันต์ก็คงไม่มีในโลกได้เหมือนกัน นี่ความจริงไม่ใช่เช่นนี้ จิตนั้นส่วนหนึ่งเป็นประเภททุกขสัจ อาสวะส่วนหนึ่งเป็นประเภทสมุทัย อาศัยจิตเกิดขึ้นชั่วคราว เมื่อจิตคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะที่ประกอบ

กับจิตในคราวนั้นก็ดับไปด้วย ส่วนอาสวะที่เกิดขึ้นได้บ่อยๆนั้นเพราะอาศัยการเพ่งโทษ ถ้าเราจักตั้งใจไม่เพ่งโทษใครๆ อาสวะก็จะเกิดได้ด้วยยากเหมือนกัน สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

ปรวัช ชานุปัสสิสัส (ปรวชฺ ชานุปสฺสิสฺส) เมื่อบุคคลตามมองดูซึ่งโทษของผู้อื่น

นิจจัง อุชฌาน สัญญิโน (นิจฺจํ อุชฺฌาน สญฺญิโน) เป็นบุคคลมีความหมายจะยกโทษเป็นนิตย์

อาสวา ตัสส วัฑฒันติ (อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ) อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น

อารา โส อาสวักขยา (อารา โส อาสวกฺขยา) บุคคลนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมที่สิ้นอาสวะ

ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธภาษิตนี้ ก็จะทำให้เราเห็นชัดได้ว่าอาสวะนั้นมีมาในเวลาที่เพ่งโทษ เมื่อเรายังไม่เพ่งโทษอาสวะก็ยังไม่มีมา หรือเมื่อจิตที่ประกอบด้วยอาสวะคราวนั้นดับไปแล้วอาสวะก็ดับไปด้วย ก็เป็นอันไม่มีเหมือนกัน การที่เห็นว่าอาสวะมีอยู่เสมอจึงเป็นความเห็นผิด

ถาม *อาสวะ ๓ นั้น กามสวะเป็นกิเลสประเภทรัก อวิชชาสวะเป็นกิเลสประเภทที่ไม่รู้ แต่ภวาสวะนั้นไม่ได้ความว่าเป็นกิเลสประเภทไหน เคยได้ฟังตามแบบท่านว่าเป็นภพ เป็นภพอย่างไรข้าพเจ้าไม่เข้าใจ?*

ตอบ ความไม่รู้ความจริงเป็นอวิชชาสวะ จึงได้เข้าไปชอบไว้ในอารมณ์ที่ดีมีกามเป็นต้น เป็นกามาสวะ เมื่อไปชอบไว้ในที่ใดก็เข้าไปยึดถือตั้งอยู่ในที่นั้นจึงเป็นภวาสวะนี่แหละเข้าใจว่าเป็นภวาสวะ

ถาม *ภวะท่านหมายว่าภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพไม่ใช่หรือ ทำไมภพจึงจะมาอยู่ในใจของเราได้เล่า?*

ตอบ ภพที่ในใจนี่ละซีสำคัญนัก จึงได้ต่อให้ไปเกิดในภพข้างนอก ก็ลองสังเกตดูตามแบบที่เราได้เคยฟังมาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีกิเลสประเภทรักและไม่มีอวิชชา ภวะตัณหาเข้าไปอยู่ในที่ใด แลไม่มีอุปาทานความชอบความยินดียึดถือ

ในสิ่งทั้งปวง ภพข้างนอก คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ ตลอดกระทั่งภพ คือสุทธาวาสของท่านนั้นจึงไม่มี

ถาม *อาสวะ ๓ ไม่เห็นมีกิเลสประเภทโกรธ แต่ทำไมการเพ่งโทษนั้น เป็นกิเลสประเภทที่เกลียดชัง ขาดเมตตากรุณา เพราะอะไรจึงได้มาทำให้อาสวะเกิดขึ้น?*

ตอบ เพราะความเข้าไปชอบไปเป็นอยู่ในสิ่งใดที่ถูกใจของตน ครั้นเขามาทำที่ไม่ชอบไม่ถูกใจจึงได้เข้าไปเพ่งโทษเพราะสาเหตุที่เข้าไปชอบไปถูกใจเป็นอยู่ในสิ่งใดไว้ซึ่งเป็นสายชนวนเดียวกัน อาสวะทั้งหลายจึงได้เจริญแก่บุคคลนั้น

ถาม *ความรู้นั้นมีหลายอย่าง เช่นกับวิญญาณ ๖ คือความรู้ทางหู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือความรู้ในเรื่องโลภ โกรธ หลง ริษยา พยาบาท หรือรู้ไปในเรื่องความอยาก ความต้องการ หรือคนที่หยิบเล็กหยิบน้อยนิดหน่อยก็โกรธ เขาก็ว่าเขารู้ทั้งนั้น ส่วนความรู้ในรูปฌานหรืออรูปฌานก็เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง ส่วนปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์และอริยสัจก็เป็นความรู้เหมือนกัน ส่วนวิชชา ๓ หรือวิชชา ๘ ก็เป็นความรู้วิเศษอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ควรจะแบ่งความรู้เหล่านี้เป็นประเภทไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจจะได้ไม่ปนกัน?*

ตอบ ควรแบ่งความรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นประเภททุกขสัจเป็นส่วนที่ควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนความโลภ ความโกรธ ความหลง ริษยาพยาบาท ความอยากความต้องการเป็นสมุทัยเป็นส่วนควรละ ความรู้ในรูปฌานแลอรูปฌาน แลความรู้ ในไตรลักษณ์ หรืออริยสัจเป็นมรรค เป็นส่วนที่ควรเจริญวิชชา ๓ หรือวิชชา ๘ นั้น เป็นนิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้ง

ถาม *อะไรๆ ก็เอาเป็นอริยสัจ ๔ เกือบจะไม่มีเรื่องอื่นพูดกัน?*

ตอบ เพราะไม่รู้อริยสัจ ๔ แลไม่ทำหน้าที่กำหนดทุกข์ ละสมุทัยแลทำนิโรธให้แจ้งแลเจริญมรรค จึงได้ร้อนใจกันไปทั้งโลก ท่านผู้ทำกิจถูกตามหน้าที่ของอริยสัจทั้ง ๔ ท่านจึงไม่มีความร้อนใจ ที่พวกเราต้องกราบไหว้ทุกวัน ข้าพเจ้าจึงชอบพูดถึงอริยสัจ

ถาม *ตามที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า สอุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาทิเสสนิพพานนั้นได้แก่พระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ถ้าเช่นนั้นท่านคงหมาย*

ความถึงเศษนามรูป เนื้อแลกระดูกที่เหลืออยู่นี่เอง?

ตอบ ไม่ใช่ ถ้าเศษเนื้อเศษกระดูกที่หมดแล้วว่าเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน เช่นนั้น ใคร ๆ ตายก็คงเป็นอนุปาทิเสสนิพพานได้เหมือนกัน เพราะเนื้อแลกระดูกชีวิตจิตใจก็ต้องหมดไปเหมือนกัน

ถาม *ถ้าเช่นนั้นนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้จะเอาอย่างไหนเล่า?*

ตอบ เรื่องนี้มีพระพุทธภาษิตตรัส สอุปาทิเสสสูตรแก่พระสารีบุตรในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาตหน้า ๓๙๒ ความสังเขปว่า วันหนึ่งเป็นเวลาเช้าพระสารีบุตรไปเที่ยวบิณฑบาต มีพวกปริพาชกพูดกันว่าผู้ที่ได้บรรลุสอุปาทิเสสตายแล้วไม่พ้นนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุคติ วินิบาต ครั้นพระสารีบุตรกลับจากบิณฑบาตแล้วจึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลตามเนื้อความที่พวกปริพาชกเขาพูดกันอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สอุปาทิเสสบุคคล ๙ จำพวก คือ พระอนาคามี ๕ จำพวก พระสกิทาคามีจำพวกหนึ่ง พระโสดาบัน ๓ จำพวก ตายแล้วพ้นจากนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุคติวินิบาต ธรรมปริยายนี้ยังไม่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท แลธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหาที่ถามฯ ในสอุปาทิเสสสูตรนี้ไม่ได้ตรัสถึงอนุปาทิเสส แต่ก็พอสันนิษฐานว่า อนุปาทิเสสคงเป็นส่วนของพระอรหันต์

ถาม *ถ้าเช่นท่านก็หมายความถึงสังโยชน์ คือกิเลสที่ยังมีเศษเหลืออยู่ ว่าเป็นสอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนสังโยชน์ที่หมดแล้วไม่มีส่วนเหลืออยู่ คือพระอรหัตตผล ว่าเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน?*

ตอบ ถูกแล้ว

ถาม *ถ้าเราพูดอย่างนี้คงไม่มีใครเห็นด้วย คงว่าเราเข้าใจไม่ตรงกับเขา เพราะเป็นแบบสั่งสอนกันอยู่โดยมากว่า สอุปาทิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาทิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว*

ตอบ ข้าพเจ้าเห็นว่าจะเป็นอรรถกถาที่ขบพระพุทธภาษิตไม่แตก แล้วก็เลยถือตามกันมา จึงมีทางคัดค้านได้ไม่คมคายชัดเจน เหมือนที่ทรงแสดงแก่พระสารีบุตร

ซึ่งจะไม่มีทางคัดค้านได้ หมายกิเลสนิพพานโดยตรง

ถาม *สอุปาทิเสสสูตรนี้ ทำไมจึงได้ตรัสหลายอย่างนัก มีทั้งนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุคติวินิบาต ส่วนในพระสูตรอื่นๆ ถ้าตรัสถึงอบายก็ไม่ต้องกล่าวถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุคติวินิบาต?*

ตอบ เห็นจะเป็นด้วยพระสารีบุตรมากราบทูลถามหลายอย่าง ตามถ้อยคำของพวกปริพาชกที่ได้ยินมา จึงตรัสตอบไปหลายอย่าง เพื่อให้ตรงกับคำถาม

ถาม *ข้างท้ายพระสูตรนี้ทำไมจึงมีพระพุทธภาษิตตรัสว่า ธรรมปริยายนี้ยังไม่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้ แล้วจะประมาท แลธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหาที่ถาม?*

ตอบ ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เห็นจะเป็นด้วยพระพุทธประสงค์ คงมุ่งถึงพระเสขบุคคล ถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะได้ความอุ่นใจที่ไม่ต้องไปทุคติ แลความเพียรเพื่อพระอรหันต์จะหย่อนไป ท่านจึงได้ตรัสอย่างนี้

ถาม *เห็นจะเป็นเช่นนี้เอง ท่านจึงตรัสว่าถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท?*

ตอบ ตามแบบที่ได้ฟังมาโดยมาก พระพุทธประสงค์ทรงเร่งพระสาวก ผู้ยังไม่พ้นอาสวะ ให้รีบทำความเพียรให้ถึงที่สุด คือพระอรหันต์

ปฏิปัตติวิภัชน์

(ฉบับเดิมพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗)

ผู้ถามเป็นผู้ปฏิบัติยินดีในที่สงัด ชอบอยู่คนเดียวเงียบๆ บนเขา วันหนึ่งเวลากลางคืนเดือนหงาย คิดถึงผู้ตอบ ซึ่งเป็นเพื่อนปฏิบัติมาด้วยกัน อันพำนักอยู่ในถ้ำ และที่บริเวณนั้น เวลากลางคืน ไม่มีคนเดิน เพราะเงียบและเปลี่ยว แต่ถ้ำนั้นอยู่ใกล้ไม่ไกลมากนัก ผู้ถามลงจากเขาอาศัยแสงเดือนแล้วเดินไป พอถึงถ้ำประมาณ ๒๐ นาฬิกา คือ ๒ ทุ่ม

ตอบ ท่านอุตส่าห์มาหาข้าพเจ้ากลางคืน ไม่กลัวเสือหรือ

ถาม *ข้าพเจ้าไม่กลัว เพราะอาศัยอำนาจพระรัตนตรัยที่เรามีใจมั่นคงอยู่ในสรณะทั้งสาม*

ตอบ ถูกแล้ว ข้าพเจ้าอยู่ในถ้ำ เวลานี้ก็เป็นที่ป่าทางเปลี่ยว ที่ไม่มีความหวาดเสียว ก็เพราะมั่นคงอยู่ในสรณะทั้งสาม ดั่งมีพระพุทธภาษิตในธชัคคสูตร ซึ่งตรัสสอนภิกษุผู้มีราคะยังไม่ไปปราศจากสันดานว่า ท่านทั้งหลายไปอยู่ในป่า หรือโคนไม้ หรือเรือนว่างเปล่า ถ้าความกลัวเกิดขึ้นก็ให้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ถ้าไม่ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า ก็ให้ระลึกถึงคุณพระธรรม ถ้าไม่ระลึกถึงคุณพระธรรม ก็ให้ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ ความกลัวและความหวาดเสียวก็จะหายไป พระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ก็ปฏิบัติตามพระบรมพุทธโอวาทโดยเคารพ

ถาม *น่าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า เช่นคราวเสด็จไปห้ามพระญาติ ไม่ให้เกิดทะเลาะวิวาทในการแย่งน้ำกัน พระญาติเหล่านั้นเกิดความเลื่อมใส จึงแบ่ง เจ้านายศากยะและโกลิยะถวายฝ่ายละ ๒๕๐ องค์ รวมกันเป็น ๕๐๐ พระองค์ จะนำไปบวช แต่เจ้านายเหล่านั้นลางองค์มิได้มีศรัทธาออกบวช เช่น พระนนท์เริ่มจะแต่งงานก็ทรงนำไปบวชเสีย ภิกษุเหล่านั้นยังไม่เห็นภัยในโลก โดยแท้จริงจึงมีความอาลัยในมาตุคามอาศัยพระมหากรุณาของพระผู้มีพระภาคที่ทรงอบรมฝึกหัดและทรมาน ภิกษุเหล่านั้นจึงถึงซึ่งความสิ้น*

ไปแห่งอาสวะ คือ อนุปาทิเสสปรินิพพาน

ตอบ ถูกแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นผู้ฝึกหัดคนที่ควรทรมานไม่มีใครสู้ ดั่งนี้จึงได้ทรงพระนามว่า ปุริสทมฺมาสารถิ

ถาม การอยู่ในที่สงัดกับอยู่ในหมู่นั้น ต่างกันอย่างไร เหตุไฉนพระศาสดาจึงทรงสั่งสอนให้ยินดีในที่สงัด

ตอบ ต่างกัน คือ ความไม่ระคนด้วยหมู่ ไม่เกี่ยวกับหมู่เป็นกายวิเวก ชื่อว่าการอยู่ในที่สงัด ส่วนที่ตรงกันข้ามชื่อว่าอยู่ในหมู่กายวิเวกอยู่ในที่สงัดเป็นอุปการะแก่จิตตวิเวกและเป็นไปเพื่ออุปธิวิเวก เพราะเหตุนี้ พระศาสดาจึงทรงสั่งสอนให้ยินดีในที่สงัด

ถาม อะไรเป็นเหตุไม่ให้ยินดีในที่สงัด

ตอบ ความหมกมุ่นกำหนัดยินดีติดอยู่ในกามทั้งหลายเป็นเหตุ เพราะการอยู่ที่ที่สงัดปราศจากอารมณ์เกรียวกราวเซ็งแซ่เช่นนั้น ย่อมไม่มีประชุมชนหรือกามารมณ์ที่ดีๆ ซึ่งจะยั่วยวนใจให้กำหนัดยินดี จึงมีความเปลี่ยวเปล่าเหงาหงอยและหวาดกลัวต่อภัยอันตราย เพราะฉะนั้นจึงไม่ยินดีในที่สงัด

ถาม ผู้ที่ไม่ยินดีในที่สงัดนั้น ยังไม่เห็นภัยในโลก และยังไม่ได้ความอุ่นใจในธรรม

ตอบ ถูกแล้ว เพราะยังไม่เห็นภัยในโลก และไม่มีความอุ่นใจในธรรม เคยมีแต่ความอุ่นใจในกาม เพราะเหตุนี้การห่างกามจึงไม่สบาย เหมือนปลาที่เขานำขึ้นมาไว้บนบกฉะนั้น

ถาม จิตตวิเวกนั้น หมายถึงฌานชั้นไหน

ตอบ ตั้งแต่อุปจารสมาธิ ตลอดกระทั่งรูปฌานสี่ อรูปฌานสี่ เหล่านี้เป็นจิตตวิเวก

ถาม อุปธิวิเวก สงัดจากกิเลส สงัดจากกรรม และสงัดจากขันธ์นั้นเป็นอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ตอบ ได้แก่พระอรหันต์ ที่ท่านตัดไตรวัฏฏ์ได้ เพราะละอาสวะ ๓ คือ กามาสวะ ภาวสวะ อวิชชาสวะ ชื่อว่าสงัดจากกิเลส ทำอะไรไม่เป็นกรรม เป็นแต่กิริยา ชื่อว่า

สงัดจากกรรมและหมดวิบาก ไม่มีปฏิสนธิในภพที่จะเกิดเบญจขันธ์ต่อไป ชื่อว่าสงัดจากขันธ์

ถาม *ข้าพเจ้านึกถึงความยินดีพัวพันยึดถือสิ่งใดไว้ ก็เป็นภพขึ้นในที่นั้น ถ้ายังมีความยินดีในกาม ก็ต้องเกิดในกามธาตุ เช่นพระอนาคามีละความยินดีในกามได้ ก็ไม่เกิดในกามธาตุ และพระอรหันต์ละความยินดียึดถือในเบญจขันธ์ได้ก็ปรินิพพาน ท่านจึงไม่เกิดต่อไป เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงตรัสสอนให้ละความกำหนัดยินดีในกามและละความกำหนัดยินดียึดถือในเบญจขันธ์*

ตอบ ถูกแล้ว ถ้าเราจะไม่ละความกำหนัดยินดีในกาม และไม่ละความยินดียึดถือในเบญจขันธ์ ก็ชื่อว่าไม่ได้ทำตามคำสอนของพระศาสดา

ถาม *การปฏิบัติก็มุ่งต่อความพ้นจากกิเลส แต่ทำไมตั้งใจละอาสวะให้หมดไป จึงไม่หมดไปได้อย่างใจ*

ตอบ อาสวะเป็นกิเลสที่ไม่ประกอบด้วยเจตนา ต้องอาศัยอริยมรรคที่เป็นกุศลพ้นเจตนา จึงละได้ การตั้งใจละนั้นเป็นกุศลที่ประกอบด้วยเจตนา เพราะฉะนั้นจึงละอาสวะไม่ได้ คงละได้แต่กิเลสที่ประกอบด้วยเจตนา แต่ก็ละได้ชั่วคราว ภายหลังอาจเกิดขึ้นได้อีก เพราะเป็นโลกิยกุศล

ถาม *อ้อ!...อย่างนี้นี่เล่า ข้าพเจ้าไม่รู้ว่ากิเลสที่ไม่ประกอบด้วยเจตนา ต้องละด้วยกุศลที่พ้นจากเจตนา คือ อริยมรรค ส่วนกิเลสที่ประกอบด้วยเจตนา เป็นกัมมวัฏฏ์ฝ่ายบาป ต้องละด้วยกุศลที่ประกอบด้วยเจตนา ซึ่งเป็นกัมมวัฏฏ์ฝ่ายบุญ*

ตอบ ถ้าตั้งใจละอาสวะได้ง่ายๆ เหมือนอย่างตั้งใจทำกัมมวัฏฏ์ฝ่ายบุญแล้ว พระอรหันต์ก็คงหาได้ง่ายๆ ในโลก พระอริยสงฆ์คงไม่น่าอัศจรรย์อะไร แม้พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เสขบุคคลสามจำพวกนี้ก็ต้องอาศัยอริยมรรคซึ่งเป็นกุศลที่พ้นจากเจตนา จึงจะฆ่าสังโยชน์ได้

ถาม *เมื่อกุศลที่พ้นจากเจตนายังไม่เกิดขึ้น เราจะทำอย่างไร เพราะท่านอธิบายว่ากุศลที่ประกอบด้วยเจตนานั้นฆ่าสังโยชน์ไม่ได้ ต้องอาศัยอริยมรรคที่เป็นกุศลพ้นจากเจตนาจึงจะฆ่าสังโยชน์ได้ ขอท่านจงอธิบายในเรื่องกุศลที่พ้นจากเจตนาคืออริยมรรคให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ ท่านถามปัญหาถึงเรื่องรู้เห็นในอริยมรรคอย่างนี้ ข้าพเจ้าไม่มีปัญญาจะตอบ เพราะผู้บรรลุอริยมรรคนั้นต้องเป็นพระอริยะตั้งแต่ชั้นโสดาบันขึ้นไปจึงจะตอบถูก เพราะท่านเคยบรรลุอริยมรรคแต่ถึงเช่นนั้นท่านก็ปิดคุณธรรมของท่าน

ถาม *เมื่อตอบตัดปัญหาเช่นนี้ ก็ไม่มีเค้าเงื่อนว่าจะทำในใจอย่างไรถูก ขอท่านจงอธิบายไปตามแนวพระพุทธภาษิต จะได้เป็นปฏิปทาให้ถึงซึ่งมรรคและผล เสียแรงอุตส่าห์เดินมาหาในเวลากลางคืน ขอท่านจงอธิบายในเรื่องอริยมรรคให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ ท่านจะมาเค้นถามในเรื่องอริยมรรคเหมือนจะมาเอาหนวดเต่าเขากระต่ายในข้าพเจ้าให้ได้ จะต้องค่อยๆ นึกถึงพระพุทธภาษิตที่ได้สดับมาเสียก่อน ท่านจงมีสติสงบใจให้พ้นนิวรณ์ที่เรียกว่า สมาธิ และพิจารณาธาตุ ๖ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ตามความเป็นจริง คือ ธาตุดิน ๑๙ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น แยกออกไปให้เป็นส่วน ๆ ธาตุน้ำ ๑๒ แยกออกไปให้เป็นส่วน ๆ ธาตุลม ๖ แยกออกไปให้เป็นส่วนๆ ธาตุไฟ ๔ ก็แยกออกไปให้เป็นส่วน ๆ และอากาศ ธาตุ วิญญาณธาตุ เมื่อแยกกระจายออกไปเป็นส่วนๆ แล้วพึงพิจารณาดูตามความเป็นจริง ให้เห็นเป็นสักแต่ว่าดิน สักแต่ว่าน้ำ สักแต่ว่าไฟ สักแต่ว่าลม สักแต่ว่าอากาศ และสักแต่ว่าวิญญาณ ทั้ง ๖ อย่างนี้ไม่ใช่ตัวตน สัตว์คนเราเขา ใครๆ ไม่มีให้เห็นชัด ตามความเป็นจริงอย่างไร และธาตุ ๖ นี้เป็นแต่กองสังขาร อาศัยปัจจัย คือ อวิชชา ตัณหา กรรม อาหาร และนามรูปจึงเกิดขึ้น เมื่อปัจจัยเหล่านี้ดับไปธาตุ ๖ ก็ย่อมดับไป เมื่อพิจารณาไปๆ ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในธาตุเหล่านั้น และเมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ก็จะคลายจากความกำหนัดในธาตุทั้ง ๖ นี่แหละคือ อริยมรรค พ้นจากอาสวะ คือ วิมุตติ อริยผล ข้าพเจ้าอธิบายให้ท่านฟังตามแบบที่ได้สดับมา จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ตามพระพุทธภาษิตที่ข้าพเจ้าบรรยายให้ฟังนี้จะได้ไม่เสียเวลาที่ท่านอุตส่าห์มาหาในเวลากลางคืน

ถาม *ท่านอธิบายเรื่องสงบใจให้พ้นนิวรณ์ จนเป็นอารมณ์เดียวแล้วจะพิจารณาอย่างไรได้ เพราะเวลาที่พิจารณานั้นใจยังคงไม่สงบ จึงคิดถึงธาตุได้หลายๆ อย่าง เวลาที่อยู่บนเขาข้าพเจ้าปรารภความเพียรมีสติรู้สึกตัวอยู่ ไม่ส่งใจไปคิดอย่างอื่น มีอารมณ์อันเดียว*

จนลืมกายไม่รู้สึกตัว เสวยสุขอันเกิดแต่วิเวก จะคิดอะไรๆ ก็คิดไม่ออก คงมีแต่รู้กับเฉย เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงไม่เข้าใจในเรื่องพิจารณาธาตุ ๖ ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ตอบ การพิจารณานั้น ไม่ใช่ให้นึกหรือคิด คือมีสติสงบใจให้เป็นอารมณ์เดียวแล้ว จึงสังเกตดูว่าอย่างนี้ธาตุดิน อย่างนี้ธาตุน้ำ อย่างนี้ธาตุไฟ อย่างนี้ธาตุลม อย่างนี้อากาศธาตุ อย่างนี้วิญญาณธาตุ แล้วสังเกตดูความเกิดขึ้นของธาตุทั้ง ๖ และความดับไปของธาตุทั้ง ๖ ให้เห็นชัดตามความเป็นจริงอย่างไร ไม่ใช่ให้นึกหรือคิด เพราะความคิดนั้นปิดความเห็น เพราะฉะนั้นจึงต้องสงบใจ ไม่ให้มีนึกมีคิดวิธีพิจารณานั้น ท่านคงเข้าใจว่าใช้ความนึกความคิด เพราะใจที่ยังไม่สงบนั้นการปฏิบัติจึงใช้นึกใช้คิด ก็เป็นชั้นสัญญา ไม่ใช่ชั้นปัญญา เพราะปัญญานั้นไม่ใช่คิดหรือนึกเอาเป็นความเห็นที่เกิดขึ้นต่อจากจิตที่สงบแล้ว และพ้นจากเจตนาด้วย ข้าพเจ้าอธิบายให้ละเอียดเช่นนี้ ท่านเข้าใจได้ความหรือยัง ถ้าไม่เข้าใจถามต่อไปอีกก็ได้

ถาม *ความคิดที่ปิดความเห็นนั้น เป็นอย่างไร ส่วนจินตามัยปัญญานั้นก็ต้องคิด ทำไมความคิดจึงไม่ปิดความเห็น ขอท่านจงอธิบายลักษณะจินตามัยปัญญาให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ คือความปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ไม่มีสติ ครั้นรู้ตัวขึ้นจึงมีสติแล้วเปลี่ยนใจให้มาคิดอยู่ในขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ หรือธาตุ ๖ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา ระหว่างที่คิดถึงไตรลักษณ์อยู่นั้น ใจก็ยังไม่สงบ ถ้าจะสงบลงบ้างก็เป็นเพียงสมถะ จึงเป็นชั้นสัญญา มิใช่ชั้นปัญญา นี่แหละความคิดที่ปิดความเห็นส่วนจินตามัยปัญญานั้น คือทำในใจโดยแยบคายเป็นสัมมาสังกัปโป ส่วนความเห็นที่ชัดเจนขึ้นเป็นสัมมาทิฏฐินี่เป็นลักษณะของจินตามัยปัญญาเพราะฉะนั้นสุตมัยปัญญา จินตามัยปัญญา ภาวนามัยปัญญา ทั้งสามอย่างนี้เวลาที่เกิดขึ้นนั้นพ้นเจตนาเป็นสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบทั้งนั้น

ถาม *ข้าพเจ้าพึ่งเข้าใจในเรื่องความคิดที่ปิดความเห็น ลักษณะของใจยังไม่สงบ การปฏิบัติจึงต้องใช้คิดใช้นึกและประกอบด้วยเจตนาทั้งนั้น แม้สงบลงได้ก็เป็นชั้นสมถะ ไม่ใช่ชั้นปัญญา เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ปฏิบัติมุ่งต่อความพ้นจากกิเลส ไม่ควรส่งใจให้ออกไปนอกสติปัฏฐาน จะได้ไม่มีความคิดที่ปิดความเห็น เพราะมีวิริยะ สติ สมาธิ*

บริบูรณ์ขึ้นแล้ว จะได้พิจารณาธาตุ ๖ เป็นอนัตตา เมื่อความเห็นชัดเจนขึ้นเป็นอริยมรรค จะได้ถ่ายสังโยชน์ธรรมเบื้องต่ำและเบื้องบนให้หมดไปจากสันดาน

ตอบ สาธุ!... ข้าพเจ้าขออนุโมทนาการปฏิบัติเช่นนั้นเป็นสัมมาปฏิปทาอย่างดีทีเดียว สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนภิกษุว่า

กุมฺโมว องฺคานิ สเก กปาเล เต่าหดอวัยวะไว้ในกระดองของตนฉันใด
สโมทหํ ภิกฺขุ มโนวิตกฺเก ภิกษุสะกดวิตกในใจไว้ฉันนั้น
อนิสฺสิโต อญฺญมเหฐยาโน ไม่อาศัยอะไรหมด มิได้เบียดเบียฬผู้อื่น
ปรินิพฺพุโต นูปวเทยฺย กญฺจิ เป็นผู้ดับกิเลสหมดไม่พึงพูดกระทบซึ่งใครๆ

ถาม *ถ้าจะไม่รีบปฏิบัติให้อริยมรรคเกิดขึ้น เมื่อความตายมาถึงเข้า เราจะเหลวเพราะยังไม่ได้ความอุ่นใจในธรรม คือยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่ได้บรรลุโสดาปัตติผล*

ตอบ ถูกแล้ว ข้อนี้มีพระพุทธภาษิตในสุตตนิบาตสัลลสูตร หน้า ๓๘๙ ว่า

นครํ ยถา ปจฺจนฺตํ เมืองที่ตั้งอยู่สุดแดน อันชนทั้งหลาย รักษา
คุตฺตํ สนฺตรพาหิรํ แล้วทั้งภายในและภายนอกฉันใด
เอวํ โคเปถ อตฺตานํ ท่านทั้งหลายจงรักษาตนฉันนั้น
ขโณ มา โว อุปจฺจคา ขณะคราว อย่าได้ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย
ขณาตีตา หิ โสจนฺติ เพราะว่าชนทั้งหลายอันคราวล่วงไปเสียย่อมโศกเศร้า
นิรยมฺหิ สมปฺปิตา ไปเต็มแน่นอยู่ในนิรยาบายดั่งนี้

ถาม *ข้าพเจ้าได้ฟังคาถาพระพุทธภาษิตตรัสสอนดั่งที่ท่านบรรยายมานี้ รู้สึกทำใจให้คิดถึงพระมหากรุณาธิคุณของผู้มีพระภาคเจ้านั้น ไม่มีอาจารย์ผู้ใดผู้หนึ่งในโลกนี้ที่จะแนะนำพร่ำสอนให้เราทั้งหลายได้รู้ทางที่จะดำเนินใจให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ถ้าเราจะไม่ประพฤติปฏิบัติตามธรรมคำสอนของพระองค์ ก็จะเสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา*

ตอบ ถูกแล้ว ความดำริเช่นนั้นเป็นการสมควรทีเดียว

ถาม *ปัญญา วิชชา ญาณ ๓ อย่างนี้เหมือนกันหรือต่างกัน ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ ต่างกัน ถ้าจัดตามอริยสัจ ปัญญานั้นเป็นมรรค วิชชานั้นเป็นนิโรธ ส่วนญาณนั้นเป็นได้ทั้ง ๒ อย่าง คือวิปัสสนาญาณ นิพพิทาญาณ เช่นนี้เป็นมรรค ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวักขยญาณ ๓ อย่างนี้เป็นนิโรธ แม้ญาณอื่นๆ ที่เป็นมรรคก็เป็นปัญญา ส่วนที่เป็นผลก็เป็นวิชชาหรือนิโรธ

ถาม *แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่า ญาณนั้นเป็นปัญญาได้อย่างเดียว ไม่เข้าใจว่าเป็นได้ทั้ง ๒ อย่าง*

ตอบ ที่ข้าพเจ้ากล่าวนี้ อธิบายไปตามที่ท่านสงเคราะห์ไว้ในแบบ

ถาม *ไม่ควรปรารถนากามารมณ์ที่ดีๆ ทั้งหลายในโลก ซึ่งเป็นสามิสสุขเพราะใจที่เข้าไปยินดีในกามนั้นมิใช่ความสำราญอะไร มีแต่ความหมกมุ่นขุ่นหมองตลอดเวลาไปจนกว่าจะตาย แม้จะแสวงหามาได้ ก็ปกครองเอาไว้ไม่ได้ เพราะกามารมณ์เหล่านั้นเป็นสังขาร ไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาและเป็นทุกข์เหลือทน ทนอยู่ไม่ได้ จะต้องแตกดับไปเป็นแน่แท้ เมื่อมาประพฤติปฏิบัติละเอียดเข้าจึงรู้สึกได้ว่าสามิสสุขทั้งหลายห่างไกลกับนิรามิสสุขนัก*

ตอบ ผู้ที่หวังสามิสสุขนั้นมิใช่จะสำเร็จแก่ผู้หวังทั่วไปได้เพราะสามิสสุขทั้งหลายเป็นส่วนของกุศลวิบาก เกิดสำหรับผู้มีบุญ ส่วนผู้ที่ไม่มีบุญ แม้จะหวังก็ไม่สมประสงค์ ถ้าปรารถนากันได้ตามชอบใจแล้ว ก็คงจะไม่มีคนจนคนลำบาก อารมณ์ทั้งหลายในโลกทั้งที่ดีและที่ไม่ดีเหล่านั้น ล้วนเป็นสังขาร ส่วนผู้ที่ชอบอารมณ์ที่ดี ไม่ชอบที่ไม่ดี บุคคลนั้นก็เป็นสังขาร สังขารกับสังขารจะพึ่งกันอย่างไรได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่วุ่นอยู่กับสังขารจึงเป็นผู้หลง เพราะไม่รู้ความจริง นิรามิสทุกข์ก็ยังดี เพราะเป็นความเย็น ส่วนสามิสสุขนั้นเป็นความร้อน ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นแล้วจึงละอามิสในโลกเสีย

ถาม *อริยมรรคนั้นเป็นสังขาร หรือวิสังขาร*

ตอบ อริยมรรคนั้นเป็นสังขาร แต่เป็นยอดสังขารสมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในอัคคัปปสาท สูตรว่า

ยาวตา ภิกฺขเว ธมฺมา	ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเหล่า
สงฺขตา	ใด อันปัจจัยปรุงแต่ง

อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค อริยมรรคที่ประกอบด้วยองค์แปดประการ

เตสํ อคฺคมกฺขายติ เราตถาคตกล่าวว่า เป็นยอดของสังขตธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้

ถาม *สิ่งอะไรๆ ในโลกนี้ที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง ตลอดจนกระทั่งตัวของเราเองก็เป็นสังขาร ไม่เที่ยงมีความแปรปรวน และเป็นทุกข์ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เราควรเลือกเอายอดสังขารคืออริยมรรค เพราะไปต่อกันกับอริยผล ถัดจากอริยผลก็นิพพาน ซึ่งเป็นวิสังขารทีเดียว*

ตอบ ถูกแล้ว เพราะฉะนั้นต้องละความยินดีในสังขารทั้งหลายให้หมด ถ้าไปชอบสังขารอย่างใดไว้ ก็ต้องได้สังขารอีกนั่นแหละ

ถาม *จะปฏิบัติอย่างไร จึงจะหายจากการที่เพ่งโทษผู้อื่นได้ขาด เช่นในเวลาที่เห็นคนทั้งหลายประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต ก็ทำใจให้ประกอบด้วยเมตตากรุณา ใจที่เพ่งโทษอาจหายไปได้ชั่วคราว แต่พอเมตตากรุณาเสื่อมไป ใจชนิดนั้นอาจเกิดขึ้นได้อีก ข้าพเจ้าไม่มีอุบายที่จะละได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องหนีจากหมู่ขึ้นมาอยู่บนเขา ขอท่านจงช่วยบอกอุบายให้ด้วย*

ตอบ การเพ่งโทษคนอื่นนั้นสำคัญนัก เพราะขาดเมตตากรุณาเป็นไปเพื่อความเบียดเบียฬตนและคนอื่น สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า

ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส เมื่อบุคคลมักตามมองดูซึ่งโทษของผู้อื่น

นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน เป็นผู้มีความหมายจะยกโทษอยู่เป็นนิจ

อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น

อารา โส อาสวกฺขยา บุคคลนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ

เพราะฉะนั้น ควรทำในใจให้แยกออกไป เป็นอริยสัจ ๔ ส่วนบุคคลนั้นต้องทำความเห็นว่าขันธ์ ๕ หรืออายตนะ ๖ เป็นประเภททุกขสัจ ความประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจของบุคคลนั้นเป็นสมุทัย เพราะเขาไม่ได้เจริญมรรคจึงไม่ถึงนิโรธ เพราะฉะนั้น ถ้าไม่ชอบ หรือเพ่งโทษว่าไม่ดี ก็ต้องเพ่งส่วนสมุทัย ส่วนคนนั้นเป็นขันธ์ ๕ หรืออายตนะ ๖ กลับจะน่าสงสาร เพราะความทำผิดเช่นนั้น เป็นส่วนสมุทัยให้ทำ เพราะผู้ที่ไม่ได้ประพฤติปฏิบัติก็มีอริยสัจ ๒ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ นั้นเป็นทุกข์สัจกิเลสความอยากนั้นเป็นสมุทัย จึงได้ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต

มโนทุจริตเหมือนทารกที่ไม่รู้จักไฟจึงได้จับ เพราะไม่ทราบว่าร้อน ส่วนผู้ใหญ่เขาไม่จับ เพราะเขาทราบว่าร้อน ข้อนี้ฉันใด ผู้ที่ไม่ประพฤติปฏิบัติก็ฉันนั้น

ถาม *ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติมีอริยสัจ ๒ คือทุกข์กับสมุทัย เวลาที่เราเข้าไปเพ่งโทษ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ของเราเป็นทุกขสัจ การเพ่งโทษเขานั้นเป็นสมุทัย เวลานั้นเรากับเขาก็ไม่แปลกอะไรกัน เพราะมีแต่ทุกข์กับสมุทัย ๒ อย่างเท่านั้น*

ตอบ ถูกแล้ว ถ้าไม่ทำความเห็นให้เป็นอริยสัจ ๔ ก็ยากที่จะหายจากใจที่เพ่งโทษคนอื่น

ถาม *ถ้าเช่นนั้น พระเสขบุคคลทั้งหลายผู้ทำกิจของอริยสัจ ๔ ท่านคงไม่มีความเพ่งโทษผู้อื่นกระมัง*

ตอบ แน่ทีเดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าพระเสขบุคคลทั้งหลาย ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป ย่อมไม่เพ่งโทษคนอื่น จึงพ้นจากความเบียดเบียฬ เพราะพ้นจากความเบียดเบียฬจึงพ้นจากบาป เพราะพ้นจากบาปจึงพ้นจากทุคติ เพราะพ้นจากความทุคติ คือได้ทำกิจของอริยสัจ ๔ ท่านจึงไม่มีความเพ่งโทษใคร ๆ อาสวะทั้งหลายจึงไม่เจริญขึ้น ถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย จนเป็นพระอเสขบุคคล

ถาม *ผู้ปฏิบัติ เช่นกัลยาณชน พระเสขบุคคล พระอเสขบุคคล ก็มีสติปัฏฐานด้วยกันทั้งนั้น สติปัฏฐานของท่านเหล่านั้น จะเหมือนกันหรือต่างกัน*

ตอบ ต่างกัน ถ้าคิดตามแบบกัลญาณชน เจริญสติปัฏฐานเพื่อจะรู้จริง เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ยังไม่ได้ทำหน้าที่กำหนดทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง และยังไม่ได้เจริญมรรคให้บริบูรณ์ ส่วนพระเสขบุคคล กำหนดสติปัฏฐานตามความเป็นจริง คือสติสัมปชัญญะ เพื่อจะละสังโยชน์ที่ยังไม่หมด ให้หมดไป สติปัฏฐานของท่านนั้นเป็นมรรค พระอเสขบุคคลละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ สติปัฏฐานนั้นเป็นผล เพราะฉะนั้นจึงบริบูรณ์ด้วยสติ สติของท่านนั้นเป็นเอง มิใช่ทำให้เป็นขึ้น คือ ฉฬังคุเบกขา

ถาม *ทำไมธาตุทั้ง ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เมื่อพิจารณาดูก็น่าจะเห็นได้ง่าย ส่วนการเห็นว่าธาตุทั้ง ๖ เป็นของเที่ยง สุข ตัวตนนั้นน่าจะเห็นได้ยาก เพราะฝืนธรรมดา แต่ทำไมจึงได้เห็นผิดตรงกันข้ามกับความจริง ข้อนี้น่าอัศจรรย์นัก ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ*

ตอบ ความเห็นผิดชนิดนี้ลึกซึ้งมากหลาย มีชั้น คือ ทิฏฐานุสัยและอัตตานุทิฏฐิ หรือสักกายทิฏฐิและทิฏฐิวิปลาส คือเห็นผิดจากความจริง

ถาม ความทำในใจอย่างไร ทิฏฐิทั้งหลายเหล่านี้จึงมีขึ้นได้

ตอบ เพราะอวิชชาความไม่รู้ ไม่ได้ส้องเสพสัตบุรุษ ไม่ได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ และไม่ได้ฝึกใจในธรรมของสัตบุรุษ จึงไม่รู้จักไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ ทิฏฐิเหล่านี้จึงมีได้มาก เพราะธรรมดาของสังขาร ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน เป็นทุกข์เหลือทนทนอยู่ไม่ได้ จะต้องดับไปเป็นธรรมดา และเป็นอนัตตาไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร ส่วนผู้ที่ไม่รู้ความจริง ไม่เห็นไตรลักษณ์ จึงใส่ไว้ข้างเกิดเห็นเป็นของเที่ยงเป็นสุข และเห็นเป็นตัวตนแก่นสาร

ถาม การใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่ได้ใส่ใจข้างดับนั้นมีลักษณะอย่างไร

ตอบ ธาตุ ๖ นั้นคือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ ๕ อย่างนี้เป็นรูปวิญญาณธาตุเป็นนาม เมื่อย่นลงเป็นนามเป็นรูปอย่างนี้แล้ว ส่วนรูปนั้นมีความแปรปรวนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เช่น ของเก่าดับไปของใหม่เกิดขึ้นแทนแล้วก็ดับไปอีก ส่วนวิญญาณธาตุ คือ ความรู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ๖ อย่างนี้ เช่น เห็นรูปทางตา เกิดความรู้ขึ้นแล้วก็ดับไป ได้ฟังเสียงทางหู เกิดความรู้ขึ้นแล้วก็ดับไป หรือได้รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทางกายแล้วก็ดับไป รู้ธัมมารมณ์ทางใจแล้วก็ดับไป เช่นนี้ทุกอารมณ์ แต่เราไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างดับ ใส่ใจไว้แต่ข้างเกิด จึงเห็นธาตุ ๖ เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน สาระแก่นสาร เป็นสุภะสวยงาม ที่เรียกว่าทิฏฐิวิปลาส อย่างนี้แหละชื่อว่าการใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างดับ

ถาม จะประพฤติปฏิบัติอย่างไร จึงจะใส่ใจไว้ข้างดับ ไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างเกิด ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ

ตอบ การใส่ใจไว้ข้างเกิดนั้นชำนาญคุ้นเคยกันมานานแล้วตั้งแต่เกิดมาพอรู้ภาษา คนก็ใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่เคยใส่ใจไว้ข้างดับ เพราะฉะนั้นการใส่ใจไว้ข้างดับจึงต้องฝึกใหม่ให้ชำนาญ และยังต้องอาศัยความเห็นชัดเจนขึ้นด้วย ที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ

ถาม *ความทำในใจอย่างไร ความเห็นที่ชัดเจนคือสัมมาทิฏฐิจึงจะเกิดขึ้นได้ ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าฟัง จะได้ดำเนินใจไปตามคำแนะนำของท่าน*

ตอบ คือมีสติสงบใจให้พ้นนิวรณ์แล้ว จึงสะกดรอยดูความจริงของธาตุทั้ง ๖ มีลักษณะเกิดขึ้นและเสื่อมไปตามความเป็นจริงอย่างไร ที่เรียกว่าสติสัมปชัญญะ

ถาม *น่าใจหาย ตั้งแต่เกิดมาเป็นคนก็ใส่ใจไว้ข้างเกิด ไม่ได้ใส่ใจไว้ข้างดับ เพราะฉะนั้นอัธยาศัยใจคอ จึงประกอบด้วยความประมาท และไม่รู้ตัวด้วยว่าเป็นผู้ประมาท สำคัญว่าไม่ประมาท ก็ตั้งนับปีอายุว่าเข้าวัดมาได้ตั้งหลายๆ สิบปี*

ตอบ ถูกแล้ว เข้าวัดมาได้มากปี แต่ใจยังไม่รู้ความจริง และประกอบด้วยความประมาทปราศจากสติสัมปชัญญะ ไม่ได้ใส่ใจในการพิจารณาสังขารธรรมทั้งหลายว่ามีความเกิดขึ้นแล้ว และเสื่อมไปเป็นธรรมดา แม้จะมีเวลาสงบระงับบ้างบางคราวก็มีส่วนน้อยเต็มที ใจที่ไม่มีสติมีส่วนมากกว่าเพราะฉะนั้นจึงไม่มีความเจริญในสัมมาปฏิบัติ สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในพระธรรมบท ตอนทัณฑวัคค์ หน้า ๓๐ ว่า

โย จ วสฺสสตํ ชีเว	ก็ผู้ใด เมื่อไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป
อปสฺสํ อุทยพฺพยํ	พึงเป็นอยู่ตลอดร้อยปี
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย	ความเป็นอยู่ชั่ววันเดียวของผู้ที่เห็น
ปสฺสโต อุทยพฺพยํ	ความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปประเสริฐกว่า

ถาม *จะประพฤติปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นผู้ไกลจากกิเลสตามเสด็จพระศาสดา*

ตอบ ต้องประพฤติปฏิบัติให้เป็นธรรม เป็นวินัย เช่นของที่ภิกษุได้มาในทางที่ไม่ควร ของนั้นเป็นนิสสัคคีย์ ก็ต้องเสียสละตามพระวินัยฉันใด เราก็ต้องตั้งใจปฏิบัติให้แข็งแรงว่าจะเป็นผู้ไกลจากกิเลส กิเลสจะต้องไกลจากเรา ถ้าเผลอไปกิเลสเกิดขึ้นอีก เวลาใด ก็ต้องเสียสละคือละเสียเวลานั้น เหมือนอย่างภิกษุได้สิ่งของที่ไม่ควร เป็นนิสสัคคีย์ ท่านต้องเสียสละตามพระวินัย ทำตนให้บริสุทธิ์ฉันนั้นนี่แหละชื่อว่าปหานกิจ เป็นทางไกลจากกิเลส ตามเสด็จพระศาสดา

ถาม *ข้าพเจ้าฟังท่านบรรยายถึงปฏิปทาที่จะให้ไกลจากกิเลส รู้สึกว่ามีกำลังใจในการละกิเลส ดูไม่เหลือวิสัยที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำของท่าน*

ตอบ ถูกแล้ว กิเลสที่ยังเกิดอยู่ได้ เพราะไม่ได้ตั้งใจละให้แข็งแรง จึงเกิดขึ้นครอบงำใจได้ เพราะฉะนั้นพระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ จึงไม่ทอดธุระในการละกิเลส พากเพียร พยายาม มีสติสัมปชัญญะอยู่ ท่านจึงถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ และเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตามเสด็จพระบรมศาสดา

ถาม *วิธีปฏิบัติทำใจให้สงบจากนิวรณ์ ๕ ทำไมจึงได้ยากนัก ต้องฝึกหัดอบรมพากเพียรพยายามมีสติ ไม่ส่งใจไปคิดถึงอย่างอื่น และต้องอยู่ในที่สงัดด้วย กว่าจะสงบระงับได้ตั้งหลายๆ ปี ส่วนใจที่ประกอบด้วยนิวรณ์ ๕ นั้นไม่ต้องฝึกหัด อบรมก็มีขึ้นได้ อาศัยเหตุปัจจัยอะไรจึงได้เป็นเช่นนั้น ขอท่านจงอธิบายให้ ข้าพเจ้าเข้าใจในเรื่องนี้*

ตอบ อนุสัยและสังโยชน์ที่ยังละไม่ได้นั้นเป็นกิเลสวัฏฏ์ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมวัฏฏ์ฝ่ายอกุศล คือนิวรณ์ ๕ เพราะฉะนั้นการปฏิบัติทำใจให้เป็นสมาธิ จึงต้องอาศัยสติและวิริยะคือความระวังอย่างแข็งแรง ถ้าเผลอสติหรือขาดวิริยะไปเวลาไรก็เป็นโอกาสที่จะให้นิวรณ์ ๕ เกิดขึ้นครอบงำใจได้อีก เพราะฉะนั้นการปฏิบัติจึงไม่แล้วไม่เสร็จ เพราะไม่ได้ละอนุสัยและสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดาน

ถาม *ถ้าเช่นนั้น วิธีปฏิบัติทำใจให้เป็นสมาธิเหมือนพายเรือทวนน้ำ พอเผลอสติหรือขาดความเพียรเข้าเวลาไร ก็ไหลไปทางเก่า คือนิวรณ์ ๕ เพราะใจที่อยู่ในสมาธินั้นเป็นแต่สงบนิวรณ์เอาไว้ ยังไม่ได้ละให้หมดไปด้วยอำนาจอริยมรรค บรรดากิเลสที่เป็นเหล่าอนุสัยและสังโยชน์ จึงเป็นปัจจัยให้เกิดนิวรณ์ ๕ ขึ้นได้อีก*

ตอบ ถูกแล้ว พระอริยสาวกตั้งแต่ชั้นโสดาบันขึ้นไปได้ละสังโยชน์ให้หมดไปตามกำลังแห่งข้อปฏิบัติ เพราะฉะนั้นการปฏิบัติทางพระนิพพานของท่านจึงง่ายเหมือนพายเรือตามน้ำฉะนั้น

ถาม *ข้าพเจ้าเคยได้ยินเขาพูดกันถึงเรื่องพระนิพพานว่า อายตนะอันหนึ่งมีอยู่แต่ไม่ใช่ดิน ไม่ใช่น้ำ ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม ไม่ใช่อากาศ ไม่ใช่วิญญาณ ไม่ใช่ตัวตน เช่นนั้นพระนิพพานก็ศูนย์เปล่า เขาจึงไม่อยากไปพระนิพพาน*

ตอบ กามทั้งหลายไม่มีในพระนิพพาน ผู้ที่กำหนัดในกาม ยังมีความพอใจในรูปเป็นต้น จึงไม่ยินดีในพระนิพพาน พระนิพพานคือความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ และดับตัณหาที่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้นเสียได้ ทุกข์เป็นผลมีชาติเป็นต้นก็ดับไป

เพราะฉะนั้นพระนิพพานแม้จะชื่อว่าเป็นอนัตตา แต่คงศูนย์เพราะกิเลสกับทุกข์เท่านั้น ส่วนนิพพานธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่เที่ยงที่สุขนั้นยังคงมีอยู่

ถาม *นึกๆ ก็น่าอัศจรรย์ใจเรื่องพระนิพพาน สังขารทั้งหลายดับไปหมดแล้วจะไม่มีอะไรที่ไม่ใช่สังขาร คือสิ่งที่เหลืออยู่ เพราะพระนิพพานนั้นเป็นวิสังขาร ข้าพเจ้าไม่ใส่ใจในเรื่องพระนิพพาน เพราะนึกถึงแล้วทำใจให้ฉงนสนเท่ห์ ตกลงประพฤติปฏิบัติเรื่อยๆ ไป ถึงพระนิพพานเมื่อไรก็รู้ได้เอง*

ตอบ พระนิพพานไม่ใช่ศูนย์ คือของเก่าดับไป ของใหม่เกิดแทน เช่นพระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ได้หมด ทุกข์มีชาติเป็นต้นก็ดับไปได้มาก ที่เหลืออยู่ก็น้อย คือ ๑ ชาติ ๓ ชาติ หรืออย่างช้าเพียง ๗ ชาติ และมีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มีอริยมรรค กำหนดแน่แล้ว มีอันจะตรัสรู้ได้เองในเบื้องหน้า เพราะละสักกายทิฏฐิหมดไป จึงมีสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแทน และละวิจิกิจฉาหรือสีลัพพตปรามาสหมดไป จึงมีอจลศรัทธามาแทน เช่นพระสกทาคามี ทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางจะมา เกิดในโลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น ก็จะถึงที่สุดแห่งทุกข์ นี่เรียกว่าทำของเก่าให้หมดไปจึงมีของใหม่เกิดขึ้นแทน คือคุณธรรมที่ยิ่งกว่าพระโสดาบันขึ้นไป ส่วนพระอนาคามีละสังโยชน์ ๕ เบื้องต่ำได้แล้ว เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกและจักปรินิพพานในที่นั่น นี้เรียกว่าทำกิเลสและชาติภพ ซึ่งเป็นของเก่าให้หมดไปของใหม่เกิดขึ้นแทน คือเพราะท่านสิ้นไปจากกามราคสังโยชน์ จึงถึงพร้อมด้วยองค์คุณ กล่าวคือใจที่สงัดจากกามมาแทน และท่านสิ้นไปจากปฏิฆสังโยชน์จึงถึงพร้อมด้วยองค์คุณ คือเมตตากรุณามาเกิดแทนพระอริยสาวกที่ได้บรรลุเสขคุณแล้ว ชื่อว่าสอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนพระอรหันต์ละตัณหาความอยากสิ้นแล้วสิ้นอาสวะอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว ปลงภาระแล้วมีประโยชน์ตนถึง โดยลำดับแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นแล้ว พ้นวิเศษแล้ว เพราะรู้ทั่วถึงด้วยอาการอันชอบ ส่วนกิเลสอาสวะที่พระอรหันต์ละได้หมดสิ้นเชิงและสิ้นชาติไม่มีปฏิสนธิในภพคือ อนุปาทิเสสปรินิพพาน นี้ชื่อว่าทำของเก่า คือสมุทัยกับทุกข์ให้หมดไป ของใหม่เกิดแทนนั้น คือถึงพร้อมด้วยคุณธรรมที่เรียกว่าอริยวาสธรรมคือธรรมเป็นที่อยู่ของพระอริยเจ้า ๑๐ ประการ

๑. *ปญฺจงฺควิปฺปหีโน* มีองค์ ๕ คือนิวรณ์อันละเสียแล้ว

๒. *ฉฬงฺคสมนฺนาคโต* ประกอบด้วยองค์ ๖ คือ ฉฬังคุเบกขา

๓. *เอการกฺโข* มีธรรมรักษาทั่วกันอันหนึ่ง คือสติ

๔. *จตุราปสฺเสโน* มีธรรมดั่งพนัก เป็นที่อิง ๔ อย่าง คือ พิจารณาแล้วจึงส้องเสพ อดทน หลบหลีก ถ่ายถอน

๕. *ปนุณฺณปจฺเจกสจฺโจ* มีของจริงเฉพาะอันๆ หนึ่งบรรเทาเสียแล้ว คือละมิจฉาทิฏฐิ ๑๐ อันเป็นอัพยากตวัตถุมีเห็นรูปเที่ยง เป็นต้น

๖. *สมวยสฏฺสโน* มีความแสวงหาอันให้สะเทือน ละเสียโดยชอบแล้ว คือละความแสวงหา ๓ อย่าง กาม๑ ภพ๑ พรหมจรรย์๑

๗. *อนาวิลสงฺกปฺโป* มีความดำริอันไม่ขุ่นมัวคือ ละความดำริที่ประกอบด้วยกิเลสกามวัตถุกามและวิตกที่ประกอบด้วยพยาบาทและวิหิงสา

๘. *ปนสทฺธกายสงฺขาโร* มีกายสังขาร คือลมอัสสาสะระงับแล้ว คือระงับแล้ว คือบรรลุจตุตถฌาน

๙. *สุวมุตฺตจิตฺโต* มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว คือมีจิตพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ

๑๐. *สุวิมุตฺตปญฺโญ* มีปัญญาพ้นวิเศษแล้ว คือรู้ชัดว่า ราคะ โทสะ โมหะ เราละเสียหมดแล้วดังนี้

ถาม *สาธุ!... ท่านอธิบายธรรมชั้นสูงให้ข้าพเจ้าได้แจ่มแจ้งดีในเรื่องพระนิพพาน คือของเก่าได้แก่สมุทัยกับทุกข์ดับไป จึงมีคุณธรรมของใหม่เกิดขึ้นแทน ซึ่งเป็นธรรมที่ไม่กำเริบเพราะมิใช่สังขาร เพราะฉะนั้นพระนิพพานจึงไม่ศูนย์ ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความสามารถรอบรู้ในธรรมที่ละเอียดเหล่านั้นกะท่านด้วย*

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ
โดย
พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

ต้นฉบับที่นำเสนอนี้ บันทึกไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งตามหลักฐานที่ท่านผู้รู้หลายฝ่ายได้ตรวจค้น เชื่อว่าเป็นคำโต้ตอบปัญหาธรรมะระหว่างพระผู้ใหญ่ฝ่ายธรรมยุตรูปหนึ่งกับ **พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต** พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายกรรมฐานของภาคอีสานที่มีชื่อเสียง โดยต้นฉบับนี้ได้ผ่านการตีพิมพ์ในวงจำกัดมาแล้วซึ่งครั้งแรกพิมพ์แจกในงานถวายเพลิงศพของพระอาจารย์มั่นเอง ที่ จ.สกลนคร เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๓

ชมรมพุทธศาสน์
การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อเผยแพร่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายและเป็นที่เข้าใจอย่างถูกต้อง

๒. เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่กิจกรรมทางพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

๓. เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่สมาชิกและผู้สนใจ

แนวทางปฏิบัติ

๑. เผยแพร่ธรรมะให้แก่สมาชิกและผู้สนใจ โดยการจัดเทศน์หรือปาฐกถาธรรมตามโอกาสอันควร

๒. เผยแพร่ธรรมะให้แก่สมาชิกและผู้สนใจ โดยการจัดหาหนังสือหรือวารสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้แก่สมาชิกได้ศึกษา

๓. ส่งเสริมให้สมาชิกผู้สนใจได้มีการฝึกอบรมทางด้านสมาธิภาวนา

๔. ส่งเสริมให้สมาชิกและผู้สนใจไปคารวะครูบาอาจารย์ และบำเพ็ญธรรมปฏิบัติ

๕. เป็นศูนย์กลางให้สมาชิกได้แลกเปลี่ยน ยืม หนังสือธรรมะอันมีคุณค่าระหว่างสมาชิกด้วยกัน

๖.ชักชวนให้สมาชิกและผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมในวาระอันสำคัญตามประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชน

๗. เผยแพร่ธรรมะให้แก่สมาชิกและผู้สนใจ โดยการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะที่น่าสนใจ

รายชื่อหนังสือของชมรมพุทธศาสน์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ซึ่งจัดพิมพ์เผยแพร่แล้ว

***๑. พุทธศาสนปฏิบัติอย่างไร พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๖ — *๘,๐๐๐ เล่ม*

พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๖ — *๘,๐๐๐ เล่ม*

***๒. โสฬสธรรม**

ธรรมเทศนา สมเด็จพระญาณสังวร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๖ — *๘,๐๐๐ เล่ม*

พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๖ — *๘,๐๐๐ เล่ม*

***๓. พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ**

ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยาย

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๗ — *๒๐,๐๐๐ เล่ม*

***๔. อัตตโนประวัติ**

อัตตโนประวัติ พระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๗ — *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๔ — *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๒๗ — *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๕. อนาลโยบูชา**

พระธรรมเทศนา พระอาจารย์ขาว อนาลโย และ ประวัติวัดถ้ำกลองเพล

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๗ — *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๖. ประทีปในต่างแดน**

พระธรรมเทศนา พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๘ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

***๗. สัตตรัตน์**

พระธรรมเทศนา พระอาจารย์หลุย จันทสาโร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๘ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๓ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

***๘. บทสวดมนต์ฉบับกัลยาณชน พร้อมคำแปล**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๘ — *๒๐,๐๐๐ เล่ม*

***๙. ธัมมวโรวาท**

พระธรรมเทศนา พระอาจารย์สิงห์ทอง ธัมมวโร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๘ *๘,๐๐๐ เล่ม*

***๑๐. ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ**

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๙ *๕,๐๐๐ เล่ม*

***๑๑. ประทีปแห่งทวีปเอเชีย**

โดย เซอร์ เอดวิน อาร์โนลด์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๐ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๑๒. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร**

โดย สมเด็จพระญาณสังวร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๐ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๑๓. พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)**

ประวัติชีวิต - คติธรรม - ธรรมเทศนา

โดย พระครูนันทปัญญาภรณ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๑ *๒๐,๐๐๐ เล่ม*

***๑๔. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์)**

อัตตโนประวัติ ธรรมบรรยาย และคิริมานนทสูตร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๑ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๑๕. แสงส่องใจให้เพียงพรหม**

พระธรรมนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๒ *๒๐,๐๐๐ เล่ม*

***๑๖. พุทธศาสนสุภาษิต**

พระธรรมนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๔ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๑๗. ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๕ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๑๘. ชีวประวัติ หลวงพ่อเกษม เขมโก**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๕ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๑๙. พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑**

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๗ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๒๐. สุมงคลปูชา**

พระปัญญาพิศาลเถระ (ไพบูลย์ สุมงฺคโล)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๗ *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

***๒๑. ราชสังวรญาณปูชา**

พระราชสังวรญาณ (หลวงพ่อพุธ ฐานิโย)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๘ *๒๐,๐๐๐ เล่ม*

***๒๒. ชีวิตและสังคมที่สมบูรณ์**

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๘ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๒๓. ธรรมะหลวงปู่หล้า เขมปัตโต**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๙ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๒๔. หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๐ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๒๕. พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อชา สุภทฺโท)**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๐ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๒๖. มรดกธรรม**

พุทธทาส อินทปัญโญ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๑ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๒๗. พระครูบาเจ้าศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๑ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๒๘. สมาธิ**

อาจารย์เสฐียรพงษ์ วรรณปก

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๒ *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๒๙. หยดน้ำบนใบบัว**

พระราชญาณวิสุทธิโสภณ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๒ *๘,๐๐๐ เล่ม*

***๓๐. เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ**
ดร. สุเมธ ตันติเวชกุล
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๓ — *๗,๐๐๐ เล่ม*

***๓๑. ท่านพ่อลี ธมฺมธโร**
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๓ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

***๓๒. ธรรมะสำหรับผู้บริหาร**
พระเทพบัณฑิต
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๔ — *๑๕,๐๐๐ เล่ม*

***๓๓. อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ**
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๔ — *๖,๐๐๐ เล่ม*

***๓๔. พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร**
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๔ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

***๓๕. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ**
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๕ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

***๓๖. พระอาจารย์วัน อุตฺตโม**
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๕ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

***๓๗. เทสโกวาท**
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๕ — *๘,๐๐๐ เล่ม*
พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๗ — *๓,๐๐๐ เล่ม*

***๓๘. หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ**
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๖ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

๓๙. พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๖ — *๑๐,๐๐๐ เล่ม*
พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๖ — *๔,๕๐๐ เล่ม*

๔๐. วัณณาภมหาเถรบูชา
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๗ — *๑๒,๐๐๐ เล่ม*

๔๑. คำพ่อแม่
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๗ — *๑๕,๐๐๐ เล่ม*
พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๗ — *๓,๐๐๐ เล่ม*

๔๒. มณีรัตน์ อัญมณีแห่งไพรสณฑ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๗ *๘,๐๐๐ เล่ม*

***๔๓. ตำรายาสมุนไพร**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๗ *๘,๐๐๐ เล่ม*

***๔๔. หลวงปู่เจี๊ยะ จุนฺโท**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๘ *๘,๐๐๐ เล่ม*

๔๕. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับการพระศาสนา

พระราชประวัติ พระธรรมเทศนา

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๘ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๔๖. ประวัติพระพุทธสิริสัตตราช (หลวงพ่อเจ็ดกษัตริย์)**

พระครูภาวนากิจโกศล (หลวงปู่สอ พันธุโล)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๙ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๔๗. ประวัติและธรรมคำสอน**

พระครูวิจิตรกิตติคุณ (หลวงปู่เปลื้อง ปัญญวันโต)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๐ ๖,๐๐๐ เล่ม

***๔๘. ตามรอยพระพุทธองค์**

หลวงปู่แฟ๊บ สุภัทฺโท

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๐ *๖,๐๐๐ เล่ม*

๔๙. ๘๖ ปี หลวงปู่จันทา ถาวโร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๑ *๖,๐๐๐ เล่ม*

***๕๐. ฐานสโมบูชา**

หลวงปู่ชอบ ฐานสโม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๕๒ *๖,๐๐๐ เล่ม*

***๕๑. ธรรมประวัติ หลวงปู่จาม มหาปุญฺโญ ผู้มากมีบุญ**

พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๕๔ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๕๒. รำลึกวันวาน**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๕ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

๕๓. กุลเชฏฐาภิวาท ฉบับสมบูรณ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๖ *๘,๐๐๐ เล่ม*

๕๔. ใต้จิตสำนึก หลวงปู่ขาว อนาลโย

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๖ *๑๐,๐๐๐ เล่ม*

***๕๕. ๑๐๑ ญาณทรรศน์**

พระธรรมนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๗ *๘,๐๐๐ เล่ม*

***๕๖. ๑๐๒ ญาณสังวรธรรม**

สารธรรมในสมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๘ *๘,๐๐๐ เล่ม*

***๕๗. หลวงปู่แหวน สุจิณโณ**

ปฏิปทา จริยาวัตร และธัมโมวาท

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๙ *๘,๐๐๐ เล่ม*

๕๘. อาจาริยบูชา พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร

ประวัติ พระธรรมเทศนา และพระอภิธรรมสังคิณีมาติกาบรรยาย

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๐ *๘,๐๐๐ เล่ม*

๕๙. บุญ

พระธรรมเทศนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๑ *๘,๐๐๐ เล่ม*

๖๐. พุทโธหาย

โดย ท่านพระอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๒ *๘,๐๐๐ เล่ม*

๖๑. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ

โดย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๖๒ *๕,๐๐๐ เล่ม*

---

*หนังสือหมดแล้ว

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ

ธมฺโม ปทีโป

ชมรมพุทธศาสน์ กฟผ.

ชมรมพุทธศาสน์
การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย
http://www.buddhist.egat.co.th